

دہلی مہاجر

تایف

میر سید شرفی ابو الحسن علی بن محمد

۷۷۰-۸۱۶ھ

مکتبہ الشیخ
کراچی - پاکستان

حِفْظُ مُبَرَّ

تألیف

میر سید شریف ابو الحسن علی بن محمد رحمۃ اللہ علیہ

٨١٦ - ٧٧٠ هـ

طبعہ مہریہ رسمیۃ مارکٹ

صِرْفِ مُهَبَّت

میرزا شفیع ابوالحسن علی بن محمد

اسم الكتاب

تأليف

96 عدد الصفحات

السعر : 45 روبيه

الطبعة الأولى : ١٤٣٢ هـ / ٢٠١٢ م

اسم الناشر : مكتبة البشري

جمعية شودهري محمد علي الخيرية (مسجلة)

Z-3، اوورسيز بنكلوز، جلستان جوهر، کراتشي. باکستان

الهاتف : +92-21-34541739, +92-21-37740738

الفاکس : +92-21-34023113

الموقع على الإنترنٌت : www.maktaba-tul-bushra.com.pk

www.ibnabbasaisha.edu.pk

البريد الإلكتروني : al-bushra@cyber.net.pk

يطلب من : مكتبة البشري، کراتشي. باکستان +92-321-2196170

مكتبة الحرمين، اردو بازار، لاہور. +92-321-4399313

المصباح، ٦- اردو بازار، لاہور. +92-42-7124656, 7223210

بلک لینڈ، سئی پلازہ کالج روڈ، راولپنڈی. +92-51-5773341, 5557926

دار الإخلاص، نزد قصہ خوانی بازار، پشاور. +92-91-2567539

مکتبہ رشیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ. +92-333-7825484

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فہرست مضمائیں

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۱۹	حروف موثرہ در فعل		مقدمة
۱۹	حروف ناصبرہ و جازمه	۵	اقسام کلمہ
۲۰	بحث امر	۶	تعریف تصریف و اقسام اسم
۲۰	قاعدہ بنائے امر	۷	اقسام فعل
۲۱	اقسام فعل	۷	حروف اصلی و زوالنہ
۲۱	لازم و متعددی	۸	اقسام اسم و فعل باعتبار حروف اصلیہ
۲۲	فعل ماضی مجہول	۱۰	صیغہ بنائے ملائی مجرد
۲۲	قاعدہ بنائے فعل ماضی مجہول	۱۱	ابواب ملائی مزید فیہ
۲۳	فعل مستقبل مجہول	۱۲	ابواب رباعی مجرد و مزید فیہ
۲۳	قاعدہ بنائے فعل مستقبل مجہول	۱۳	مصدر و غیر مصدر
۲۴	امر حاضر مجہول		تصاریف افعال
۲۴	امر بانوں تاکید ثقیلہ	۱۴	نصر و ضرب
۲۵	اسم فاعل	۱۵	فعل مستقبل
۲۵	اوزان اسم فاعل	۱۵	قاعدہ بنائے فعل مستقبل
۲۶	اسم مبالغہ و اسم مفعول	۱۶	علامات فعل
۲۶	اوزان مبالغہ و مفعول	۱۶	علامات تثنیہ و جمع

صفحه	موضوع	صفحه	موضوع
٦٠	باب مفاعة		هفت اقسام
٦٠	خاصیات مفاعة	٢٧	مثال
٦١	باب افعال	٣٠	اجوف
٦١	خاصیات افعال	٣٣	ناقص
٦٣	باب استفعال	٣٠	لفیف
٦٣	خاصیات استفعال	٣٢	لفیف و مهوز
٦٦	باب ت فعل	٣٣	مهوز
٦٦	خاصیات ت فعل	٣٣	مضاعف
٦٧	باب تفاعل	٣٥	مصدر میمی و اسم طرف
٦٧	خاصیات تفاعل	٣٥	اوزان اینجا
٦٨	فوازد متفرقه در ت فعل		فوازد متفرقه
٦٩	در باب افعال	٣٦	در حروف حلقی
٧٠	تصاریف افعال از رباعی	٣٧	باب افعال
٧٢	خاتمه در فوازد متفرقه	٣٧	خاصیات افعال
٧٣	تکمله در خاصیت افعال و افعال ایال	٥٢	تبصره ضروری
٧٣	صرف میر منظوم	٥٩	باب تفعیل
٨٣		٥٩	خاصیات تفعیل

بسم الله الرحمن الرحيم

بدال - أیدک الله تعالیٰ فی الدارین - کہ کلمات لغت عرب بر سہ قسم ست: اسم و فعل و حرف. اسم چوں: رَجُلٌ وَعِلْمٌ. فعل چوں: ضَرَبَ وَدَحْرَجَ. و حرف چوں: مِنْ وَإِلَى.

زدآل یک مرد سگ غلطانید آں یک مرد

بسم الله: افتتاح کرد مصنف ح کتاب را به بسم: للحديث النبوی: "کل أمر ذي بال لم يبدأ ببسم الله فهو أحذن" و اکتفاء نمود بر ہمیں بسمه و تحریم گفت با آنکہ حدیث صحیح ست: "کل أمر ذي بال لم يبدأ ببسم الله فهو أحذن أقطع أو أبتر" ازانکہ بحسب ظاہر عمل ہر یکے ازیں ہر دو مزاحم می شدن دیگرے راجحہ تقدیم بسمه متدعی بود تا خیر حملہ او بالعکس، واصل آنست کہ اگر دو حدیث متعارض المعنی واقع شود مہما ممکن حمل بر محمل صحیح باید کرد، لہذا مصنف ح یکے رابر بدایت فی الکتابیة، دیگرے رافی التلفظ حمل کرود، بسمه رادر کتابت مقدم ساخت، و تحریم را قبل از شروع مقصود بسان خود گفت: عملا بالحدیثین، و قریبہ بر تحریم لسانی مصنف ح تداول و تعاور و عدم قطع و بترا ایں رسالہ است کما لا یخفی، و توجیہات دیگر ہم در دفع تعارض ست خوف اطناں رخصت ذکر آں نمی دهد.

و بدال کہ ایں توجیہ باعتبار اکثر نسخ صحیح است، فاما بر بعض نسخ کہ بسمه و حملہ دارد حاجت توجیہ نخواهد بود، مگر صرف برائے رفع تعارض حدیثین و آں مندفع ست. إما الحمل الأول على الحقيقی، والثانی على الإضافی أو العرفی أو کلیهما على العرفی، فافهم. (مولوی انور علی) ایدک الله: قوت دہد ترا خداۓ بر تردد دین و دنیا.

کلمات: کلمات لغت عرب بر سہ قسم ست، درین قسم اشارت ست بسوئے موضوع علم صرف کہ دانستن آں بر شارع ایں علم ضرورست، و آں کلمات موضوعہ لغت عرب ست کہ بحث کرده می شود درین فن از عوارض ذاتیہ آں مثل: اعلال و تضعیف و اعمالہ و نسبت وغیرہ. اما تعریف آں پس بیان کر دیکوں خود: "گردنیدن یک لفظ" آہ، و غرض ازاں صیانت ذہن مبتدی است از خطای لفظی در کلام عرب نہ از جہت اعراب و بیان، بلکہ از راه اصل و بیان، و واضح ایں علم معاذ بن مسلم الہراء [الہراء بفتح الہاء و تشدید الراء نسبتہ إلی بفتح الشیاب الہرودیة] ست، و واضح علم نحو ابوالاسود دکلی ست کہ یکے از کبار تابعین است، در "حیات الحیوان" وغیرہ روایت ست کہ علی بن ابی طالب رض روزے بسوے ابوالاسود خطاب کرده فرمود: کہ قواعد زبان ماراتدوں کنی [پس عرض کر د چکونہ تدوین نمایم] پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسالم ارشاد کردو: کہ ہر کلام یا اسم ست یا فعل یا حرف، پس بر خاست ابوالاسود از مجلس شریف، و گفت: کہ تدوین و وضع می کنم بر نحییکہ از زبان مبارک ارشاد شدہ، ولذا سی ذکر العلم بذک الاسم، اعنی النحو؛ لکونہ علی نحوما قالہ امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رض، پس گویا در تقدیم ایں تقسیم تینست بکلام برکت التام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسالم، واشارت ست بسوئے بودن آن مقدم باشرف والوضع بر مباحثہ ما بعد. (مولوی انور علی)

تصریف در لغت: گردنیدن چیزے ست از حالے بحالے، و در اصطلاح علمائے صرف: عبارت بمعنی قرارداد ست از گردنیدن یک لفظ بسوئے صیغهای مختلفه، تا حاصل شود از اس معنیای متفاوت، یعنی مصدر و تصریف در اسم اندک باشد چوں: رَجُلٌ رَجُلَانِ رِجَالٌ رُجَيْلٌ، و تصریف در فعل پیشتر باشد چوں: ضَرَبَ ضَرَبَ بَا ضَرَبُوا إِلَيْهِ يَضْرِبُ يَضْرِبَ بَانِ يَضْرِبُونَ تَا آخِرٍ، و تصریف در حرف نباشد بمعنی اصطلاحی زیرا که در حرف تصریف نیست. بمعنی لغوی

فصل

اسم راسه بناست

تصریف: باید وانست که نزد متاخرین صرف و تصریف هر دو متراوف اند، اما بر قول سیبويه تصریف جزو صرف است که آن جزو خواست. (مولوی محمد عبد العلی) حاصل شود: و بعضی از محققین تصریف صرف چنین کرده که علمی است که وانست شود از اس احوال کلمات از روی آن تصریف که در اس اعراب و بنارامد خل نباشد، و بعضی چنان گفته: که در اس از مفردات من حیث صورها و میناها بحث کرده شود، پس موید ایں معنی است که آنکه گفته اند: که تصریف و معانے و پیشان و بدیع تحویل جمیع علوم ادبیه دریں مشترک اند که موضوع آنها کلمه و کلام است، و فرق در میان آنها جزاین نیست که باعتبار حیثیات است و بس، فافهم.

متفاوت: مثل لفظ ضَرَبٌ که از اس ضَرَبَ يَضْرِبُ اضراب و ضارب و غیره بنا کنی حاصل می شود از اس معنیای مختلفه، کما لا یخفی. و تصریف در حرف: دریں جا اعتراض است مشهور، و آن اینکه دریں عبارت مصادره علی المطلوب که عبارت است از گردنیدن مدعایین دلیل، یا جز آس لازم می آید، و ایں اینچ است، جوابش آنکه ایں اعتراض فقط از سوء فهم بر ظاهر عبارت وارد می شود، واما: تعمیق نظر پس عبارت مصنف بیان خالی از غبار و کدورت است، از آنکه در دعوی یعنی در قوله: "تصریف در حرف نباشد"، مراد از تصریف اصطلاحی است که معنیش بلا گذشتہ، و مراد از تصریف در دلیل تصریف لغوی است، و تصریف اصطلاحی خاص است از تصریف لغوی، پس حاصل عبارت آنکه تصریف اصطلاحی در حرف یافته نمی شود، ای گردنیدن آن بسوئے صیغهای مختلف تا حاصل شود از و معنیای جد اگاهه، س از آنکه در حرف تصریف لغوی یعنی گردنیدن یک لفظ از حالے بحالے یافته نمی شود، و هرگاه که عام در آس مقام متنی باشد خاص بطریق اوی متنی خواهد بود.

ثلاثی و رباعی و خماسی، و ہر یکے ازیں بناہابرد و وجہ است: یکے مجردا زوائد، یعنی ہمه حروف وے اصلی باشد، و دیگر مزید فیہ کہ دروے حرف زائد باشد. فعل راد و بناست: ثلاثی و رباعی، و ہر یکے ازیں دو بنا مجردا باشد، و مزید فیہ برائی قیاس کہ دانستہ شد دراسم.

فصل

میزان در شناختن حروف اصلی از حروف زائد "فاء" و "عین" و "لام" است، پس ہر حرفیکہ در مقابلہ یکے ازیں حروف ثلاثة باشد اصلی بود چوں: رَجُلٌ کہ بروزن فعل است و نصر کہ بروزن فعل است، و ہر حرفیکہ در مقابلہ لہنا نباشد زائد بود چوں: ضَارِبٌ وَنَاصِرٌ کہ بروزن فاعل است، وَيَنْصُرُ وَيَطْلُبُ کہ بروزن یفعل است، و در بنائے رباعی اسم و فعل "لام" یک بار مکر شود، و در خماسی اسم دو بار چنانچہ معلوم گردد.

ثلاثی: بدائکہ نسبت ثلاثة و رباعی وغیرہ بسوئے ثلاثة واربعہ است. تغیر حرکت نہ بسوئے ثلاثة در رباع، چنانکہ از ظاہر لفظ معلوم ی شود، زیرا کہ راست نہی شود قول ایشان: زَيْدٌ ثَلَاثٌ بایں معنی کہ زید صاحب سہ سہ حرف دار دایی از جملہ آنہاست، ولا یخفی ما فيه من التکلف اگر گوئی: کہ دریں صورت ہم نسبت راست نہی شود، زیرا کہ در منسوب و منسوب الیہ تغیر ضرور است، دور زید ثلاثة مثلا لازم می آید نسبت شیء بسوئے نفس خود، گویم: تغیر موجود است، ازائکہ منسوب مجموع حروف مع حروف قبیر، و اگر گوئی: کہ اسم احادی و ثنائی قلیل اند اعتبار را نشاید و دیگر آنکہ مقصوم اسم ممکن است پس ایں ہر دواز مقصوم خارج است؛ زیرا کہ ایں ہر دو مبنی غالباً باشد. و خماسی: و سدا کی نہی شود، زیرا کہ نزد لحوق حروف زوائد کلمہ بسیار ثقیل بر زبان می شود. یعنی: در بعضے نسبت بجائے "یعنی" کاف بیان ہم آمدہ. فعل را: فعل خماسی نہی شود، زیرا کہ نزد لحوق زوائد والصال حمائر بارزہ بسیار ثقیل بر زبان می شد، و تقسیم حرف نہ کرد بسوئے ایں اقسام از آنکہ در حرف تصرف نہی باشد و صرفی بحث نہی کند مگر از کلمہ متصرفہ. بروزن فاعل: بنائے کلمہ عبارت است از مجموع حروف و حرکات و سکنات کہ در کلمہ آید. (مولوی انور علی) لام: و اختیار لام برائے تکرار اشعار برآنست کہ لام از حروف زوائد است، پس سزاوار تکرار باشد، و نیز در آخر کلمہ واقع است و آخر کلمہ سزاوار تغیر است از اول و ثانی.

فصل

اسم ششائی مجرد را ده صیغه است: فَلْسٌ فَرَسٌ كَتْفٌ عَضْدٌ جَبْرٌ عَنْتٌ إِلْ كُفْلٌ صُرَدٌ عُنْقٌ وزید فیه وزن پیش اپ شانه بازو داشتند انگو شتر معروف است بچیک گردن وے بسیار است: واسم رباعی مجرد را پنج صیغه است: جَعْفَرٌ دَرْهَمٌ زِبْرَجٌ بُرْشُنٌ قَمَطْرٌ.

وزید فیه وے کتر است، واسم خماسی مجرد را چهار صیغه است: سَفْرَ جَلٌ قَدْعَمِلٌ جَحْمَرَشٌ پیش شتر قوی چیزیں ویرطیب وزید فیه وے بغايت انداز است، واوزان او پنج است: غَضْرَفُوطٌ قَبْعَثَرَى قِرْطَبُونٌ چیزیں چلپاسه شتر قوی بلاء، ناق، بزرگ خُزَعَبِيلٌ خَنْدَرِيْسٌ. شراب کهنه

بسیار است: که ضبط نتوان کرد مگر قاعده کلیه و ضابطه اش بیان کرده می شود که زائد یا یک حرف است و آن یا پنل از "فاء" باشد چوں: مضرب، یا بعد "فاء" چوں: ضارب و "یاء" بعد "عین" چوں: رجیل، یا بعد "لام" چوں: ضربی، یا زائد دو حرف است، پس یا فاء کلمه در میان آنها باشد چوں: مساجد، ویا "عین" کلمه چوں: جاسوس بر وزن فاعول، ویا "لام" چوں: قصیری بر وزن فعالی، ویا فاء و "عین" چوں: إعْصَار، ویا "عین" ولام چوں: خیولة بر وزن فیعله، یا فاء و "عین" ولام هر سه چوں: مندلی بر وزن مفعلي یا هر دو واقع شود پنل فاء چوں: منطق یا در میان فاء و "عین" چوں: ضوارب یا در میان "عین" ولام چوں: بیطیخ بر وزن فعالی، یا بعد لام چوں سلالیم، یا زائد سه حرف است و آن نیز یا با افتراق باشد چوں: مصابیح یا با اجتماع پیش از فاء چوں: مستنصر یا در میان "عین" ولام چوں: سلالیم، یا بعد لام چوں: عنفوان بر وزن فعلوان، ویا دو حرف بجسته باشد واحد بجسته دیگر چوں: سلاطین یا زائد چهار حرف باشد نحو: احیمار. (مولوی انور علی)

وزید فیه: از وزید فیه ششائی؛ زیرا که زیادت ایں پیش از سه حرف نبود، پس اگر زائد واحد است یا پنل فاء باشد چوں: مدرج کسفخلل یا بعد از فاء چوں: کفخر کفتعل، یا بعد از "عین" چوں: قرنفل کفتعل، یا بعد از لام چوں: فردوس کفعلول، یا بعد لام ثانیه چوں: درجه کفعلله، واگردا و است یا جداگانه است پنچو: منجنوک کفعلول، ویا مجتمع است چوں: عنکبوت کفعللوت، واگر زائد سه است مثالیش پنچو بعثران بر وزن فعلولان. (مولوی انور علی)

انداز است: به نسبت وزید فیه رباعی؛ زیرا که زیادتی در آن بحرف واحد است فقط، و آن یا پیش از لام ثالث است، و آن چهار اوزان دارد چوں: غضرفوط قرطبوس خزعلیل خندریس یا بعد لام ثالث، و آن یک وزن دارد چوں: قبعشی. قرطبوس: همچنین یافته می شود در شرح رضی و شرح جاربردی بر "شافیه" و امام صاحب "قاموس" و شارح "اصول" وغیرها بتفصیل طاء بر راء آورده، والعلم الحق عند الله سبحانه. (مولوی انور علی)

فعل ثلاثی مجر در اسه صیغه است: نَصَرَ وَعَلِمَ وَشَرُفَ، و مزید فیه وے بسیار است چنانکه باید. فعل رباعی مجر در ایک بناست چوں: دَحْرَاجَ بِرَوْزَنْ فَعَلَلَ، و مزید فیه وے اندک است چنانکه مذکور شود.

سنگ غلطانیدن

فصل

هر اسے فعل کے در حروف اصول وے حرف علت و همزہ و تضییف بناشد آزرا صحیح و سالم خوانند چوں: رَجُلٌ وَنَصَرٌ، وہر چہ دروے همزہ بناشد آزرا مہوز خوانند چوں: أَمْرٌ وَأَمْرٌ، وہر چہ دروے تضییف بناشد یعنی دو حرف اصلی وے از یک جنس بناشد آزرا مضاعف خوانند چوں: مَدٌ وَمَدٌ، وہر چہ دروے حرف علت بناشد که آں "واو" ست و "یاء" والفع کے منقلب بناشد از واو و یاء آزرا معتقل خوانند، پس اگر حرف علت بجائے فاء بود آزرا معتقل الفاء و مثال گویند چوں: وَعْدٌ وَوَعْدٌ، واگر بجائے عین بود آزرا معتقل العین واجوف خوانند چوں قول و قال،

صحیح و سالم: برائے صحیح و سالم بودن آں از حروف علت و تضییف وغیره. مضاعف: ازاں کہ یک حرف دراں دو بار مکری شود، و مضاعف دو بار کردن را گویند. معتقل خوانند: اگر گوئی: کہ برین قید لازم ہی آید کہ الف ذاہب کے بدل از چیزے نیست و ہمچنین الف آمن کہ بدل از همزہ است حرف علت بناشد، و ایں خلاف اجماع است جواب: مراد از الف درینجا الف است کہ اصلی بناشد، والالف اصلی لا حمالہ مبدل از واو و یاء بناشد؛ زیرا کہ ہر کاہ در ماضی ثلاثی تحریک ہر سہ حرف آں ضرور افتاد، والالف ہمیشہ ساکن ہی بناشد، پس چگونہ اصلی خواهد شد؟ وہلا لازم آید ساکن بودن حرفي از حروف ماضی دراصل، و در ماضی رباعی اگر چہ ہانی ساکن ہی بناشد، واما واجب است کہ غیر الف بود، زیرا کہ اگر الف بناشد تباہ واقع شود بہمیشی مفہوم است، پس حاصل ایں است کہ ہر الف کہ بجائے اصول ماضیں واقع شود ضرور است کہ مبدل از واو و یاء بناشد، وہلا ساکن بودن حرف از حروف ماضی ثلاثی لازم آید یا التباہ، و ایں ہر دو ممنوع است، و ایں تقریر واضح شد کہ قید انقلاب متعلق با اصلی است نہ بعلت، فائد فاعل الاعتراض. (مولوی انور علی) معتقل الفاء: ازانکہ ماضیش مثل صحیح است در تصریف.

اجوف خوانند: ازانکہ در جوف خود حرف علت دارد یا، ازانکہ از حرف صحیح خالی واجوف است.

و اگر بجای لام بود آزرا معتل اللام و ناقص خوانند چوں: رَمْيٌ وَرَمَى، وَأَگْرُ در معتل دو حرف علت باشد آزرا الفیف خوانند، پس اگر حرف علت بجای فاء و لام باشد آزرا الفیف مفروق خوانند چوں: وِقَايَةٌ وَوَقَى، وَأَگْرُ در مقابله عین و لام باشد آزرا الفیف مقررون خوانند چوں: طَيْهٌ وَطَوَى، پس مجموع اسماء و افعال بر هفت نوع بود، بیت:

صحیح است و مثال است و مفاعف لفیف و ناقص و مهوز و اجوف

واحوال ہر یک از لینا دریں کتاب روشن گردد، بعون الله تعالی و حسن توفیقه.

در بیان ابواب و تصاریف آنها

فصل

دانسته شد که فعل شلائی مجرد راسه صیغه است فعل فعل فعل و ایں ہر سه فعل ماضی است، و فعل ماضی آنست که دلالت کند بر زمان گذشته، و ہر یک را مستقبل است، و مستقبل آنست که دلالت کند بر زمان آینده، و مستقبل فعل سه است یافعل چوں: نَصَرَ يَنْصُرُ، وَيَفْعُلُ چوں: ضَرَبَ يَضْرِبُ،

و ناقص خوانند: از آنکه حرف علت پیشتر از آخری افتد، پس در بنای کلمه نقصانے حادث می شود چوں: رَمَوا وَرَمَيْمُونَ وَرَمَيْمِينَ. حرف علت: معتل بہ حرف که ازرا معتل مطلق گویند در کلام عرب نیامده مگر لفظ او ویاً در اسم و ویت و ویت در فعل. لفیف: از آنکه در بیگاد و حرف علت حرف صحیح را پیچیده اند. لفیف مقررون: لفیف رالفیف گفتن مجاز است که لایخنی. سه است: بدآنکه قسمت عقلی متفضی آن بود که برای ہر ماضی سه مستقبل با اختلاف حرکات عین که کسره فتح ضمه باشد می آمد، پس بریں قیاس نہ باب می شد، لیکن سوائے فعل بفتح عین یعنی یک راسه مستقبل نیامده، و از فعل مکور العین یک مستقبل که مضموم العین باشد رواند اشتبه، لشیبه خروج الكسر إلى الضم، وأما فَضِيلَ يَفْضُلُ وَدَمْتَ تَدْوُمُ از تداخل است، و از فعل مضموم العین دو مضارع که مکور العین و مفتوح العین باشد از اعتبار ساقط کردن، اما مکور العین پس برای توهم خروج از ضم بسوئے کسره، و امامفتح العین پس از جهت ثقل ماضی و خفت مضارع والدرایة تقتضی بالعکس، وأما لَبَثَتَ تَلْبُثُ وَدَمْتَ تَدَامَ که بضم ماضی و فتح مضارع آمده از تداخل لشیئین است که عبارت از گرفتن ماضی یک باب والحق آن بمضارع باب دیگر است، و کُدْتُ تَكَادُ بضم کاف شاذ است افعح و کثیر الاستعمال کِدْتُ تَكَادُ بکسر کاف ماضی از علم بعلم است.

وَيَفْعُلُ چوں: مَنْعَ يَمْنَعُ، وَمُسْتَقْبَلَ فَعِلَّ دَوْسَتَ يَفْعُلُ چوں عَلِمَ يَعْلَمُ، وَيَفْعُلُ چوں: حَسِبَ يَحْسِبُ، وَمُسْتَقْبَلَ فَعِلَّ يَكِيْ سَتَ يَفْعُلُ چوں: شَرْفَ يَشْرُفُ، پس مُجَمَعِ ابْوَابِ ثلَاثَيْ كَهْ مَاضِيْ اوْ مجرَدِ سَتَ ازْ حَرَوْفَ زَوَالَدَ شَشَ سَتَ: فَعِلَّ يَفْعُلُ وَفَعِلَّ يَفْعُلُ وَفَعِلَّ يَفْعُلُ، وَايْ سَهْ بَابِ رَا اصْوَلَ خَوَانِدَ كَهْ حَرَكَتِ عَيْنَ مُسْتَقْبَلَ مُخَالِفَ حَرَكَتِ عَيْنَ مَاضِيْ سَتَ، وَفَعِلَّ يَفْعُلُ وَفَعِلَّ يَفْعُلُ وَفَعِلَّ يَفْعُلُ، وَايْ سَهْ بَابِ رَا فَرَوْعَ خَوَانِدَ، زَيرَا كَهْ حَرَكَتِ عَيْنَ مُسْتَقْبَلَ موَافِقَ حَرَكَتِ عَيْنَ مَاضِيْ سَتَ.

فصل

فعَلَ ثلَاثَيْ مَزِيدَ فِيهِ رَادَهْ بَابِ مشْهُورَ سَتَ: بَابِ إِفَعَالَ: أَفْعَلَ يُفْعِلُ إِفْعَالًا چوں: أَكْرَمَ يُكْرِمُ إِكْرَامًا. بَابِ تَفْعِيلَ: فَعَلَ يُفْعِلُ تَفْعِيلًا چوں: صَرَفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفًا. بَابِ مُفَاعَلَةَ: فَاعَلَ

اصْوَلَ خَوَانِدَ: ازْ اَنْكَهْ چوں معنی مَاضِيْ مُخَالِفَ معنی مُسْتَقْبَلَ مَعْنَى باشَد، پس اَصْلَ آَلَ شَدَ كَهْ حَرَكَتِ مَاضِيْ نَيْزَ مُخَالِفَ حَرَكَتِ عَيْنَ مُسْتَقْبَلَ باشَد. فَرَوْعَ خَوَانِدَ: ازْ اَنْكَهْ چوں ازْ اَصْلِ خَوَانِدَ تَجاوزَ نَمُودَهْ بِرَاهَ تَوْاقِ رَقْنَدَ، پس گُويَا فَرَعَ آَلَ ابْوَابِ شَدَنَدَ ازْ اَنْكَهْ هَرَچَهْ بِرَا اَصْلَ اَسْتَ حَكْمَ دَارَهْ، وَهَرَچَهْ ازْ اَلَ تَجاوزَ نَمُودَ حَكْمَ فَرَعَ گَرْفَتَ.

مزید فِيهِ: مراد ازْ مَزِيدَ فِيهِ آَنْسَتَ كَهْ زَيَادَتِيْ دَرَآَنْهَا بَرَائَيْ الْحَاقَ بَاشَد، إِلَّا بَرَائَيْ ثلَاثَيْ مَزِيدَ بَسْتَ وَهَشْتَ بَابِ باشَد، هَفْتَ بَابِ مُلْقَ بَدَ حَرَجَ، وَهَفْتَ بَابِ مُلْقَ بَدَ حَرَجَ، دَوْ دَوْ بَابِ مُلْقَ بَدَ حَرَجَ بَرَائَيْ جَهْمَ، بَرَائَيْ جَهْمَ، وَچَهَارَ بَابِ بَرَائَيْ مَصْفَ مَهْلَهْ چَنَانِچَهْ ذَكْرَشَ مَيْ آَيَدَ. مشْهُورَ سَتَ: قَيْدَ مشْهُورَ بَنَابِرَ آَنْسَتَ كَهْ زَرَدِيَكَ بَعْضَهْ ثلَاثَيْ مَزِيدَ رَادَ وَازَدَهْ بَابِ اَسْتَ زَيَادَتِيْ بَابِ اَفْسِيَالَ وَافْعَالَ چَنَانِچَهْ آَيَدَ. صَاحِبَ "صَرَاحَ" وَغَيْرَهْ ذَكْرَ كَرْدَهْ اَنَدَ، وَزَرَدَ بَعْضَهْ دِيَگَرَ چَهَارَهْ بَابِ بَرَائَيْهِ اَفْتَلَالَ وَافْتَلَاءَ، چَنَانِچَهْ دَرَ "زَنجَانِيَ" اَسْتَ وَايْ هَرَچَهَارَ بَابِ زَرَدَ مَصْفَ مَهْلَهْ مُلْقَ بَرَبَاعِيَ سَتَ، اَنْگَهْ گُويَيَ: كَهْ دَرَآَخَرَ كَتَابِ مَصْفَ مَهْلَهْ اِسْ گُويَا چَهَارَ بَابِ رَادَرَ ثلَاثَيْ مَزِيدَ شَمَارَ كَرَدَهْ، گُويَمَ: كَهْ اِسْ اِشَارَهَ اَسْتَ بَسَوَيَ آَنْكَهْ بَعْضَهْ اِسْ ابْوَابِ رَادَرَ ثلَاثَيْ مَزِيدَ فِيهِ هَمْ دَانَسَتَهْ اَنَدَ، وَحقَّ آَلَ سَتَ كَهْ ازْ مُلْقَ بَرَبَاعِيَ سَتَ، چَنَانِچَهْ عَدَمَ ذَكْرَ آَنْهَا دَرَبَنَهَا، وَذَكْرَ كَرْدَنَ آَنْهَا دَرَآَخَرَ آَخَرَ كَتَابَ بَعْدَ ذَكْرَ بَرَبَاعِيَ شَاهِدَ عَدَلَ سَتَ بَرَيَ دَعَوَيَ.

فَعَلَ: دَرَزَيَادَتِيْ عَيْنَ اِيْسَنَ بَابِ اَخْتَلَافَ سَتَ، زَرَدَ بَعْضَهْ عَيْنَ اوْلَ زَالَهَ سَتَ ازْ اَنْكَهْ سَاَكِنَ ضَعِيفَ اَسْتَ. بَخَالَفَ ثلَاثَيْ كَهْ مَتْحَرَكَ قَوَيَ سَتَ، وَالضَعِيفَ اوْلَيَ بالْزِيَادَهْ، وَزَرَدَ بَعْضَهْ عَيْنَ هَانَيَ ازْ اَنْكَهْ هَكَرَارَ بَاوَ حَاصِلَ شَدَهْ، وَهَمْچَنَيَنَ درَ تَقْعِلَ، وَدَرَ هَرَجَيَ كَهْ دَرَآَلَ مَقَامَ يَكِيْ زَالَهَ باشَد، دَمَدَ غَمَ سَوَائَهْ دَوَ بَابِ اَخِيرَ كَهْ اَدَعَامَ دَرَآَنْهَا لَازَمَ نَيْسَتَ. (مولوی انور علی)

يُفَاعِلُ مُفَاعَلَةً چوں: ضَارَبَ يُضَارِبُ مُضَارَبَةً، وَدَرْمَاضِي ہر یکے ازیں سہ باب یک حرف زالد ست. باب اِفْتَعَال: اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ اِفْتِعَالًا چوں: اِكْتَسَبَ يَكْتَسِبُ اِكْتِسَابًا. باب اِنْفَعَال: اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ اِنْفِعَالًا چوں: اِنْصَرَفَ يَنْصَرِفُ اِنْصِرَافًا. باب تَفَعُّل: تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلًا چوں: تَصَرَّفَ يَتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا.

باب تَفَاعُل: تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلًا چوں: تَضَارَبَ يَتَضَارَبُ تَضَارُبًا. باب اِفْعَال: اِفْعَلَ يَفْعَلُ اِفْعَالًا چوں: اِحْمَرَ يَحْمُرُ اِحْمَرَارًا، وَدَرْمَاضِي ہر یکے ازیں چخ باب دو حرف زالد ست. باب اِفْعِيَال: اِفْعَالَ يَفْعَالُ اِفْعِيَالًا چوں: اِحْمَارَ يَحْمَارُ اِحْمَيْرَارًا. باب اِسْتِفَعَال: اِسْتَفَعَلَ يَسْتَفَعِلُ اِسْتِفَعَالًا چوں: اِسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا، وَدَرْمَاضِي ہر یکے ازیں دو باب سہ حرف زالد ست.

فصل

ماضی فعل رباعی مجرد را یک بناست چنانکہ مذکور شد، و مستقبل او نیز یکے ست، فعلل یُفَاعِلُ

تصَرُّفًا: دست در کاری کردن و در گردیدن. تَفَاعُل: لیکن سَئَالَ لِفْتَح اول و ثانی و رابع بروزن فَعَالَ بمعنی سَأَلَ از ترکیب لغتین است، نہ بابے علیحدہ است بروزن فَعَالَ. يَضَارَبُ: باہم خصوصت کردن و جنگ نمودن. اِفْعَلَ: بعضے گفتہ: کہ ازیں باب ست اِفْعَلَ بزیادت همراه وصل و زیادت فائے مد غم چوں: اِدَمَجَ اِدَمَاجًا یعنی داخل شد در شیء و افعلنی بزیادت همراه وصل و زیادت الف بعد لام چوں: اِحْمَوَى اِحْتِنَوَاءً وظاہر آنست کہ اول از باب اِفْعَال ست و دوم از باب اِفْعَال، کہ اصل اِدَمَجَ اِدَمَجَ بودر قاده "اد کر" تائے اِفْعَال را از جنس فاء کلمہ بدل نموده او غام کردندا اِدَمَجَ شد. (مولوی عبد العلی) اِسْتَخْرَاجًا: بیرون آوردن، و بیرون کردن خواستن. بناست: یعنی اگرچہ با حتم عقلی از ضرب چهار حالت فاء در چهار حالت عین، بعده حاصل را در چهار حالت لام اول شست و چهار می شود، لیکن در استعمال نیامده مگر یک بنا، آس لفظ لِفْتَح فاء برائے تذر ابتداء بسکون ست، و سکون عین برائے کراہت اولیع حرکات و سکون ثالث مستلزم التقاضے سائنسین بالصال ضمیر بارز، و حرف اخیر در ماضی مبنی علی الفتح، و اختیار فتحات برائے خفت است. (شرح نور محمد لاہوری)

فَعْلَةً وَفَعْلَلَاً چوں: دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً وَدَحْرَاجًا، وَمَرِيدَ فِيهِ وَرَاسِهِ بَابٌ سَتٌ.
باب تَفْعِلُ: تَفْعِلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعْلَلًا چوں: تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرِجُ تَدَحْرُجًا، وَدَرِ مَاضِي اِيْسِ بَاب
يَكَ حَرْفٌ زَانَدَ سَتٌ. بَابِ اِفْعِنَلَال: اِفْعِنَلَ يَفْعِنَلُ اِفْعِنَلًا چوں: اِحْرَنْجَمَ يَحْرَنْجِمُ
اِحْرَنْجَامًا. بَابِ اِفْعِلَال: اِفْعِلَلَ يَفْعِلَلُ اِفْعِلَلًا چوں: اِقْشَعَرَ يَقْشَعِرُ اِقْشِعْرَارًا. وَدَرِ مَاضِي
هُرِيْكَ اِزِيْسِ دَوْ بَابِ دَوْ حَرْفٌ زَانَدَ سَتٌ.

فصل

اسم بِرْ دَوْ گُونَهِ است: مصدر و غير مصدر. مصدر: آنست که از وَے چیزِے اشتقاق کرده شود،
وَدَر آخَرْ معنی فارسی وَے دَال وَنُونْ يَا تَاء وَنُونْ باشَد، چوں الضَّرْبُ زَدَنْ، وَالْقَتْلُ كَشْتَنْ فعل
ماضِي و مضارع و امر و نهی و جَمْد و نَفْي و اسْمَ فَاعِل و اسْمَ مَفْعُول و اسْمَ زَمَان و اسْمَ مَكَان و اسْمَ آلَه
و اسْمَ تَفْضِيل از مصدر مشتق اَنَد.

اِقْشِعْرَارًا: بر تَرَاشِيدَن اَيْ مُوْسَى بَرْ تَنْ خَاسِنَ. اشتقاق: ازِيْسِ قَيْد اِحْتِرَازَتْ از مَشْل لَفْظ: جِيدُ وَعَنْقَه کَ بَعْنَى گَرْدَنْ سَتٌ
وَاز لَفْظ خَيْرِ مَتَلَكْمَ کَ بَعْنَى خَوِيشْتَن آيَد کَ هَرِ دَوَازْ حَلِيَه اشتقاق عَارِيَ سَتٌ.
معنی فارسی: اگر ایسِ قَيْد زَانَدْ نَمَى کَ دَرِ تَعْرِيف مَلَعْ نَمَى شَدَ از دَخُول مَاضِي اِنَكَه مَضَارِع اِز وَگَرْفَتَه مَى شَوَد، پَس اِنْجَجا مَعْلُوم شَدَ کَ
اَكْتِفَاء. بر يَكَه اِز وَجَزْو تَعْرِيف دَرِسَتْ نَمَىست، چَنَانْچَه اِز بَعْضِ صَرْفَيَنْ مَسَاجِه دَاقِع شَد، يَادِر بَعْضِ نَخَ اِيْسِ كَتَاب يَافَتَه مَى شَوَد مَگَر
بِتَكْلِف وَاعْتِبَار قَيْد، فَاعِم. اسْمَ تَفْضِيل: اَغْرِيْكَه: کَه چَراَذَکَر تَكَرَد از جَمَلَه مَشَتِقَات سَه اسْمَ دِيْگَرِ رَاهِ کَ صَفَت مَشَبَه وَمَصَدِر مَيْهَى
و "فَعَال" بَعْنَى اَمَر باشَد؟ جَواب: صَفَت مَشَبَه دَاخِل سَت در اسْمَ فَاعِل و اسْمَ مَفْعُول وَمَصَدِر مَيْهَى دَرْ ظَرْف و "فَعَال" بَعْنَى اَمَر دَر
اَمَر، پَس حَاجَت ذَكْر آنَهَا عَلِيَّدَه نَبَود. مشتق اَنَد: اَيِّ مصدر عَلَلَيَّ بَرِد اِنَكَه اِز مصدر غَيْر عَلَلَيَّ بَرِد اسْمَ آلَه و اسْمَ تَفْضِيل نَمَى آيَد،
اَغْرِيْكَه: کَه مَضَارِع اِز مَاضِي مشتق مَى شَوَد چَنَانْکَه درِيْسِ كَتَاب مَى آيَد، وَهَمَه باقِي اِز مَضَارِع بَيْرَوَنْ مَى شَوَد، پَس چَگُونَه رَاست آيَد
قول او کَه هَمَه اِيْسِ دَوَازْه از مصدر مشتق اَنَد؟ جَواب: مَى گُوْيِم: کَه اشتقاق از مصدر اَعْمَ سَت اِنْيَكَه بِلَا وَاسْطِ بَاشَد هَچْوَا اشتقاق
ماضِي اِز اَسَال، يَا بِواسْطِ چوں: اشتقاق باقِي بِواسْطِ مَضَارِع اِز مصدر.

فصل

تَنْصُرٌ	يَنْصُرُونَ	تَنْصُرَانِ	تَنْصُرُ	تَنْصُرٌ	يَنْصُرُونَ	يَنْصُرَانِ	يَنْصُرُ
تَنْصُرٌ	أَنْصُرٌ	تَنْصُرُونَ	تَنْصُرَانِ	تَنْصُرَانِ	تَنْصُرَيْنَ	تَنْصُرُونَ	تَنْصُرَانِ

وَدِيْگَرْ اَبْوَابْ بِنْجَانَهْ هَمْ بِرِيسْ قِيَاسْ بُودْ چُوْلْ: ضَرَبَ ضَرَبَّا ضَرَبُوا تَآخِيرْ، عَلِمَ عَلِمَّا عَلِمُوا تَآخِيرْ، مَنَعَ مَنَعُوا تَآخِيرْ، حَسِبَ حَسِبَّا حَسِبُوا تَآخِيرْ، شَرُفَ شَرُفَّا شَرُفُوا تَآخِيرْ، وَمُسْتَقْبَلْ چُوْلْ: يَضْرِبُ يَضْرِبَانَ يَضْرِبُونَ تَآخِيرْ، يَعْلَمُ يَعْلَمَانَ يَعْلَمُونَ تَآخِيرْ يَمْنَعُ يَمْنَعَانَ يَمْنَعُونَ تَآخِيرْ يَحْسِبُ يَحْسِبَانَ يَحْسِبُونَ تَآخِيرْ يَشْرُفُ يَشْرُفَانَ يَشْرُفُونَ تَآخِيرْ.

النصر: صرف صغير:

نَصَرٌ يَنْصُرُ نَصَرًا فَهُوَ نَاصِرٌ وَنُصَرَ يُنْصَرُ نَصَرًا فَذَاكَ مَنْصُورٌ مَا نَصَرَ لَمْ يَنْصُرْ لَمْ يُنْصَرْ لَا يَنْصُرُ لَا يُنْصَرُ لَنْ يَنْصُرَ الْأَمْرُ مِنْهُ أَنْصَرٌ لَتَنْصُرٌ لَيَنْصُرُ لَيَنْصُرُ وَالنَّهِيُّ عَنِهِ لَا يَنْصُرُ لَا يَنْصُرُ لَا يَنْصُرُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَنْصُورٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مَنْصُورَةً مَنْصَارٌ التَّصْغِيرُ مِنْهُ مَنْيَصِرٌ مَنْيَصَرَةً وَمَنْيَصِيرَةً وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَنَاصِرٌ وَمَنَاصِيرٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَنْصَرٌ وَأَنْصِرٌ وَالْمَوْنَثُ مِنْهُ نَصَرَى وَنَصِيرَى وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَنْصَارُونَ وَأَنَاصِرٌ وَنَصَرٌ وَنَصِيرَاتٌ.

حکایت نفس متكلم: در ازدیاد لفظ "حکایت" و "نفس" اشعار است برآنکه بواسطه ایں دو صیغه متكلم بنفسه بدون اشتراک غیر حکایت می کند، و خبر میدهد از چیزی که در ضمیر اوست بطریق خاص.

فعل

فعل مستقبل را از فعل ماضی گیرند بزیادتے یک حرف از حروف "أتین" در اول وے، وایس حروف را زوائد اربعه خوانند، وایس حروف مفتوح باشد، مگر در چهار باب که ماضی آن چهار حرفی بود، **أَفْعَلَ يُفْعِلُ، وَفَعَلَ يُفْعَلُ، وَفَاعَلَ يُفَاعِلُ، وَفَعْلَلَ وَيُفَعْلِلُ** که دریں چهار باب مضموم باشد ابدا، **فَعْلٌ** مستقبل بمعنی حال واستقبال آید چنانکه گوئی: **أَنْصُرُ يَارِي كَنْمٍ وَيَكْنِمُ**، وہرگاه در وے لام مفتوح در آید معنی حال را بود چوں: **لَيَضْرِبُ لِيَتَنَمِّي زَنْدَانٍ** یک مرد **لَيَحْرُزْنَيْ**، واگر سین یا سوف در آید چوں:
(یوسف: ۱۳)

فعل مستقبل: سابق در حاشیه گذشتہ که اشتقاد بر دو نوع است بالذات و بالواسطه، پس تناقض لازم نمی آید دریں قول، و در قول مصنف حَمْدَه که سابق گذشتہ که ماضی و مضارع از مصدر مستقیم است: زیرا که مراد از اشتقاد در انجام است، از یکه بالذات باشد، خواه بالواسطه، و درینجا بالذات مراد است، فلا تناقض؛ لعدم اتحاد الموضوع. آتین: صیغه جمع مؤنث عائب است از ماضی معروف از ایمان بمعنی آمدن. در اول: اگر کے گوید: چرا مضارع را بزیادت خاص کردن؟ جواب: میدهتم: که تفرق باشد در میان او و در میان ماضی. اگر گفته شود: چرا عکس کردن؟ جواب گویم: که ماضی مقدم است بر مضارع، وَهُمْ چنین تجدید بر تزاید مقدم است، پس اول به اول، و ثانی به ثانی دادند. زوائد اربعه: زیرا که بر اصل بنازائد می شود از جمله حروف هستند که زیادت در کلمه نمی باشد مگر بواسطه آنها.

مفتوح باشد: تو فتح ایں مقام ایکله علامت مضارع معلوم مفتوح می باشد در همه ابواب، ثلثایا کان او غیره، مگر در ابواییک ما پیش چهار حرفی است که در آنجا علامت مضارع مضموم آید و ماقبل آخر که عین کلمه است مکور باشد در همه ابواب غیر ششانی مجرد مگر ابواییک او لش همراه و صل برای تغزیر ابتداء بکون چنانکه: **دِرَاطَهَرَ وَإِنَّا قَلَ** که ماخوذ اند از **تَطَهَّرَ وَتَنَاقَّلَ** باتای زائد چنانکه: در تفاصیل و تفعیل بوده باشد مفتوح آید، فا حفظ هذه الضابطة لعلها تفعیل. مضموم باشد: اگر گوئی: که ضممه بایس چهار باب چرا خاص شد؟ گویم: که ضممه اثقل است و این چهار باب اقل، پس اثقل به اقل دادند برای تعادل. (شرح زنجانی) و فعل مستقبل: یعنی مشترک است در هر دو زمانه علی ما هو الصحيح. کنم و میکنم: بد انکه "کنم" مجرد از "می" برای استقبال و با "می" یعنی میکنم برای حال، و در بعضی نسخ "میکنم و خواهیم کرد" یافته می شود بدون "کنم" وایس ظاہر است. وہرگاه: وَهُمْ چنین "ما" برای نفی چوں می پیضریب. إِنَّمَا: بدستیکه در غم می شود از دمرا.

سَيَّنَصْرُ وَسَوْفَ يَنْصُرُ، استقبال را بود، یعنی قریب سُت که یاری خواهد کرد.
در اول

فصل

بدانکه الف در نَصَرَا علمات تثنیہ مذکور و ضمیر فاعل سُت، و واو در نَصَرُوا علمات جمع مذکور و ضمیر فاعل سُت، و تائے ساکن در نَصَرَتْ علمات تثنیت فاعل سُت، و ضمیر فاعل نیست، والف در نَصَرَتْ علمات تثنیه موئنت و ضمیر فاعل سُت، و تاء علمات تثنیت سُت، و نون در نَصَرَنْ علمات جمع موئنت غائب و ضمیر فاعل سُت، و تائے مفتوح در نَصَرَتْ ضمیر واحد مخاطب مذکور، و فاعل فعل سُت، و تائے مکوره در نَصَرَتْ ضمیر واحد مخاطبه موئنت، و فاعل فعل سُت، تُما در نَصَرُتُمَا گاه ضمیر تثنیه مخاطب مذکور است، و گاه ضمیر تثنیه مخاطبه موئنت و فاعل فعل سُت، و تُمْ در نَصَرُتُمْ ضمیر جمع مخاطب مذکور و فاعل فعل سُت،.....

سَيَّنَصْرُ: و همچنین پر خول نواصی و بعض جوازم و هر دنون تاکید خالصاً برای استقبال باشد. الف در نَصَرَا: تخصیص الف برای علمات تثنیه بنابر آنست تا دلالت کند بر همای، همچنین واو برای علمات جمع مذکور تا دلالت کند بر "همو" که حالا "هم" مقف آش شریت دارد، اگر گوئی: "ها" و میم نیز دلالت می کند بر "همای" و "همو" پس چرا الف و واو را خاصه برای ای دلالت اختیار کردند؟ گوییم: که اصل در زیادت حروف مدولین است.

و تائے ساکن در نَصَرَتْ: وجه اختیار تاء برای علمات موئنت شاید که ایس سُت که مخرج تا و سط الفهم سُت آش در مرتبه ثالثی است از مخارج، همچنین موئنت نیز ثالثی است در تخلیق از انکه حوا از پهلوی چپ آدم علیه السلام ثالثیانی پیدا شده، اگر گوئی: که تخصیص تاء برای ایس زیادت چیست؟ سین و نون وغیره نیز از جمله حروف زیادت از و سط الفهم سُت، گوییم: که در تاء ترجیحه دیگر یافته می شود آن مبدل شدن آن از حروف مدولین که در زیادت اصلی است همچو: و کلان و تکلان و ایسرا و ایتسرا.

فاعل نیست: بد لیل آمدن فاعل ظاهر بعده اوبے توسط عطف چوں نَصَرَتْ امراء با وجود انتشار تعدد فاعل.

جمع موئنت غائب: از انکه دلالت می کند بر "هُنَّ" که ضمیر جمع موئنت غائب سُت. نَصَرَتْ: بجهت دلالت او بر آنست مذکور. نَصَرَتْ: بسب دلالت او بر آنست موئنت. تُما در نَصَرُتُمَا: از انکه دلالت می کند بر آنستما که در تحت آش مضر است.

و تُمْ در نَصَرُتُمْ: زیرا که دلالت می کند بر آش.

وَقُنَّ درَنَصَرْتُنَّ ضَمِيرِ جَمْعِ مُخَاطِبَةِ مَوْنَثٍ وَفَاعِلٍ فَعْلٌ سَتٌ، وَتَائِيَّ مُضْمُومٌ درَنَصَرْتُ ضَمِيرِ وَاحِدٍ مُتَكَلِّمٌ سَتٌ خَواهِ مَذْكُورٌ خَواهِ مَوْنَثٍ وَفَاعِلٍ فَعْلٌ سَتٌ، وَ"نَا" درَنَصَرْنَا ضَمِيرِ مُتَكَلِّمٌ بَاغِيرٌ سَتٌ خَواهِ تَشْنِيَّهِ خَواهِ جَمْعِ خَواهِ مَذْكُورٌ خَواهِ مَوْنَثٍ وَفَاعِلٍ فَعْلٌ سَتٌ، وَفَاعِلٍ نَصَرٌ وَنَصَرَتٌ شَایِدٌ كَهْ ظَاهِرٌ بَاشَدٌ چُوْلٌ: نَصَرٌ زَيْدٌ وَنَصَرَتٌ هِنْدٌ، وَشَایِدٌ كَهْ ضَمِيرِ مُسْتَقْبَلٌ وَعَلَامَتِ غَيْبَتٍ سَتٌ، وَيَاءُ درَنَصُرَانٌ نِيزِ عَلَامَتِ غَيْبَتٍ وَحَرْفِ اسْتَقْبَالٍ سَتٌ، وَالْفُ عَلَامَتِ تَشْنِيَّهِ مَذْكُورٌ وَضَمِيرِ فَاعِلٍ سَتٌ، وَنُونٌ درَوْيَ عَوْضٍ رَفْعٌ سَتٌ كَهْ درَوْا وَحَدَ بُودٌ، لَعْنَيْ يَنْصُرُ وَيَاءُ درَنَصُرُونَ عَلَامَتِ غَيْبَتٍ سَتٌ، وَحَرْفِ اسْتَقْبَالٍ سَتٌ، وَوَاوٌ ضَمِيرِ جَمْعِ مَذْكُورٌ سَتٌ وَفَاعِلٍ فَعْلٌ، وَنُونٌ درَوْيَ عَوْضٍ رَفْعٌ سَتٌ كَهْ درَنَصُرُ بُودٌ، وَاِيْسِ ضَمَّهِ كَهْ هَسْتَ بِرَائِيَّ مَنَاسِبَتٍ وَاوَسْتَ، وَتَاءُ درَنَصُرُ وَنَصُرَانٌ عَلَامَتِ غَيْبَتٍ وَحَرْفِ اسْتَقْبَالٍ سَتٌ، وَالْفُ عَلَامَتِ تَشْنِيَّهِ مَوْنَثٍ وَضَمِيرِ فَاعِلٍ سَتٌ، وَنُونٌ عَوْضٍ رَفْعٌ سَتٌ كَهْ درَوْا وَبُودٌ لَعْنَيْ درَنَصُرُ،

تن: چَراَكَهْ دَلَالَتِ مِيْ كَنْدَ بِرَافْتَنْ. وَتَائِيَّ مُضْمُومٌ درَنَصَرَتُ: اِخْتِيَارَتَاءُ بِرَائِيَّ آَنْتَ كَهْ درَتَحَتٌ اوَانَا مُسْتَقْبَلَتُ وَمُكْنَنَ بُنُودٌ كَهْ اِزَانَهَرْنِيْ گِيرَنَدٌ بِرَائِيَّ زِيَادَتٌ؛ لِلزُّوْمِ الْتَّبَاسِ، لِهَذَا نَاجَارَتَاءُ رَا اِخْتِيَارَ شَمُودَنَدٌ؛ لِوْجُودَهَا فِي اَخْوَاهَا.

وَ"نَا" درَنَصَرَنَا: نُونٌ "نَا" مَاخُوذٌ اِزْكُنَ سَتٌ كَهْ درَتَحَتٌ آَلَ ضَمَّرَتُ وَالْفُ رَازِيَادَهِ كَرَوْنَدَتَا التَّبَاسِ نِيَادِ بَعْجَمِ مَوْنَثٍ غَائِبٍ. ضَمِيرِ مُتَكَلِّمٌ: وَمُجازَ بِرَائِيَّ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ ذِي عَظِيمَتِ نِيزَآَيِدِ چَنَانَكَهْ (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) (القدر: ۱) وَيَاءُ درَنَصَرٌ: چُوْلٌ غَائِبٌ مُتوَسِّطٌ درَمُتَكَلِّمٌ وَمُخَاطِبٌ، لِهَذَا بِرَائِيَّ عَلَامَتِ آَلَ حَرْفٍ آَوْ دَنْدَهِ كَهْ اِزْوَسَطَ مُخَارِجَ بُودَهِ بَاشَدٌ، قَافِهِمْ. عَوْضٍ رَفْعٌ سَتٌ: اِحْتَرازَتِ اِزْنُونَ زِيَادَنَ زِيَادَنَونَ كَهْ عَوْضٍ تَوْيَنَ سَتٌ وَعَلَامَتِ رَفْعِ الْفُ وَاوَسْتَ.

وَتَاءُ درَنَصُرُ وَنَصُرَانٌ: اِگْرَوْيَيْ: كَهْ چَراَتَاءُ درَغَائِبٌ مُفَرِّدٌ وَتَشْنِيَّهِ مَوْنَثٌ آَوْ دَنْدَهِ وَازِيَاءُ كَهْ بِرَائِيَّ غَائِبٌ مَنَاسِبَتٌ تَامٌ دَاشَتٌ عَدَوْلٌ شَمُودَنَدٌ؟ گُوِيمْ: كَهْ اِگْرَيَادِرَ اُولِيْ اِيْسِ دَوْصِيَغَهِ نِيزَمَےَ آَوْ دَنْدَهِ التَّبَاسِ مِيْ شَدَ بِمَفَرِّدٍ وَتَشْنِيَّهِ مَذْكُورٌ، اِگْرَوْيَيْ: كَهْ حَالَ التَّبَاسِ نِيزَ مُوجُودَسَتِ بِصِيَغَهِ مُخَاطِبٌ گُوِيمْ كَهْ التَّبَاسِ درَغَائِبٌ اِلْخَسَتِ اِزَالَهَ التَّبَاسِ درَمُخَاطِبٌ اِزَالَهَ غَائِبٌ درَاَكْشَرَ حَالٌ غَيْرٌ مُوجُودٌ وَغَيْرٌ مَرْئَيِيَ مِيْ بَاشَدٌ، وَمُخَاطِبٌ عَالِبَا مُوجُودٌ وَمَرْئَيِيَ، پَسِ وَقَوْعِ التَّبَاسِ درَمَرِيَاتِ چَنَدانٌ ضَرَرَنَدَرَ چَنَانَكَهْ درَغَيْرِ مَرِيَاتِ.

ویاء در **ینصرن** علامت غیبت، و حرف استقبال است و نون ضمیر جمع مؤنث غائب و فاعل فعل است، و تاء در **تنصر** مخاطب علامت خطاب و حرف استقبال است، و در وے آنست مستتر است دائمًا که فعل فعل است، و تاء در **تنصران** علامت خطاب، والف در وے علامت تثنیہ مذکور ضمیر فعل فعل است، و نون عوض رفع است که در **تنصر** بود، تاء در **تنصرون** علامت خطاب است و حرف استقبال و واو ضمیر جمع مذکور و نون در وے عوض رفع است که در واحد بود، و ایں ضممه که هست برائے مناسبت دادست چنانکه گفته شد در **ینصر** و تاء در **تنصرین** علامت خطاب است، ویاء ضمیر واحد مخاطبہ مؤنث فعل فعل است، و نون عوض رفع است که در واحد مذکور بوده است، و تاء در **تنصران** مخاطب علامت خطاب، و حرف استقبال والف علامت تثنیہ مؤنث و ضمیر فعل است، و نون عوض رفع است که در واحد مذکور بوده است، و تاء در **تنصرون** مخاطب علامت خطاب، و حرف استقبال و نون ضمیر جمع مؤنث فعل فعل است، و همزه در **آنصر** علامت نفس متکلم است، و آنادروے مستتر است دائمًا که فعل فعل است، و نون در **تنصرون** علامت متکلم مع الغیر خواه

تاء در **تنصر**: وجہ اختیار تاء برائے مخاطب آنست که تاء در اکثر از واو بدل می شود چنانکه در: تکلان ووکلان، واواز منتائے مخارج بر می آید و بمخاطب نیز کلام مثنی می شود، پس سزا اوار آس است که برائے علامت از حرف مقرر کرده شود که از منتائے مخارج باشد، و چوں در صورت عطف اجتماع سه واو در مثل "و جل" لازم آید، لہذا اوار ابتلاء بدل کردن، و دیگر آنکه تاء بر اضمار آنست دلالت می کند. و همزه در **آنصر**: اختیار الف برائے متکلم از آنست که او از مبدأ مخارج پیدایی شود، و متکلم نیز کے است که ابتدائے کلام باو تعلق دارد، پس مناسب شد که علامت متکلم همیں الف مقرر کرده شود، بعد از آن حرکتش واده بhemزه بدل کردن، تا تغذیر ابتداء بیکون لازم نیاید، و احتمال دارد که از جهت استمار آنا در وے الف علامت آں کرده باشند چنانکه بعضے پاں رفتة. و نون در **تنصرون**: وجہ تعین نون برائے علامت متکلم مع الغیر یا آنست که در ماضی نیز برائے علامت متکلم مع الغیر مقرر کرده بودند، و یا آنست که هرگاه حرف از حروف مد و لین باقی نماند مضرر شدند بسوئے حرف دیگر سوائے نون دیگررا قابل زیادت نیاقتد که مشابهت تمام بحروف مد و لین دارد؛ لکوها غنة في الخیشوم کما أنها مدة في الحال، وبعضاً گفته: که بجهت مناسبت "نحن" نون راعلامت قرار داوند.

مند کر خواه موئنت خواه تشنیه خواه جمع، وَنَحْنُ دروے مستترست دامما و فاعل فعل است. اما فاعل یَنْصُرُ وَتَنْصُرُ شاید که ظاہر باشد چوں: يَنْصُرُ زَيْدٌ وَتَنْصُرُ هِنْدٌ، و شاید که مستتر باشد چوں: زَيْدٌ يَنْصُرُ أَيْ هُوَ وَهِنْدٌ تَنْصُرُ أَيْ هِيَ.

فصل

بدانکه چوں در فعل مستقبل حروف ناصبه یعنی آن و لَنْ و إِذَنْ وَكَيْ در آید منصوب گردد، چنانچه آنْ أَطْلَبَ وَلَنْ أَطْلَبَ إِذَنْ أَطْلَبَ وَكَيْ أَطْلَبَ، و نونها تیکه عوض رفع است ساقط شوند بحسب چوں: لَنْ يَطْلُبَا لَنْ يَطْلُبُوا لَنْ تَطْلُبَا لَنْ تَطْلُبُوا لَنْ تَطْلُبِي و نون در يَطْلُبُنَ وَتَطْلُبُنَ بر حال خود باشد، که ضمیر فاعل است.

واگر حروف جازمه در فعل مستقبل در آیند، حرکت آخر در پنج لفظ بیفتند، در يَطْلُبُ واحد مند کر غائب، وَتَطْلُبُ واحد مند کر مخاطب و موئنت غائب، وَأَطْلَبُ وَنَطْلُبُ حکایت نفس متكلم، و نونها تیکه عوض رفع بوده اند ساقط شوند بجزئی.

خواه تشنیه: و کاهی برای واحد بجهت تقطیم آید چوں: قوله تعالى: ﴿وَنَحْنُ نَقْصُ عَلَيْكَ﴾ (یوسف: ۳).
یعنی آن ایخ: شعر:

آن وَلَنْ پس کنی إِذَنْ ایں چهار حرف معتر نصب مستقبل کنند ایں جمله دائم اقتداء
لَمَّا: شعر:

إن وَلَمْ لَا وَلَامْ اَمْر وَلَائِيْ نَيْز پنج حرف ایں جازم فعل اند ہر یک بے دعا
و باید دانست که لَمَّا نیز در مضارع عمل "لَمْ" کند و بمعنی ماضی گرداند ہچوئم لیکن نفی لما مستتر ق است یعنی از وقت اتفاقه تا وقت تکلم ثابت، وغیر منقطع است. بخلاف نفی "لَمْ" که محتمل استغراق عدم آش ہر دو است پس گفتہ نشود: وَلَمَّا يَضْرِبَ زَيْدًا
أَمْسِ لَكِنَّه ضَرِبَ الْيَوْمَ، و نیز "لَا" برای نفی امرے آید که امید و قوع آش باشد چنانکه گوئی: لَمَّا يَرْكِبَ الْأَمْيَرُ لَمَّا تَوَقَّعَ
رُكُونَه. (مولوی عبدالعلی)

وحروفِ جازمه پنج اند: لَمْ و لَمَّا و لَام امر ولايَّ نهی و ان شرطیه، چنانچه لَمْ يَضْرِب لَمْ يَضْرِبِها لَمْ يَضْرِبُوا إلَخ، لَمَّا يَضْرِب لَمَّا يَضْرِبِها لَمَّا يَضْرِبُوا إلَخ، لِيَضْرِب لِيَضْرِبِها لِيَضْرِبُوا إلَخ، لَا يَضْرِب لَا يَضْرِبِها لَا يَضْرِبُوا إلَخ، إِنْ يَضْرِب إِنْ يَضْرِبِها إِنْ يَضْرِبُوا إلَخ، و لَام امر در شش صیغه غائب داخل شود، چنانکه گذشت، و در دو صیغه متکلم نیز داخل شود چنانکه لَا ضرب لِنَضْرِب و در شش صیغه امر مخاطب مجہول نیز داخل شود چنانکه گوئی: لِتُضْرِب لِتُضْرِبِها لِتُضْرِبِي لِتُضْرِبِها لِتُضْرِبِنَ.

فصل

امر مخاطب را از فعل مستقبل مخاطب معلوم گیرند، و طریق اخذ آنست که حرفِ مستقبل که تاء است از اول و سه اند از نداگر ما بعد حرفِ مضارع متحرک باشد احتیاج بهمراه نباشد امر بهما بناند، و حرکت آخرونون عوض رفع که در مستقبل باشد بوقت ساقط شود، پس در باب تفعیل امر حاضر بریس وجه باشد، صَرْفٌ صَرْفًا صَرْفُوا صَرْفِي صَرْفًا صَرْفَنَ، و بریس قیاس بود در باب مفهوم: ضَارِبٌ ضَارِبًا ضَارِبُوا إلَخ، و در باب تفاسیر گوئی: تَضَارَبٌ تَضَارِبًا تَضَارِبُوا تَآخِر، و در باب فعله: دَحْرِجٌ دَحْرِجًا دَحْرِجُوا تَآخِر، و اگر ما بعد حرفِ مستقبل ساکن باشد احتیاج افتاد بهمراه وصل؛ زیرا که ابتداء بساکن

إن شرطیه: زائد قید احتراز است از ای ای که مخفف باشد از "ان" مشدود که عمل در فعل نکند نحو: «وَإِنْ نَظَنْتَ لَمِنَ الْكَادِيْنَ» (الشعراء: ۱۸۶)، و چنین از "ان" نافیه نحو: إِنْ أَضْرِبَ إِلَّا زَيْدًا.

صرف: از نصرف بنا کردن و آخر را وقف نمودن صرف شد. صَرْفُوا: صَرْفُوا از نصرفون بنا کردن تا یه علامت استقبال را افگندند آخر را وقف کردن علامت و قی سقوط نون اعرابی شد صَرْفُوا گردید.

ممکن نیست، پس اگر ما بعد آں ساکن ضمہ باشد همزه را مضموم گردانند، و حرکت آخر و نون عوض رفع را بوقتی بیگانند چوں:

اُنْصُرُونَ	اُنْصُرِيْنَ	اُنْصُرُوا	اُنْصُرَا	اُنْصُرْ

واگر ما بعد ساکن فتحه باشد یا کسره همزه را مکسور گردانند و آخر را موقوف چوں:

اَعْلَمْنَ	اَعْلَمَا	اَعْلَمُوا	اَعْلَمِيْ	اَعْلَمَنَ
واضْرِبْ	اضْرِبَا	اضْرِبُوا	اضْرِبِيْ	اضْرِبِنَ

و چوں همزه و صل متصل شود بما قبل خود ساقط گردود ر عبارت و تلفظ، و در کتابت باقی ماند چوں
فاطْلُبْ ثُمَّ اطْلُبْ.

فصل

مجموع افعال بر دو نوع است: لازم و متعدی، لازم آنست که از فاعل تجاوز نکند و بمفعول به
فرسید چوں: ذَهَبَ زَيْدٌ وَقَعَدَ عَمْرُو، ...

ممکن نیست: گفته شود: چه وجہ دارد در زیادت همزه برای ابتداء؟ جواب: همزه اقوی است؛ لکونه من اعلی المخارج، اگر پر سند؛ چرا همزه را خاص کردن از میان حروف حلق؟ جواب: همزه مشاهبت حرف علت دارد. اگر پر سند چرا فاء را حرکت ندارد؟ جواب: اگر فتحه میدادند التباس می آمد بهماضی و بکسره هم بلعنت بعضه و بهم در بعض مواضع خروج از ضمہ بکسره، بعض دیگر را حمل نمودند. مضموم گردانند: چه اگر کسره دهند لازم آید خروج کسره بسوئے ضمہ در نحو: اُنْصُرْ ازانکه حرف ساکن واسطه ضعیف می باشد پس گویا کالعدم است، ولعنه گفته اند: که ضمہ و کسره بنا بر اتباع عین است، و چوں اتباع در فتحه از جهت التباس بستکلم ممکن نبود لاجرم در آنجاییز کسره دهند ازانکه اصل است در تحریک ساکن.

ما بعد ساکن: ازانکه اصل در حروف سکون است و تحریک ساکن بکسره می شود. بمفعول به فرسید: قید مفعول به برای آنست که لازم و متعدی در اقتضای مفاسیل اربعه باقی برایند، و مابا افرق همیں است.

و متعددی آنست کہ از فاعل در گذر و بکفول بہ بر سد چوں: ضربَ زَيْدٌ عَمِراً، و فعل لازم را بمنزه افعال یا بتصعیف عین تفعیل یا بحرفِ جر متعددی سازند چوں: أذْهَبْتُ زَيْدًا وَفَرَّحْتُهُ وَذَهَبْتُ بِزَيْدٍ وَأَنْطَلَقْتُ بِهِ.

فصل

چوں فعل را از برائے مفعول بنا کنند در ماضی شلائی مجرد فائے فعل را بضم کنند، و عین فعل را بکسر چوں: نُصِّرَ نُصِّرَا نُصِّرُوا تا آخر، و ضربَ ضربِ بَا ضُرُبُوا تا آخر، و عِلْمَ عِلْمَا عُلِّمُوا تا آخر، و مِنْعَ مِنْعَا مِنْعُوا تا آخر، و حُسْبَ حُسِّبَا حُسِّبُوا تا آخر، و شُرْفَ شُرِّفَا شُرِّفُوا تا آخر،

و متعددی آنست: بدائکه طریق تعدادیه هفت ست سه ازان در کتاب مذکور است اما چهار باتے پس یکے ازان الف مفائل است چوں: جَلَسَ زَيْدٌ وَجَالَسَتُ زَيْدًا، دوم بناۓ فعل بر فعل بفعل برائے غلبہ چوں: كَارَمَنِي فَكَرِمَتُهُ أَيْ غَلَبَتُهُ فِي الْكَرَمِ. سوم: بناۓ فعل از استفعال برائے طلب یا نسبت بسوئے شے چوں: إسْتَخْرَجْتُ الْمَالَ أَيْ طَلَبْتُ خُرُوجَهُ، وَاسْتَحْسَنْتُ زَيْدًا أَيْ نَسَبَتُهُ إِلَى الْحُسْنِ، چهارم تضیین چوں: لَا أَتُوكَ جَهْدًا أَيْ لَا أَمْنَعُكَ جَهْدًا.

فائے فعل را: وجہ ایں تغیر در مجهول بنا در آنست کہ ہر کاہ تغیر در معنی واقع شد، واصل آنست که لفظ را نیز متغیر نمایند وقت تغیر معنی، لہذا از فعل فعل آور دندنہ بسوئے سائر اوزان دیگر کہ سکون عین وفتح و ضمه آں باشد؛ زیرا کہ ایں ہمہ در اوزان اسم یافته می شود، بخلاف فعل کہ در اسم نادر الواقع است، وواجب آنست کہ در صورت تغیر بوزن ملابس نشود کہ در ضدش یعنی اسم یافته شود و اگر فعل بالعكس کر دندے لازم می آمد خروج از کسرہ بسوئے ضمه کہ بسیار اثقل است از خروج ضمه بسوئے کسرہ، وفادکہ حذف نمودن فاعل و قیام مفعول بہ بجائے آں با غراض است شتی یکے ازان تقطیم فاعل است نحو: ضربَ اللَّصِّ إِذَا ضَرَبَهُ الْكَبِيرُ. دوم تحریر آں نحو: طَعَنَ الْأَمِيرُ إِذَا طَعَنَهُ الْحَقِيرُ، وامثال ایں کہ ذکر ش بطولی انجام دد.

و غلّم: بدائکه مصنف حشمت در بجا تسلیا للہبتدئین بسط را بکار بسته و احقف قاعده مختصر ماضی مجهول بیان می کند حفظش باید کرد پس بدائکه ماضی اگر زالز از سه حرفت او لش اگر تائے زالز است آن تاء و مابعدش را مضموم کنندہ ما قبل آخر را مکور چوں: تَعْهَدَ وَتُنْذِحِرَجَ و یا همزہ و صل پس ضمه دہند همزہ و حرف ثالث را چوں: اُتْهَعَلَ وَاسْتَهَعَلَ، وَأَغْرِيَجَ یکے ازینا در او لش نباشد پس او لش را ضمه دہند، و ما قبل آخر ش را کسرہ چوں أَكْرِمَ وَذْخِرَجَ إِلَخَ.

ودر باب إفعال همزه را مضموم وعین فعل رامکسور کند چوں: أُكْرِمَ أُكْرِمَا أُكْرِمُوا تا آخر، وهمچنین در باب مفاعة لیکن چوں فاء مضموم شود الف منقلب گردد بواو چوں: ضُورِبَ ضُورِبَا ضُورِبُوا تا آخر، ودر باب تفعل وتفاعل تاء وفاء مضموم کند وعین مکسور چوں: تُعَهِّدَ تُعَهِّدَا تُعَهِّدُوا تا آخر، والف تفاعل نیز منقلب گردد بواو چوں: تُعَوِّهِدَ تُعَوِّهِدَا تُعَوِّهِدُوا تا آخر، ودر باب افعال همزه وفاء مضموم شوند، وعین مکسور چوں: أُكْتُسِبَ أُكْتُسِبَا أُكْتُسِبُوا تا آخر، ودر باب انفعال همزه وفاء مضموم شوند وعین مکسور چوں: أَنْصَرِفَ أَنْصَرِفَا أَنْصَرِفُوا تا آخر، ودر باب افعال همزه وعین مضموم شوند، ولام اول مکسور چوں: أَحْمَرَ أَحْمَرَا أَحْمَرُوا تا آخر، ودر باب استفعال همزه وفاء را مضموم کند وعین رامکسور چوں: أَسْتُخْرِجَ أَسْتُخْرِجَا أَسْتُخْرِجُوا تا آخر، ودر باب افعال همزه وعین مضموم شوند والف منقلب گردد بواو ولام اول مکسور چوں: أَحْمُورَ أَحْمُورَا أَحْمُورُوا تا آخر، ودر باب فعللة فاء مضموم شود ولام اول مکسور چوں: دُخْرِجَ دُخْرِجُوا تا آخر، ودر باب تفعلل تاء وفاء مضموم شوند ولام اول مکسور چوں: تُدُخْرِجَ تُدُخْرِجُوا تا آخر، ودر باب افعال همزه وعین مضموم شوند، ولام اول مکسور چوں: أَخْرُنِجَمَ أَخْرُنِجَمَا أَخْرُنِجَمُوا تا آخر، ودر باب افعال همزه وعین مضموم شوند ولام اول مکسور چوں: أَقْشِعِرَ أَقْشِعِرَا أَقْشِعِرُوا تا آخر.

فصل

چوں فعل مستقبل را از برائے مفعول بنا کند حرف استقبال را بضم کند اگر مضموم نباشد

همزه: زیرا که ضمہ قام ممکن نیست ورنہ همزه بیکار شود، وضمہ همزه فقط که در معرض زوال است کافی نیست لہذا تاء را نیز مضموم کردن. وفاء مضموم: زیرا که در صورت ضمہ تاء نظر لازم آمدے تغیر عارض با وجود اصلی، وآس در معرض زوال است.

و عین را بفتح کند اگر مفتوح نباشد چوں: **يُنْصَرُ وَيُكْرَمُ وَيُضَارَ بُ وَيُصَرَّفُ وَيُنَصَّرَفُ** و **وَيُكْتَسَبُ وَيُتَضَارَ بُ وَيُحْمَرُ وَيُسْتَخْرَجُ وَيُحْمَارُ**، و در رباعی لام اولی را مفتوح کند بجائے عین کلمہ چوں: **يُدَحْرَجُ وَيُتَدَحْرَجُ وَيُحْرَنْجَمُ وَيُقْشَرُ**.

فصل

بدائلکه امر حاضر مجهول بطريق امر غائب مجهول باشد چوں: **لِتُضْرِبُ لِتُضْرِبَ لِتُضْرِبُوا** تا آخر، و دریں قیاس بود امر مجموع افعال ثلاثی مجرد، و مزید فیه وے، و رباعی مجرد، و مزید فیه وے.

فصل

چوں نون تاکید ثقیلہ در آید در امر حاضر معلوم گوئی: **أَطْلَبَنَّ أَطْلَبُنَّ أَطْلَبِنَّ أَطْلَبُنَّ** و در مجهول گوئی: **لِتُطْلَبَنَّ لِتُطْلَبُنَّ لِتُطْلَبِنَّ لِتُطْلَبُنَّ**، و در امر غائب معلوم گوئی: **لِيُضْرِبَنَّ لِيُضْرِبُنَّ لِيُضْرِبِنَّ** تا آخر، و در مجهول **لِيُضْرِبَنَّ لِيُضْرِبُنَّ لِيُضْرِبِنَّ** تا آخر، و دریں قیاس در معروف و مجهول نہی نیز در آید چوں: **لَا تَضْرِبَنَّ لَا تَضْرِبُنَّ لَا تَضْرِبِنَّ** إلی آخره.

چوں لتضرب: باید دانست که در حقیقت ایں لام مکور مضارع را بمعنی امر گرداند، و در آخر آن عمل "لم" کند، و در صیغه ای امر حاضر داخل نشود الا بطريق شاذ چنانکه آنحضرت ﷺ فرمود: **لَتَرَهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ** یعنی باید که تکه گریبان آنرا به بندی اگرچه با خاری باشد و از همیں قبیل است که کاہی لام مفتوح هم بایس معنی بر مضارع داخل شود کما نی قولم: **لَيَرَعُ** یعنی باید که پر هیز گاری کند، و بعض گفته: که فتح لام امر لغت بی سلیم است، اما هر کاه مامورین جماعت میان حاضر و غائب مشترک و مخلوط باشند اولی تغییب حاضر است پس گفته شود: افعلوا برای حاضرین و غایبین معا، و کاہے برای مامورین جماعت مخلوط است لام امر باشانے خطاب هم جمع کند مثل: **لَتَأْخُذُنَا مَصَافُكُمْ**، یعنی باید که شما بگیرید مقامات جنگ خود را. (مولانا محمد عبد العالی آسی)

چوں نون تاکید: بدائلکه نون تاکید بمعنی البتة آید و از آنجا که تاکید در چیزی حاصل در ماضی ممکن نیست، و همچنین در چیزی حاصل در زمان حال که چندان فائدہ ندارد مختص شد و خول آل بر صیغه استقبال.

اما او اور جمع مذکور بیفتند؛ زیرا که ضمہ دلالت می کند برداو، ویاء در مخاطبہ موئنث بیفتند؛ زیرا کہ کسرہ دلالت می کند بریاء، و در جمع موئنث الف فاصلہ در آوردند، تا فاصلہ باشد میان نون تا کید و میان نون جمع موئنث، که ضمیر است، و هر جا که نون تا کید ثقیلہ در آید نون تا کید خفیفہ نیز در آید، الا در تثنیہ مذکرو موئنث، و در جمع موئنث چوں: اُطْلَبُنْ اُطْلَبُنْ لَا تَطْلُبُنْ لَا تَطْلُبُنْ.

فصل

اسم فاعل از شلاٹی مجرد بروزن فاعل آید غالباً چوں: طَالِبٌ طَالِبَانِ طَالِبُونَ طَالِبَةٌ طَالِبَتُ طُلُبٌ، طَالِبَةٌ طَالِبَانِ طَالِبَاتُ وَطَالِبَاتُ. و گاه باشد که بروزن فعل آید چوں: شَرُوفَ يَشْرُوفُ شَرْفًا وَشَرَافَةٌ فَهُوَ شَرِيفٌ. و بروزن فعل نیز آید چوں: حَسْنَ يَحْسُنُ حُسْنًا فَهُوَ حَسَنٌ، و بروزن فعل وَفَعِلٌ وَفَعَوْلٌ وَفَعَالٌ هُمْ آید چوں: جَبَانٌ وَخَسِينٌ وَصَعْبٌ وَذَلُولٌ وَشُجَاعٌ وَرُوزَنْ بِرْدَلْ درشت تند رام شد دلیر

اما او اور جمع مذکور بیفتند؛ اما در افادن او و یاء شرط آنست که مده باشد پس از جهت اتفاقی ساکنین صوره در امده و نون تا کید بیفتند، و اگرنه او را حرکت ضمہ دهند چوں: اخْشَوْنَ، و یام را حرکت کرہ چوں اخْشِيْنَ، و همچنین نونهای اعرابی را حذف کنند از آنکه ما قبل ایں نون مینی می باشد، و در بنا اعراب تضاد است، لہذا علامتیش را از لفظ حذف کنند، اگر گوئی: او و یاء را چرا از جهت اتفاقی ساکنین حذف کردن؟ حال آنکه اجتماع ساکنین علی حده که عبارت از بودن ساکن اول مده و هانی مده غم است در کلام عرب بسیار واقع است، گوییم: آری، لیکن چوں ضمہ و کسرہ بر مذکوف دلالت می کرد حاجت ذکر او و یاء نماند، و در تثنیہ بر قریح اکتفاء گفروه الف را مذکوف ناختند؛ لالتباس بینه و بین الوحد. فائدہ: در فرق اسم فاعل و صفت مشبه و مبالغه، پس بدائله ایں ہر سہ در معنی فاعل مشترک نند، اما اسم فاعل برائے حدوث آید، و صفت مشبه و مبالغه برائے دوام، اگر گوئی: کہ این فرق کارآمدی نیست؛ زیرا کہ اسم فاعل از غیر شلاٹی نیز برائے ثبوت و دوام آید، گوییم: کہ شرط کرده اند در صفت مشبه که صیغہ او مختلف باشد با اسم فاعل تا آنکه طالق و حائض را صفت مشبه نگویند، اگرچہ بمعنی ثبوت آمده، می گویند: کہ استعمال آنها برائے ثبوت بطریق مجاز است، و از غیر شلاٹی اسیکہ بمعنی ثبوت مختلف بصیغہ فاعل باشد نیافتا اند تا صفت مشبه گفته شود، اما فرق در صفت مشبه و مبالغه این است کہ اگر از فعل لازم آید آن را صفت مشبه نگویند، و اگر از متعددی باشد مبالغه نامند، اگر گوئی: کہ مصنف حَسَنٌ رَحْمَنٌ کہ از رَحْمَنَ متعددی است در اوزان صفت شمار کرده، گوییم: کہ فعل لازم اعم است از آنکه در اصل وضع باشند یا اور لازم کرده باشد، و درین جا هم گو در اصل متعددی بود، لیکن چوں اشتباہ این صفت ازان کردن مضموم العین نموده لازم گردانیدند، کذافی "الفاتح" وغیره.

فَعْلَانْ نِيزْ آيْدِيْ چُولْ رَحْمَنْ، وَهِرْ چَهْ بَرِينْ وَزَنْهَا آمَدَهْ اسْتَ آنْرَامْشِبْهْ خوانَند.

فصل

بدانکه صیغه فعال مبالغه را بود در فاعل چوں: رَجُلْ ضَرَابْ وَامْرَأَهْ ضَرَابْ مذکور و مونث در وے یکاں است، و فاعول نیز مبالغه را بود چوں: رَجُلْ طَلُوبْ امْرَأَهْ طَلُوبْ، و گاه باشد که تاء زیاده کنند برای زیادت مبالغه چوں: رَجُلْ عَلَامَهْ وَامْرَأَهْ عَلَامَهْ وَرَجُلْ فَرُوقَهْ وَامْرَأَهْ فَرُوقَهْ، و مفعال و مفعیل و فعیل نیز مبالغه را بودند مذکور و مونث در و یکاں است چوں: رَجُلْ مِفْضَالْ وَامْرَأَهْ مِفْضَالْ وَرَجُلْ مِنْطِيقْ وَامْرَأَهْ مِنْطِيقْ وَرَجُلْ شِرِّيْرْ وَامْرَأَهْ شِرِّيْرْ، و فعال نیز مبالغه را بود چوں: رَجُلْ طُوَالْ وَامْرَأَهْ طَوَالْ.

فصل

اسم مفعول از شلاشی مجرد بروزن مفعول آید چوں: مَضْرُوبْ مَضْرُوبْ بَانِ مَضْرُوبُونَ تَا آخَر.

مبالغه: ابیات:

مُبَالِغْ كَالْحَدِيرِ رَحْمَنْ بِالْمِفْضَالِ مِنْطِيقْ
عُجَابَتِ وَالْكَبَارُ أَيْضَا وَكَبَارَ وَعَلَامَهْ
وَقَدْوَسَ وَقَيْمَهْ وَكَافِيَهْ وَفَارُوقَهْ
وَتَاءِ زِيدَ فِيَهِ لَيْسَ لِلتَّائِيَهِ خُذْ هَذَا وَلَمْ يُفَرَّقْ بَنَاءِ فِيَهِ تَذْكِيرَهْ وَتَائِيَهُ

پس این اوزان مبالغه را از انجا که بیش تراز اسم ہر چیزیک باشد وزنے بنا کنند بر شحصیک ملابس آن چیز است از ملحقات اسم فاعل واند، چوں کاسی بروزن قاضی ای دُو کسْوَهْ وَمَاءِ دَافِقَهْ دُوْ دَفْقَهْ و خلیل گفته: که از آنست طالق و حائض ای ذات طلاق و حیض. (مولوی عبد العلي آسی) ضَرَابْ: بفتح اول و تشدید راء بر درم سکه زننده.

اسم مفعول: اگر گوئی: قید غالبا دریں چاچرا ترک کرد، و حال آنکه ذکر ش ضرور بود؛ زیرا که گاہے بروزن فعل و فاعول چوں: قتیل وَذَوْدَهْ نِيزْ آیَدْ؟ جواب: عدم ذکر این قید از دو وجہ است: یکی اعتماد بر ذکر این قید در ماست در بحث اسم فاعل. دوم: قلت مجیء این اوزان در اسم مفعول بخلاف اسم فاعل که به نسبت اسم مفعول بروزن غیر فاعل هم کثیر الوقوع است.

فصل

اسم فاعل از شلاشی مزید و از رباعی مجرد و مزید فیه چوں فعل مستقبل معلوم آن باب باشد، چنانکه میم مضوم بجائے حرف استقبال نهاده شود، وما قبل آخر مکور گردد اگر مکور نباشد چوں: مُكْرِمٌ وَمُدَحْرِجٌ وَمُتَدَحْرِجٌ، واسم مفعول چوں فعل مستقبل مجہول آن باب باشد، چنانکه میم مضوم بجائے حرف استقبال نهاده شود وما قبل آخر مفتوح شود چوں: مُكْرِمٌ وَمُدَحْرِجٌ وَمُتَدَحْرِجٌ و مجموع این دانسته شود، إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

فصل

معتل فاء از باب فعل یَفْعُلُ نیامده است، ومثال واوی از باب فعل یَفْعِلُ می آید. الْوَعْدُ وعده کردن، ماضی معلوم: وَعَدَ وَعَدَا وَعَدُوا تا آخر، چنانکه در صحیح دانسته شد ازین جهت او را مثال گویند یعنی مانند صحیح است در حق احتمال حرکات و سکنات، و صرف مسبق معلوم: يَعِدُ يَعِدَان يَعِدُونَ تا آخر، اصل يَعِدُ يَوْمَ عِدْ بود و اواقع شد میان یائے مفتوح و کسره لازم، واور احذف.....

فعل مستقبل: وکا ہے بر غیر این وزن نیز آید چنانچہ یافع از ایفای معنی گوالیدن، و مُسْتَهَبْ بفتح باء اسم فاعل آسنہب بمعنی اُسْرَعَ وَسَبَقَ وَأَحَسَّ حَسَاسَ وَأَلَمَ أَلَيْمَ: وما قبل آخر مفتوح شود: و در بعض نسخ بعد این "اگر مفتوح نباشد" نیز یافته می شود خدا یا بر قید اتفاقی حمل کرده شود، الا یچ مضارع مجہول نیست که ما قبل آخر ش مفتوح نباشد.

وَعَدَ: صرف صغیر:

وَعَدَ يَعِدُ وَعَدَا وَعَدَةً وَمِيَعَادًا فَهُوَ وَاعِدٌ وَوُعِدُ يَوْمَ عِدْ وَعَدًا وَعِدَةً وَمِيَعَادًا فَذَلِكَ مَوْعِدٌ مَا وَعَدَ مَا وَعِدَ لَمْ يَعِدْ لَمْ يُوْعَدْ لَا يَعِدُ لَا يُوْعَدْ مَا يَعِدُ مَا يُوْعَدْ لَنْ يَعِدَ لَنْ يُوْعَدَ الْأَمْرُ مِنْهُ يَعِدُ لَتُوْعَدُ لَيَعِدُ لَيُوْعَدُ النَّهَيُ عَنْهُ لَا تَعِدُ لَا تُوْعَدُ لَا يَعِدُ لَا يُوْعَدُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَوْعِدٌ وَمَوْاعِدٌ وَمُوْعِدٌ وَمُوْعَدَةٌ وَمِيَعَدَةٌ وَمَوْاعِدٌ وَمُوْعِيدٌ وَمِيَعَادٌ وَمَوْاعِيدٌ وَمُوْعِيدَةٌ فَعَلَ التَّفَضِيلِ مِنْهُ أَوْعَدُ أَوْعَدُ الْمُؤْنَثُ مِنْهُ وَعَدَى وَوَعَدَ وَوَعِيدَى.

کردند برای ثقالت یَعْدُ شد، و با تاء و همزه و نون نیز اند اختند. برای موافقت باب.

امر حاضر معلوم:

عِدْنَ	عِدَّا	عِدِيْنِ	عِدُّوَا	عِدَّا	عِدْنَ

بانوں ٹقیلہ:

عِدْنَانِ	عِدَّانِ	عِدِنِ	عِدْنَ	عِدَّانِ	عِدْنَ

بانوں خفیفہ:

عِدِنِ	عِدْنَ	عِدْنَ

امر غائب معلوم:

لِيَعِدُوا	لِيَعِدَا	لِيَعِدْ

تا آخر بانوں ٹقیلہ و خفیفہ نیز براں وجہ که دانسته شد، وحال بالَمْ وَلَمَّا وَإِنْ شرطیہ چنان ست کہ در صحیح دانسته شد، وبا لَنْ ناصبہ: لَنْ یَعِدَ لَنْ یَعِدَا لَنْ یَعِدُوا تا آخر، ماضی مجهول: وُعَدَ وُعِدَا وُعِدُوا تا آخر بر قیاس مجهول صحیح، مستقبل مجهول: یُوَعَدُ یُوَعَدَانِ یُوَعَدُونَ تا آخر واو باز پس آمد؛ زیرا کہ کسرہ بیفتاد، اسم فاعل: وَاعِدْ وَاعِدَانِ وَاعِدُونَ تا آخر، اسم مفعول: مَوْعِدْ مُوْعَدَانِ مَوْعِدُونَ تا آخر.

مثال یاًی از باب فعل یَفْعِلُ المیسر: قمار باختن، ماضی معلوم: يَسَرَ يَسَرَ اَيْسَرُوا تا آخر،

موافقت باب: اگر گفته شود: اصل در حمل آنست که حمل کرده شود قلیل بر کثیر پس پر ارکاب غیر اصل نمودند؟ گوییم: که مقصود تخفیف در کلام است، واو حاصل نی شود مگر بعین طریق، اگر گویی: پر ارکاب غیر اصل نمودند؟ گوییم: که مقصود حذف جواب: مجهول مغایر معروف است، بخلاف اخوات وے موافقند در معروفیت. عد: در اصل یَوْعَدْ بود واو را بجهت موافقت مضارع حذف کردن بعده همزه که بجهت تغذرا بتداء بکون آورده بودند چوں ابتداء بکون نماند همزه را نیز حذف کردن عد شد.

مستقبل معلوم: **يَسِيرُ يَسِرَانِ يَسِيرُونَ تَآخِرٌ**، امر حاضر معلوم: **إِيْسِرُ إِيْسِرَانِ إِيْسِرُوا تَآخِرٌ**،
بأنون **لُقْلِيلٍ**: **إِيْسِرَنَ إِيْسِرَانَ إِيْسِرُنَ تَآخِرٌ**، لأنون خفيقه **إِيْسِرَنْ إِيْسِرُنَ إِيْسِرَنْ**، امر غائب
معلوم: **لِيَسِيرُ لِيَسِرَانِ لِيَسِيرُونَ**، اسم فاعل واسم مفعول بر قیاس صحیح، ماضی مجہول: **يُسِرَانَ**
مستقبل مجہول: **يُوْسَرُانَ**. مثال واوی از باب **فَعَلَ يَفْعُلُ**، **الْوَجْلُ**: ترسیدن وجل **يَوْجَلُ وَجْلًا**
 فهو **وَاجْلٌ** فذاك **مَوْجُولٌ** الأمر منه **إِيْجَلُ**. مثال واوی از باب **فَعَلَ يَفْعُلُ**، الوضع: **نَهَاوَانَ**
وَضَعَ يَضَعُ وَضَعًا فهو **وَاضْعُ** فذاك **مَوْضُوعٌ** الأمر منه ضع. واز باب **فَعَلَ يَفْعُلُ**، الورم: **آمَاسِيدَانَ وَرِمَّ يَرِمُ وَرْمًا** فهو **وَارِمٌ** الأمر منه رم مثل عد. واز باب **فَعَلَ يَفْعُلُ**، الوسم:

يَسِيرُ: بدو یاء على المذهب الصحيح، وبعضاً یائے ثانی را حذف کنند حملاء على الواوی، اما قلیل است، وبعضاً واور بالف بدل کنند
ویاعد ویاسر خوانند وآن نیز قلیل است. **إِيْجَلُ**: در اصل **إِوْجَلُ** بود و اوساکن ما قبلش مکور آن واور ابیاء بدل کردن.
یَضَعُ: در اصل **يَوْضَعُ** بود و او واقع شد در میان یائے مفتوح و کسره تقدیری و این **لُقْلِيلٍ** بود آن واور اند اختند، بعده کسره ضاد را
بفتح بدل کردن براي رعایت حرف حلق یَضَعُ شد، اگر گوئی: چرا در بعد واخوات او رعایت حرف حلق نه نمودند؟ جواب: فتحه
برای حرف حلق سایی است. ضع: در اصل **إِوْضَعُ** بود و اور از جهت موافقت مضارع **الْكَنْدِنَدُ**، و همراه که بجهت تذریز ابتداء
بسکون آورده بودند چوں ابتداء بسکون نماند، همراه را نیز **الْكَنْدِنَدُ**.

الوسم: باید وانست که **الْوَسْمُ** بمعنى نشان کردن و داعن **نَهَاوَانَ** از باب ضرب بضریب آمده، کذا فی "القاموس" و "الصرار" و
"المتنبی" بریں تقدیر مضارع **يَسِيرُ** مثل **يَعْدُ** بحذف او خواهد آمد نه **يَوْسُمُ**، و دخوش دریں باب **كَوْمٌ** بفتح وجه صحیح نی
تواند شد زیرا که خاصیت ایں باب صفت خلقی و امر طبیعی است یعنی فعل از نفس طبیعت صادری شود و موصوفش برال مجہول
و مخلوق بود چوں سوای طبع چیزی دیگر رادر آن دخلے نیست لا حاله لازم و غیر منفکت باشد، کذا صرح ابن الحاجب، وحال آن که
وسم متعدی است و نیز از لازم صیغه ای چنانی مفعول چنانکه دریں باب مذکور شد نه آید، شاید که مغالطه از تحریف قلم
نا سخین روا و اده شد نه از مصنف علام - قدس سرہ الشریف -؛ لأنه سید أرباب النحو والتصیریف، ورالل علم و فن، چنانکه علو
پایه معلوماً تشن اوچ گرائے تحقیقات مباحث علمیه است مثل آفتاب روشن، و اگر رجوع بخش قلمیه قدیمه کرده آید غالب که
عبارات ایں باب ایں چنین باشد، **الْوَسَامَةُ** خور و شدن و سُم **يَوْسُمُ** و سَامَةٌ فهو و سَيْنَمٌ الأمر منه **أُوْسُمٌ** إلخ که در کتب
لغت معتره مثل "قاموس" و "صرار" و "منتسب الارب" و "منتسب" و غيره **الْوَسَامَةُ** و **الْوَسَامَةُ** بمعنى نیکور و خوبصورت شدن از
باب **كَوْمٌ** نوشته است و دریں ضعف طبی است چنانکه خاصیت ایں باب مذکور شد، فاهم. (مولوی عبدالعلی آسی)

داغ نهادن وَسُمَّ يَوْسُمُ وَسُمَّا فَهُوَ اسِمٌ وَذَاكَ مَوْسُومُ الْأَمْرُ مِنْهُ أُوْسُمُ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَوْسُمُ.

فصل

در اجوف واوی از باب فَعَلَ يَفْعُلُ، القَوْلُ: گفتن ماضی معلوم: قَالَ قَالَا قَالُوا إِلَخُ، قَالَ در اصل قَوْلَ بود و او متحرک ما قبل او مفتوح واورا بالف بدل کردنده قال شد، همچنین تا قالاتا، و قُلنَ در اصل قَوْلَنَ بود چون واو الف شد بالتقائے ساکنین بیفتاد قُلنَ شد فتحه قاف را بضمہ بدل کردنده تا دلالت کند که عین فعل که افتاده است واو بودنے یا، مستقبل معلوم: يَقُولُ يَقُولَانِ يَقُولُونَ تا آخر يَقُولُ در اصل يَقُولُ بود، ضمہ بر واو ثقیل بود نقل کرده بما قبل دادنده يَقُولُ شد و در يَقُلنَ وَتَقُلنَ واو بالتقائے ساکنین بیفتاد، امر حاضر معلوم: قُلْ قُولَا قُولِيْ قُولَا قُلنَ، اصل قُلْ أَقُولُ بود ما خود از تَقُولُ، ضمہ بر واو ثقیل بود نقل کرده بما قبل دادنده، واو بالتقائے ساکنین بیفتاد، أَقُلْ شد، بحرکت قاف از همزه وصل مستغنى شدند همزه نیز بیفتاد قُلْ شد، و ترارسد که گوئی: قُلْ از تَقُولُ ما خودست چون تا انداخته شد و لام بوقتی ساکن گشت واو بالتقائی ساکنین بیفتاد قُلْ شد امر غائب معلوم: لِيَقُلْ لِيَقُولَا لِيَقُولُوا تا آخر، نبی غائب: لَا يَقُلْ لَا يَقُولَا لَا يَقُولُوا تا آخر، امر حاضر بانون ثقیله: قُولَنَ قُولَانَ قُولَنَ تا آخر، بانون خفیفه: قُولَنَ قُولَنَ قُولَنَ،

القوْلُ: صرف صغير:

قالَ يَقُولُ قُولَا فَهُوَ قَائِلٌ وَقُوَّيلٌ وَقِيلٌ يُقالُ قُولَا فَذاكَ مَقُولٌ وَمَقِيلٌ لَمْ يُقلْ لَا يَقُولُ لَا يُقالُ الْأَمْرُ مِنْهُ قُلْ لِيَقُلْ لِيَقِيلْ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَقُلْ لَا تَقُلْ لَا يَقُلْ لَا يَقُلْ الظَّرْفُ مِنْهُ مَقَالٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مَقُولٌ وَمَقْوَلَةٌ وَمَقْوَلَانٌ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا مَقَاوِلٌ وَمَقَاوِيلٌ وَالتَّصْغِيرُ مِنْهُمَا مُقَيَّلٌ وَمُقَيَّلَةٌ وَجَاءَ مُقَيَّلٌ وَمُقَيَّلَةٌ بِالصَّحِيحِ، أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَقُولُ وَالْمُؤْنَثُ مِنْهُ قُولَى وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَقَوِيلٌ وَقَوِيلٌ وَالْمُؤْنَثُ مِنْهُمَا أَقِيلٌ وَقَوِيلٌ.

لِيَقُلْ: در اصل لِيَقُولُ بود ضمہ بر واو شوارداشته نقل کرده بما قبل دادنده اجتماع ساکنین شد میان واو لام واو افتاد.

امر غائب بانون **ثقیله** : **لِيَقُولَنَّ لِيَقُولَانَّ لِيَقُولُنَّ** تا آخر، در نهی: **لَا يَقُولَنَّ لَا يَقُولَانَّ لَا يَقُولُنَّ** تا آخر، ونون خفیه: **لَا يَقُولَنَّ لَا تَقُولَنَّ**، در قولنَّ **وَلِيَقُولَنَّ وَلَا يَقُولَنَّ** واو باز پس آمد؛ زیرا که التقاء ساکنین نماند، ماضی مجهول: **قِيلَ قِيلًا قِيلُوا** تا آخر، **قِيلَ** در اصل قول بود، کسره بر واو **ثقیل** بود بقاف دادند بعد سلب حرکت **قاف** قول شد، واوساکن ما قبل او مکسور، پس واو منقلب شد بیاء، واواز قلنَّ تا آخر بالتقاء ساکنین افتاد، ضممه اصل **قاف** باز آمد صورت معلوم و مجهول امر یک شد اصل قلنَّ معلوم قولنَّ است، واصل قلنَّ مجهول قولنَّ، واصل قلنَّ امر **أُقُولَنَّ**، مستقبل مجهول: **يُقَالُ يُقَالَانِ يُقَالُونَ** تا آخر، **يُقَالُ** در اصل **يُقَوْلُ** بود واو متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن، حرکت واو نقل کرده بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل وے مفتوح گشت آل واورا بالف بدل کردند **يُقَالُ** شد، همچنین در دیگر الفاظ، و در **يُقُلنَ** الف بالتقاء ساکنین بیفتاد، امر غائب مجهول: **لِيَقَلَ لِيَقَالَا لِيَقَالُوا** تا آخر، نهی غائب مجهول **لَا يُقَلَ لَا يُقَالَا لَا يُقَالُوا** تا آخر، اسم فاعل **قَائِلٌ** **قَائِلَانِ** **قَائِلُونَ** تا آخر، **قَائِلٌ** در اصل **قَوْلٌ** بود، چوں واورادر فعل ماضی بالف بدل کردند، در اسم فاعل نیز چنین کردند، والف را حرکت کسره دادند، **قَائِلٌ** شد،

واو باز پس آمد: اگر گوئی: چرا در دعتا واو باز نیاوردن با وجودے که التقاء ساکنین درین جاییز نمانده؟ جواب: گوییم اعتبار حرکت ما قبل ضمیر فاعل وقتی لازم است که حرف ما قبل موضوع بر سکون نباشد چنانچه لام قولا که موضوع بر حرکت بود اما چوں حرف ما قبل موضوع بر سکون بود لازم نیست، چوں تائے دعتا؛ زیرا که حرف است، واصل در حرف بناء است، واصل در بنا سکون است، اگر گفته شود: در آخر قولنَّ ضمیر نیست تا حرکت لام را لازم گفته شود، جواب میدهیم: **قُولَنَّ** محمول است بر قولا؛ لاشتراکهما فی وجوب فتحة ما قبل لحفتهمما. (نور محمد مدحق)

حرکت کسره دادند: اگر کسے گوید: که الف قبول حرکت نمی کند پس چگونه بوسے کسره دادند؟ جواب: مراد قوم ازینکه الف قبول حرکت نمی کند بوصف الف است، وبعد از تحریک الف نمی ماند، بلکه همزه می گردد، و همزه قابل حرکت است.

اسم مفعول مَقْوُلٌ مَقْوُلَانِ مَقْوُلُونَ تا آخر، مَقْوُلٌ در اصل مَقْوُلٌ بود ضمۀ بر واو ثقیل بود نقل کرده بما قبل دادند، یک واو بیفتاد، مَقْوُلٌ شد، پیش بعضی واواصلی افتاد، بروزن مَقْوُلٌ شد، و پیش بعضی واوزانه افتاد بروزن مَفْعُلٌ شد.

فصل

اجوف یائی از باب فعل یَفْعِلُ. الْبَيْعُ: فروختن و خریدن، ماضی معلوم: بَاعَ بَاعَ بَاعُوا تا آخر، اصل بَاعَ بَیعَ بود، یاء متحرک ما قبل وے مفتوح یاء را بالف بدل کردند، بَاعَ شد، و در بُعْنَ تا آخر چوں الف بالتقاء ساکنین بیفتاد فتحه باه را بکسره بدل کردند تا دلالت کند. برال که عین فعل که افتاده است یاء ست نه واو، مستقبل معلوم: يَبْيَعُ يَبْيَعَانِ يَبْيَعُونَ تا آخر، اصل يَبْيَعُ يَبْيَعُ بود، کسره بریاء ثقلیل بود بما قبل دادند، يَبْيَعُ شد، و در بُعْنَ و تَبْعَنَ یاء بالتقاء ساکنین افتاد، امر حاضر معلوم: بَعْ يَبْيَعَا يَبْيَعُوا تا آخر، و اعلال برآل قیاس است که در قُلْ گفته شد، بانون ثقلیله: يَبْيَعَ يَبْيَعَنَ تا آخر، با ثقلیله گوئی: لَيَبْيَعَنْ لَيَبْيَعَانَ لَيَبْيَعُنَ تا آخر، با خفیفه: لَيَبْيَعَنْ لَيَبْيَعُنْ لَيَبْيَعَنْ، نهی: لَا تَبْعَ تا آخر، نون ثقلیله و خفیفه برال قیاس که گذشت، ماضی مجھول: يَبْيَعَ يَبْيَعَا يَبْيَعُوا تا آخر، بَيْعَ در اصل بُیعَ بود، کسره بریاء ثقلیل بود بما قبل دادند سلب حرکت ما قبل بَیعَ شد، و در بُعْنَ صورت معلوم و مجھول،

البيع: صرف صغير:

و امر یکے شد، و در اصل مختلف است، اصل معلوم بیعنی و اصل مجھول بیعنی، و اصل امر حاضر بیعنی بود مستقبل مجھول: **یُتَابَعُ یُتَابَعَانِ یُتَابَعُونَ تَا آخر بر قیاس یقال.**

فصل

اجوف و اوی از باب فَعِلَ يَفْعَلُ الخوف: ترسیدن، ماضی معلوم: خَافَ خَافَا خَافُوا تا آخر، خَافَ در اصل خَوْفَ بود، او متحرک ما قبل او مفتوح او را بالف بدل کردن خَافَ شد، خِفْنَ در اصل خَوْفِنَ بود کسره بر او ثقلیل بود، بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل او بالتقاضے ساکنین بیفتاد، خِفْنَ شد، و درین موضع بیان باب را رعایت کردن که در اصل فَعِلَ بود نه دلالت بر مخدوف، مستقبل معلوم: يَخَافُ يَخَافَانِ يَخَافُونَ تا آخر، ماضی مجھول: خِيْفَ خِيْفَا خِيْفُوا تا آخر، مستقبل مجھول: يُخَافُ مِنْهُ تا آخر امر حاضر: خَفْ خَافَا خَافُوا تا آخر، نون ثقلیله و خفیفه بر قیاس گذشته، واجوف ازین سه باب اصول آمده است اسم فاعل از بَاعَ بائع، و اسم مفعول مَبِينَ که در اصل مَبِينَ بود،

و درین موضع: جواب سوال است کے گوید: در خِفْنَ او حذف شد پس انس بآں بود که ضمہ دادندے ما قبل او رانه کسره، مصنف حَلَّه جواب داد، و حاصلش اینکه: اگرچہ مناسب بواضمه بود لیکن التباس می شد بضموم العین و معلوم نمی شد که از مکور العین است پس رعایت دلالت باصل باب که بکسر عین است مقدم داشته انداز رعایت داد، اگر کے گوید، چرا در قلن رعایت باب نکردن که بفتح عین ماضی است؟ جواب: فتح فاء بر عین کلمہ دلالت صریحی نداشت ازاں که احتمال بود که اصلی باشد، فاهم. **يُخَافُ مِنْهُ**: در آوردن "منه" دریں جاود اسم مفعولش اشاره است بآنکه از لازم بے حرف جر مجھول و مفعول نیاید مقدر باشد خواه مظہر. **خَفْ**: در اصل اخْوَفْ بود او متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت او نقل کرده بما قبل دادند او را الف کردن اجتماع ساکنین شد در الف وفاء الف را حذف کردن، و همزه را از جهت استغفار نیز حذف بردن.

واجوف ازین: اما طَالَ يَطُولُ پس نزد بعضی از نصَّرَ است و نزد زمخشری از شَرَفَ آمده، و خلیل گوید: که مشترک است در فعل بضم العین و فعل بفتح العین، و لهذا بجزء النعت طائل و طویل.

ضمه بر یاءٰ ثقیل بود نقل کرده بما قبل دادند، پیش بعضی یا افتاد مبنی شد، بعده واورایه کردند، ما قبل یاءٰ مکور کردند، تا مشتبه نشود با جوف واوی مبنی شد بروزن مفعول، و پیش بعضی واوزانده افتاد مبنی شد بروزن مفعول^۱ ضمه باءٰ بکسره بدل کردند مبنی شد بروزن مفعول، اسم فاعل از خاف خائیف بر قیاس قائل، اسم مفعول مخوف مِنْه که در اصل مخوف بود یکی از دو واو افتاد چنانکه در مقول گفته شد.

فصل

ناقص واوی از باب فَعَلَ يَفْعُلُ الدُّعَاءُ وَالدَّعْوَةُ: خواندن، ماضی:

دَعَوْتَ	دَعَوْنَ	دَعَتَا	دَعَتْ	دَعَوْا	دَعَوَا	دَعَا
دَعَوْنَا	دَعَوْتُ	دَعَوْتَمَا	دَعَوْتِ	دَعَوْتُمْ	دَعَوْتُمَا	دَعَوْتُمَا

اصل دعا دعو بود واو متحرک ما قبل وے مفتوح واورا بالف بدل کردند دعا شد، واصل دعو دعو وا بدل شد، والف بالتفاوت ساکنین افتاد دعوا شد بروزن فعوا، واصل

ضمه بر یاه: نزد اهل حجاز این تقلیل است اما پیش بون تمیم مبنی است با ثابت یاه و حذف واو و این قیاس مطرد است نزد ایشان که واو را حذف کنند برای آنکه ثقیل ترست، وی گویند: مقول، و یاه را اسلامت دارند وی گویند: مبنی.

الدعاء: صرف صیر:

دَعَا يَدْعُو دُعَاءً وَدَعْوَةً فَهُوَ دَاعٌ وَدَوْعِي يُدْعَى دُعَاءً وَدَعْوَةً فَهُوَ مَدْعُوٌ وَمَدْعِيٌّ لَمْ يَدْعُ لَمْ يُدْعَ مَا دَعَا مَا

دُعِيَ لَا يَدْعُو لَا يَدْعَى لَنْ يَدْعُو لَنْ يُدْعَى الْأَمْرُ مِنْهُ أَدْعُ لِتَدْعُ لِيَدْعُ وَالنَّهِيُّ عَنِهِ لَا تَدْعُ لَا يَدْعُ لَا يَدْعَ الظَّرْفُ مِنْهُ مَدْعَى وَالْأَلْهَامُ مَدْعَى وَمَدْعَاءُ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَدْعَى وَمَدْعَى وَالْتَّصْغِيرُ مِنْهُمَا مَدْعَى وَمَدْعَى أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ مَدْعَى وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ دُعَوَى الْجَمْعُ مِنْهُمَا أَدْعَى وَدَعَى وَالْتَّصْغِيرُ مِنْهُمَا أَدْعَى وَدَعَى.

بدل شد: اگر کسے گوید: چرا لام فعل را ز جهت التفاوت ساکنین بحذف خاص کردند؟ جواب: ساکن ثانی ضمیر فاعل است والضمیر لا بحذف.

دَعَتْ دَعَوْتْ بُودْ چُون وَوْ بَالْفَ بَدَلْ شَدَ الْفَ بَالْتَقَائَ سَاكْنِينْ بِيَفْتَادَ دَعَتْ شَدَ بَرَوْزَنْ فَعَتْ وَالْفَ دَرَ دَعَتَا افْتَادَ بَالْتَقَائَ سَاكْنِينْ؛ زَيرَاكَهْ حَرَكَتِ تَاءَ اصْلِي نِيَسْتَ كَهْ دَرَ وَاحِدَ سَاكِنْ بُودَهْ اسْتَ، دَعَوْنَ بَرَ اصْلِ خَوْدَسْتَ بَرَوْزَنْ فَعَلْنَ وَهَمْجِنِينْ بَاقِي الْفَاظَ تَاءَ آخِرَ بَرَ اصْلِ خَوْدَانَدَ، مُسْتَقْبِلَ مَعْلُومَ؛ يَدْعُو يَدْعُوَانِ يَدْعُوَنَ تَاءَ آخِرَ، اصْلِ يَدْعُو يَدْعُو بُودَ ضَمَهْ بَرَوْ وَهَقْلِ بُودَ بِيَفْتَادَ يَدْعُو شَدَ، وَهَمْجِنِينْ سَتَ حَالِ تَدْعُو أَدْعُو نَدْعُو، وَيَدْعُوَانِ وَتَدْعُوَانِ بَرَ اصْلِ خَوْدَانَدَ، وَيَدْعُوَنَ جَمِيعَ مَذَكَرَ اصْلِشَ يَدْعُوَنَ بُودَ ضَمَهْ بَرَوْ وَهَقْلِ بُودَ بِيَفْتَادَ وَوَكَهْ لَامَ فَعَلَ بُودَ بَالْتَقَائَ سَاكْنِينْ بِيَفْتَادَ يَدْعُوَنَ شَدَ، بَرَوْزَنْ يَفْعُونَ، وَيَدْعُوَنَ وَتَدْعُوَنَ جَمِيعَ مَوْنَثَ بَرَ اصْلِ خَوْدَسْتَ بَرَوْزَنْ يَفْعُلْنَ وَتَفْعُلْنَ، وَتَدْعِيَنَ دَرَ اصْلِ تَدْعُوَيْنَ بُودَ، كَسْرَهْ بَرَوْ وَهَقْلِ بُودَ، بَمَا قَبْلِ دَادَنَدَ، بَعْدَ ازْ سَلَبَ حَرَكَتَ مَا قَبْلِ وَوْ بَالْتَقَائَ سَاكْنِينْ بِيَفْتَادَ، تَدْعِيَنَ شَدَ، بَرَوْزَنْ تَفْعِيَنَ چُونَ حَرَفَ نَاصِبَهْ دَرَ آيَدَ گُوَيِّ: لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُوَانِ لَنْ يَدْعُوَانِ تَاءَ آخِرَ، وَنَوْنَهَا تَيْكَهْ عَوْضِ رَفْعَ اندَازَ هَفْتَ لَفْظَ سَاقْطَ شَوْنَدَ، بَسْبَسَهْ، وَنَوْنَ ضَمِيرَ بَرَ حَالَ خَوْدَ باشَدَ، وَأَكْرَجَ مَهَهْ دَرَ آيَدَ گُوَيِّ: لَمْ يَدْعُ لَمْ تَدْعُ لَمْ أَدْعُ لَمْ نَدْعُ، وَوَهْ بَهْزَرَهْ افْتَادَ، وَنَوْنَهَا تَيْكَهْ عَوْضِ رَفْعَ اندَنِيزَ بِيَفْتَدَ، وَنَوْنَ ضَمِيرَ بَرَ حَالَ خَوْدَ باشَدَ.

امر حاضر:

أُدْعُونَ	أُدْعُوا	أُدْعِيَ	أُدْعَوَا	أُدْعَوَانَ	أُدْعَهُ

لَنْ يَدْعُو: بَدَأَكَهْ حَرَفَ "لَنْ" نَزَدَ جَمِيعَ نَحَاتَ وَسَيِّبَوِيَهْ بِسَيِّطِ لَيْتَنِي غَيْرَ مَرْكَبَ استَ. بَخَلَافَ خَلِيلِ وَكَسَائِيَ كَهْ مَرْكَبَ ازْ "لَا" وَ"إِنْ" گُوَيَنَدَ، وَنَزَدَ فَرَاءَ "لَا" بُودَ الْفَ بُونَ بَدَلَ شَدَ، غَرَضَ كَهِي اِيَسَ حَرَفَ بَرَائَهْ تَاهِيدَ لَفَنِي مُسْتَقْبِلَ مِي آيَدَ، وَانِيجَا استَ كَهْ باسِينَ وَسَوْفَ جَمِيعَ نَشَوْنَدَ، وَهَمْجِنِينْ سَتَ بَاتِي نَوَاصِبَ دَرَ اَكْشَرَ، وَآسَ پَيْوَسْتَهْ بِعَوْمَلَ شَوَدَ مُتَصَلَ باشَدَ. بَخَلَافَ كَسَائِيَ وَفَرَاءَ كَهْ فَصَلَ اَلْ رَابِهْ قَسْمَهْ بِعَوْمَلَ مَعْمَوْلَشَ هَمَ جَازَرَ دَارَنَدَ، مَشَلَ: لَنْ وَاللهُ أَكْرِمَ زَيْدَا وَلَنْ زَيْدَا أَكْرِمَ، فَافْهَمُ.

و او بوقتہ افتاد و نہایے عوضی بیفتادند بوقتہ چنانکہ بجز مے باون **لُقْلیلہ** :

لُقْلیلہ امر باون

أَدْعُونَ	أَدْعُوَانَ	أَدْعُونَ	أَدْعُونَ	أَدْعُونَ

باون خفیفہ: **أَدْعُونَ أَدْعُونَ أَدْعُونَ**. ماضی مجھوں: **دُعِيَ دُعِيَا دُعْوَا** تا آخر، اصل **دُعِيَ دُعْوَ** بود، بو او بسبب کسرہ ما قبل یا شد، اصل **دُعْوَا دُعِيُّوَا** بود، او متحرک ما قبل او مکور آں واورا بیاء بدل کر دند **دُعِيُّوَا** شد، بعدہ ضمہ بریاء **لُقْلیل** بود نقل کردہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل، یاء بالتفاقے ساکنین بیفتاد **دُعْوَا** شد، مستقبل مجھوں: **يُدْعَى يُدْعَيَانِ يُدْعَوْنَ** تا آخر، **يُدْعَى** در اصل **يُدْعُو** بود، واو واقع شد در چہارم جا، حرکت ما قبل او مخالف بود، واورا بیاء بدل کر دند **يُدْعَى** شد، باز یاء متحرک ما قبل وے مفتوح یاء را بالف بدل کر دند **يُدْعَى** شود، بریں قیاس ست **تُدْعَى** و **أَدْعَى** و **نُدْعَى**، و در **يُدْعَيَانِ وَتُدْعَيَانِ** واورا بیاء بدل کر دند، و در **يُدْعَوْنَ وَتُدْعَوْنَ** و **تُدْعَيْنَ** واو یاء شد و یاء الف، والف بالتفاقے ساکنین بیفتاد، و در **يُدْعَيْنَ وَتُدْعَيْنَ** جمع موئنث واو را بیاء بدل کر دند، اسم فاعل:

دَاعِ	دَاعِيَاتٌ	دَاعِيَةٌ	دَاعِيَانِ	دَاعِيَوْنَ

أَدْعُونَ: در اصل **أَدْعُونَ** بود واورا بالتفاقے ساکنین حذف کر دند، یا بجهت آنکہ چوں ضمہ داں بود بر واو حاجتش نہاند حذف کر دند، ہمچنین یائے **أَدْعُونَ**. بسبب کسرہ: ہر واو کہ در طرف یاء در حکم طرف بعد کسرہ افتاد آنرا بیاء بدل کنند. چہارم جا: اگر گوئی: در صورت وقوع واو برائی و تھالف حرکت ما قبل چرا او اورا بیاء بدل می کنند؟ گوئیم: از بہر تخفیف چہ کلہ باعتبار طول **لُقْلیل** شدہ، اگر گوئی: واو در **مَدْعُوٰ وَعَدُوٰ** در چہارم جا افتادہ است چرا بیاء بدل کر دند؟ جواب: این قاعدہ ب فعل مختص است نہ عام مراسم و فعل را، کذا ذکر العلامہ التفتازانی، اگر گوئی: واو در ارعوی در چہارم جا افتادہ است، چرا بیاء بدل کر دند؟ جواب: تعلیل لام کلمہ چوں مقدم است بر عین پیس اگر عین را ہم تعلیل کر دندے تو الی اعلائیں لازم می آمد، والہذا در طوی وقوی و اسلامت داشتہ اند. (مولوی انور علی)

باز یاء متحرک: اگر گوئی: چرا او را اول بالف بدل کر دند تا مسافت قصر می بود؟ جواب: رعایة لکلا القانونین، یا آنکہ قاعدہ کتابت آں بیاء نیز ازال بر می آمد چہ اگر بالف اول بدل میکر دند بالف نوشتہ می شدنا ہیاء.

دَاعِ وَرَا صَلِ دَاعِيُّ بُودَ، وَاوْدَرْ چَهَارَمْ جَافَقَادَ وَمَا قَبْلَ اوْ مَكْسُورَ بِيَاءَ بَدَلَ كَرْدَنَدَ، وَضَمَّهَ بِرِيَاءَ ثَقِيلَ بُودَ اَنْدَ اَخْتَنَدَ، يَاءَ بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ بِيَفَتَادَ، دَاعِ شَدَ، وَچُوْلَ الْفَ وَلَامَ دَرَآرِي يَاءَ بَاقِي مَانَدَ، چَنَانَكَهَ گُوْئِيْ: الدَّاعِيْ، وَدَرَدَاعِيَانِ وَاوْ يَاءَ شَدَ، دَاعُونَ كَهَ اَصْلَشَ دَاعِيُّونَ بُودَ، وَاوْ يَاءَ شَدَ، ضَمَّهَ بِرِيَاءَ ثَقِيلَ بُودَ بَمَا قَبْلَ دَادَنَدَ، بَعْدَ اَزْ سَلَبَ حَرْكَتِ مَا قَبْلَ، يَاءَ بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ بِيَفَتَادَ، دَاعُونَ شَدَ بِرِ وزَنَ فَاعِيُّونَ، اَسْمَ مَفْعُولَ: مَدْعُوْ مَدْعُوْانِ مَدْعُوْيَونَ إِلَخَ، مَدْعُوْ دَرَ اَصْلَ مَدْعُوْ بُودَ، وَاوْلَ رَا درَ دَوْمَ اَدْعَامَ كَرْدَنَدَ مَدْعُوْ شَدَ، نَاقَصَ يَائِيْ اَزْ بَابَ فَعَلَ يَفْعَلُ الرَّمِيْيُ: تَيِّرَ اَنْدَ اَخْتَنَ، مَاضِي مَعْلُومَ: رَمِيْ رَمِيَارَمَوْ رَمَتْ رَمَتَارَمِيَنَ تَآخَرَ، مَاضِي مَجْهُولَ: رُمِيَ رُمِيَارُمُوا تَآخَرَ، مَسْتَقْبَلَ مَعْلُومَ: يَرْمِيْ يَرْمِيَانِ يَرْمُونَ تَآخَرَ، وَاحِدَ مَوْنَثَ مَخَاطِبَهَ وَجَمَعَ دَيْ يَكَانَتَ، لَيْكَنَ جَمَعَ بِرَ اَصْلَ خَوْدَسَتَ بِرِ وزَنَ تَفْعِلَنَ، وَواحِدَ دَرَ اَصْلَ تَرْمِيَيْنَ بُودَ كَسَرَهَ بِرِيَاءَ ثَقِيلَ بُودَ اَنْدَ اَخْتَنَدَ، يَاءَ كَهَ لَامَ فَعَلَ سَسَتَ بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ بِيَفَتَادَ، تَرْمِيَيْنَ شَدَ، بِرِ وزَنَ تَفْعِيْنَ چُوْلَ نَاصَبَهَ دَرَآيَدَ گُوْئِيْ: لَنْ يَرْمِيَيْ، وَچُوْلَ

بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ: لَيْعَنَ تَوْنَيْنَ دَيَاءَ اَكْرَكَسَهَ گُوْيدَ: چَرَاتَوْنَيْنَ رَا بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ حَذَفَ كَرْدَنَدَ؟ جَوَابَ مَيْدَهُمَ: تَوْنَيْنَ عَلَامَتَ اَسْمَ مَشْكِنَسَتَ وَالْعَلَامَةَ لَا تَحْذَفَ مَكْرَهَ وَقَيْتَكَهَ نَاسِبَ مَنَابَ دَاشَّتَهَ، وَآلَ سَهَّيْزَتَ اَضَافَتَ وَالْفَ لَامَ وَنَوْنَ شَنَيْهَ وَجَمَعَ، يَاءَ گُوْيَمَ: تَوْنَيْنَ حَرَفَ صَحِحَّ سَتَ وَيَاءَ حَرَفَ عَلَتَ، وَحَرَفَ عَلَتَ لَاقَ حَذَفَ سَتَهَ حَرَفَ صَحِحَّ، وَيَا گُوْيَمَ: تَوْنَيْنَ خَفِيفَ سَتَ وَيَاءَ ثَقِيلَ وَخَفَتَ مَطْلَوبَ سَتَ دَرَ كَلَامَ، وَالْيَضَا اَكْرَتَ تَوْنَيْنَ رَاحِذَفَهَ مَيْ كَرْدَنَدَ التَّبَاسَ بِواحِدَ مَخَاطِبَهَ اَمْرَ بَابَ مَفَاعِلَةَ لَازِمَهَيْ آمَدَ، وَتَرَامِيَ رَسَدَهَ گُوْئِيْ: دَاوَرَ طَرَفَ بَعْدَ كَسَرَهَ اَفْتَادَ آلَ دَاوَرَ اِيَاءَ كَرْدَنَدَ دَيَاءَ رَا بِالْتَّقَائَ سَكَنَنَ حَذَفَ كَرْدَنَدَ، دَاعِ شَدَ.

رَمِيْ: صَرَفَ صَغِيرَ:

رَمِيْ يَرْمِيْ رَمِيَارَمَ وَرُرِمِيْ وَرُرِمِيْ يَرْمِيْ رَمِيَارَمَ فَذَادَهَ مَرِمِيْ وَمَرِمِيْ لَمْ يَرْمِ لَمْ يَرْمَ مَا رَمِيَيْ لَا يَرْمِيَيْ لَا يَرْمِيَيْ لَنْ يَرْمِيَيْ لَنْ يَرْمِيَيْ الْأَمْرَ مَنَهَ اَرْمَ لَتَرْمَ لَيَرْمَيْ وَالْنَّهِيَّ عَنَهَ لَا تَرْمَ لَا لَتَرْمَ لَا يَرْمَ الظَّرْفَ مَنَهَ مَرِمَيْ وَالْآلَهَ مَنَهَ مِرِمَيْ وَمِرِمَيَّهَ وَمِرِمَيَّهَ وَمَرِمِيَّهَ وَمَرِمِيَّهَ وَالْجَمَعَ مَنَهَمَا مَرَامَ وَمَرَامِيَّهَ اَفْعَلَ التَّفَضِيلَ مَنَهَ اَرْمَيَيْ وَالْمَؤْنَثَ مَنَهَ رُمِيَيْ وَالْجَمَعَ مَنَهَمَا اَرْمَيَيْ وَرُمِيَيْ.

جاز مه در آید گوئی: لَمْ يَرْمِمْ يَا بَجْرَمْ مَيْدَعْ، امر حاضر:

اَرْمِيَّة	اَرْمِيَّا	اَرْمِوَا	اَرْمِيْنِ	اَرْمِيْنَ

بانون ٹقیلہ اَرْمِيَّنَ تا آخر بanon خفیفہ اَرْمِيَّنْ اَرْمِنْ، مستقبل مجہول یُرْمَیَانِ یُرْمَوْنَ تا آخر بر قیاس یہ عی، اسم فاعل:

رَامِيَّة	رَامِيَّا	رَامِوْنَ	رَامِيَّةُ	رَامِيَّانِ	رَامِيَّاتُ

اسم مفعول: مَرْمِيَّ مَرْمِيَّانِ مَرْمِيَّوْنَ تا آخر، مَرْمِيَّ در اصل مَرْمُوْی بود بروزن مَفْعُولُ، واو و یاء در یک کلمہ جمع شدند، و سابق ساکن بود واور یاء کردن و یاء را در یاء ادغام نمودند، و میم را برائے مناسبت یاء کسره دادند، مَرْمِيَّ شد، نا قص واوی از باب فَعِلَّ یَفْعَلُ الرَّضِيُّ وَالرَّضْوَانُ: خشنود شدن و پسندیدن، ماضی معلوم: رَضِيَّ رَضِيَّا رَضْوَا تا آخر، اصل رَضِيَّ رَضْوَ بود، واو بود در طرف و ما قبل او مکسور، واور ابیاء بدل کردن، رَضِيَّ شد، و رَضْوَ در اصل رَضْوَا بود واو برائے کسره ما قبل یاء شد رَضِيُّوا شد، بعده ضمه بر یاء ٹقیل بود بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یاء بالتفائے ساکنین بیفتاد رَضْوَا شد بروزن فَعُوا، ماضی مجہول: رُضِيَّ رُضِيَّا رُضْوَا بر قیاس رُمِيَ تا آخر، مستقبل معلوم: یَرْضَى یَرْضِيَانِ یَرْضَوْنَ تا آخر واور یاء کردن و یاء را الف واحد مخاطبه و جمع مخاطبات اینجا در صورت موافق اند، و در تقدیر مخالف اصل تَرْضَى و واحد موئش تَرْضَيَنَ بر

رَضْوَا: صرف صغیر ازین باب نا قص بر قیاس دَعَا يَدْعُوا است. یَرْضَى: یَرْضَى در اصل یَرْضَوْ بود واو در موضع ثالث بود اکنون در رابع واقع شد، و حرکت ما قبل مخالف و او بود، واور یاء کردن بعده قاعده یا قندید یاء متحرک ما قبلش مفتوح یاء را بالف بدل کردن، یَرْضَى شد ہچوی دَعَى.

تَرْضَيَنَ: در اصل تَرْضَوْنَ بود واو واقع شد در رابع، و حرکت ما قبلش مخالف بود یاء بدل کردن، بعده یاء متحرک ما قبلش مفتوح یاء را بالف بدل کردن، اجتماع ساکنین شد در الف و یائے ضمیر الف را حذف کردن تَرْضَيَنَ شد.

وزن تَفْعَلْيَنْ بود، وَتَرْضَيْنَ جمع مَوْنَثٍ بِرَوْنَ تَفْعَلْنَ بِرَاصِلٍ سَتٍ، مستقبل مجهول: يُرْضَى تَا آخر، ناقص يائی نیز از ای ای دربر پی باب التَّخْشِيَّةُ: ترسیدن، ماضی معلوم: خَشِيَّ خَشِيَّا خَشُونَ تَا آخر، مستقبل معلوم: يَخْشَى يَخْشِيَانِ يَخْشُونَ هَچْوَ يَرْضَى، ناقص واوی از باب فَعْلَ يَفْعُلُ الْرَّخْوَةُ: سَتٌ شَدَن، ماضی معلوم: رَخُوَ رَخُوَ رَخُوَ، رَخُوَ دَرَاصِلَ رَخُوَوَا بود، ماضی مجهول: رُخْيَ بَرَ قِيَاسُ دُعِيَ مستقبل معلوم: يَرْخُو يَرْخُوَانِ يَرْخُونَ تَا آخر، مستقبل مجهول: يُرْخَى هَچْوَ يُدْعَى، ناقص يائی از باب فَعْلَ يَفْعُلُ الْرَّعْيُ وَالرَّعَايَةُ: چرانیدن و نگاه داشتن، ماضی معلوم: رَعَيَا رَعَوَا تَا آخر، مستقبل معروف: يَرْعَى يَرْعِيَانِ يَرْعُونَ تَا آخر، امر حاضر: إِرْضَ إِرْضَيَا إِرْضَوَا تَا آخر، بانون لُقْلِيَّه: إِرْضَيَّنَ إِرْضَيَّانَ إِرْضَوُنَ إِرْضَيَّنَ إِرْضَيَّانَ إِرْضَيَّانَ بانون خفیفه: إِرْضَيَّنَ إِرْضَوُنَ إِرْضَيَّنَ و هم بریس قیاس:

إِخْشَيْنَ	إِخْشِيَّا	إِخْشَيِّ	إِخْشُوَا	إِخْشِيَا	إِخْشَ	وِإِرْعَ
إِرْعَيْنَ	إِرْعَيَا	إِرْعَيِّ	إِرْعُوَا	إِرْعَيَا	إِرْعَ	

خَشُونَ: در اصل خَشِيَّوَا بود ضمۀ بریاء لُقْلِيَّه داشته نقل کرده بـما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد در میان یاء و واو، یاء افتاد، خَشُونَ شد. معلوم: صرف صیرای ابواب ناقص یائی هچهورمی یَرْمِيَ، و ناقص واوی هچهورمی یَدْعُو است. (مولوی انور علی) يَخْشُونَ: در اصل يَخْشِيُونَ بود یاء متحرک ما قبلش مفتوح، یاء را بالف بدل کردند، اجتماع ساکنین شد میان الف و واو، الف را حذف کردند يَخْشُونَ شد.

رَخُوَوَا: ضمۀ برادند شوار داشته ساکن کردند و باجتماع ساکنین حذف نمودند رَخُوَا شد. اِرْضَ: اِرْضَ در اصل إِرْضَوَا بود، واو در ایام افتاد و حرکت ما قبل مخالف آن بود، واو را یاء کردند و یاء را بـجـزء ساقط کردند، اِرْضَ شد. اِرْضَوُنَ: در اصل إِرْضَوُنَ بود، واو را یاء بدل کردند، و یاء را بافتتاح ما قبل بالف والـف را باجتماع ساکنین حذف نمودند اِرْضَوُنَ شد اجتماع ساکنین شد در واو صیر و نون تا کید، واو را حرکت ضمۀ دادند از آنکه ضمۀ اصل سَت در تحریک داد، چنانکه کسره در یاء وایس هر دو بعد فتحه لُقْلِيَّه نیست، اِرْضَوُنَ شد، همچنین سَت اِرْضَيَّنَ صیغه واحد مَوْنَثٍ.

امر از ترخوا:

أُرْخِينَ أُرْخِينَ أُرْخِينَ أُرْخِينَ أُرْخِينَ أُرْخِينَ

همچو اُدُع، اسم فاعل: راضٍ وَخَاشٍ وَرَاعٍ وَرَاخٍ بر قیاس دَاعٍ وَرَامٍ، اسم مفعول: مَرْضٍ^۱ وَمَخْشٍ^۲ وَمَرْعٍ^۳ وَمَرْخٍ^۴ بر قیاس مَرْمٍ^۵ وَمَدْعٍ^۶، ناقص از باب فَعِلَ يَفْعَلُ نیامده است.

فصل

لَفِيفٌ مفروقٌ از سه بَاب آید، اول: از بَاب فَعَلٌ يَفْعِلُ چوں: الْوَقَائِيَّةُ: نَگَاهٌ دَاشْتَن، ماضی معلوم: وَقَىٰ وَقَوَا إلَيْهِ بَرْ قِيَاسٌ رَمَى، مستقبل معلوم: يَقِيَّ يَقِيَّاً يَقُولُنَّ تَآخِرٌ، يَقِيَّ دراصل یَوْقِيُّ

رَاضِ: یعنی راضِی و رَاضِیْ هچگونه در اصل راضیو و راضیو و دَاعِیْ بود، و اور رابع افتاد، و حرکتِ ماقبل مخالف بود یا کردند، و یا در این جماعت ساکنین حذف کردند، راضِی و رَاضِیْ هچگونه در اصل راضیو و راضیو و دَاعِیْ بود، ضمیره بر ماء دشوار داشته، ساکن کردند، و این را در این جماعت ساکنین حذف نمودند.

مَرْضِيٌّ: مَرْضِيٌّ وَرَاصلَ مَرْضُوٌّ بود، وَأوْرَبَ رِعَايَةً لِلْلَّبَابِ، بِيَاءَ بَدْلَ كَرْدَنَدِ، مَرْضُوٌّ شَدَّ، بَعْدَهَا وَأوْيَاءَ يَكْبَهْ آمَدَنَدِ، وَأَوْلَ آنْهَا سَاكِنَ بَوْدِ، وَأَوْرَيَاءَ كَرْدَنَدِ، وَيَاءَ رَأْوِرَيَاءَ ادْغَامَ نَمُونَدِ، وَضَمَّهَ ضَادُرَا بَكْسَرَهَ بَدْلَ كَرْدَنَدِ، بَرَائَهَ مَنَاسِبَتِ يَاءَ، مَرْضِيٌّ شَدَّ، أَكْرَغُونَىٰ: چَرَا قَاعِدَهَ مَطْرُودَهَ رَاتِرَكَ كَرْدَنَدِ، بَرَقِيَّا مَدْعُوٌّ ادْغَامَ نَكْرَدَنَدِ، وَرَاهَ شَذُوذَرَقَنَدِ؟ گُوْيِمِ: كَهْ چَوْنِ وَادَرْ جَعِيَّ قَصَارِيفَ اِيَنِ بَابِ مَشَلِ مَاضِيِّ وَمَضَارِعِ وَمَعْرُوفِ وَمَجْهُولِ وَاسْمِ فَاعِلِ بَيَاءَ بَدْلَ كَرْدَنَدِ بَوْدَنَدِ، سَزَاوَارَ آنَ شَدَّ كَهْ درَاسِمَفْعُولِ نَيْزِ بَيَاءَ بَدْلَ نَمَائِنَدِ، تَا حَكْمَ بَابِ مُخْلَفِ نَگَرَدِ، وَفَاضِلِ بَرْ جَنْدِيَّ گَفَتَهِ: كَهْ نَاقْصَ وَاوِيَ كَهْ بَرْ وَزَنَ فَعَلَ بَكْسَرَ الْعَيْنِ بَاشَدَ درَاسِمَفْعُولِشِ جَائزَتَ كَهْ ادْغَامَ كَنَنَدِ، وَمَرْضُوٌّ گُوْيِنَدِ: وَجَائزَتَ كَهْ بَيَاءَ بَدْلَ كَنَنَدِ وَمَرْضِيٌّ گُوْيِنَدِ، وَأَيْنَ اَفْصَحَ وَأَشْهَرَتَ .

وَقِيٌّ: صِرْفٌ صَغِيرٌ:

وَقَى يَقِىٰ وَقِيَا فَهُوَ وَاقِٰ وَأَوْبَقَ وَوَقِىٰ يَوْقِى وَقِيَا فَذَاكَ مَوْقِىٰ وَمَوْبِقِىٰ لَمْ يَقِى لَمْ يَوْقِى مَا وَقِىٰ مَا وَقِىٰ لَا يَقِى لَا يَوْقِى لَنْ يَقِى لَنْ يَوْقِى الْأَمْرُ مِنْهُ قَلْتُوْ لَيَوْقِى وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَقِى الظَّرْفُ مِنْهُ مَوْقِى وَالْأَلَّا مِنْهُ مَيْقِى وَمَيْقَاتُهُ وَمَيْقَاتُ الْجَمْعِ مِنْهُمَا مَوْقِى وَمَوْاقيٰ وَالْتَّصْغِيرُ مِنْهُمَا مَوْبِقِى وَمَوْبِقَاتُهُ وَمَيْقِى أَفْعَلَ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَوْقِى وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ وَقِيَا وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَوْقِى وَوَقِىٰ وَالْتَّصْغِيرُ مِنْهُمَا أَوْبِقِى وَوَقِيَا.

وصرف صغير ابواب دیگر برین قیاس آید.

بود، وا افتاد چنانچه در یَعِدُ، و ضمہ یاء افتاد چنانکه در یَرِمِیٰ، پس حکم وا این حکم وا مثال است، و حکم یاء او حکم یائے ناقص دارد با ناصبه گوئی: لَنْ يَقِيَ إِلَخ، و با جازمه گوئی: لَمْ يَقِيَ لَمْ يَقِيَا لَمْ يَقُوَا تا آخر، اسم فاعل: وَاقِ وَاقِيَانِ وَاقُونَ تا آخر، اسم مفعول: مَوْقِيٰ چوں: مَرْمِیٰ.

امر حاضر:

قِينَ	قِيَا	قِيْ	قُوا	قِيَا	قِ

بانون ٿقیلہ:

قِينَانَ	قِيَانَ	قِنَّ	قُنَّ	قِيَانَ	قِينََ

بانون خفیفہ:

قِنْ	قُنْ	قِينْ

باب دوم: فَعِلَ يَفْعَلُ الْوَجْهِیُّ: سوده شدن سم ستور، ماضی معلوم: وَجِيَ وَجِيَا وَجُوَا بر قیاس رَضِيَ، مستقبل معلوم: يَوْجَیَ چوں یَرِضَیَ، امر حاضر: اِیَّجِيَانِ اِیَّجِوَا تا آخر بر قیاس اِرض، بانون ٿقیلہ: اِیَّجِيَانَ بر قیاس اِرضیَنَ، بانون خفیفہ: اِیَّجِيَنِ اِیَّجِوُنْ اِیَّجِنْ، اسم فاعل: وَاجِ چوں رَامِ، اسم مفعول: مَوْجِيٰ چوں: مَرْمِیٰ.

باب سوم: فَعِلَ يَفْعَلُ الْوَلِیُّ: نزدیک شدن،

قِ: "قِ" در اصل اِوقنی بود و اورا به واقعیت مضارع حذف کردند، آخیرا با مرساکن کردند، علامت سکون سقوط حرف علت شد اِقِ شد، همزه که بسبب تذریز ابتداء باسکن آورده بودند چوں آن تذریز بر طرف شد همزه را حذف کردند "قِ" شد، و تارسد که از تَقْنی بنا کنی، تاء را حذف کنی و یاء را بوقت ساقط نمائی "قِ" ماند.

قُوا: از تَقْنون بنا کردن تا علامت مضارع را حذف کردند و آخر را وقف نمودند نون اعرابی افتاد قُوا شد. وَجُوَا: در اصل وَجِيُوَا بود ضمہ بر یاء دشوار داشته نقل کرده ماقبل دادند بعد سلب حرکت ماقبل و یاء را با جماعت ساکنین حذف کردند وَجُوَا شد.

ماضی معلوم: ولی ولیا ولوا چوں راضی، مستقبل معلوم: یلی یلیان یل ون چوں یقی.

لَفِيفَ مَقْرُونَ از دو بَاب آید اوَل: از بَاب فَعَلَ يَفْعِلُ چوْلُ الطَّيْ: پِيچِين، ماضِي مَعْلُوم: طَوَى طَوَّا بَرْ قِيَاسَ رَمَى، مَسْتَقْبَلَ مَعْلُوم: يَطْوِيْ يَطْوِيَانَ يَطْوُونَ چوْلَ يَرْمِي، اَمْ حَاضِر: اَطْوِ اَطْوِيَا اَطْوُوا چوْلَ اَرْمِيَا اَرْمُوا، اَسْمَ فَاعِل: طَاوِ طَاوِيَانَ إِلْخَ چوْلَ رَامِ، اَسْمَ مَفْعُول: مَطْوِيْ مَطْوِيَانَ مَطْوِيُونَ تَآخِر.

باب دوم: فَعِلَ يَفْعُلُ چوں الطَّيْ: گرسنه شدن، ماضی معلوم: طَوِيَ طَوَوْا تا آخر، مستقبل معلوم: يَطْوَيَانِ يَطْوُونَ تا آخر، امر حاضر: اطْوَ چوں ارض، اسم فاعل: طَاوِي چوں راض، اسم مفعول: مَطْوِيَ تا آخر. مهوز الفاء صحیح از باب فَعِلَ يَفْعُلُ الْأَمْرُ: فرمودن، ماضی: أَمْرَأَ أَمْرُوا تا آخر، مستقبل: يَأْمُرُ يَأْمُرَانِ يَأْمُرُونَ تا آخر، چنانچه در صحیح دانسته شد، امر حاضر: أُمُرْأَأُمُرُوا تا آخر، اصل أُمُرْأَأُمُرُز بود، دو همزه جمع شدند، اول مضموم ثانی ساکن،

الطيّ: طيّ دراصل طوی بود و او ویا در یک کلمه بهم آمدند اول آنها ساکن بود و او را یار گردید و در یاء او غام گردند طیّ شد. طوی: دراصل طوی بود بود یار متحرک ما قبلش مفتوح یاء را با لف بدل گردند طوی شد، و در و او که عین کلمه است این تغییل گردند از آنکه اجتماع تعلیمین در یک کلمه از جنس واحد لازم می‌آمد.

طَوْيٌ: صرفٌ صغيرٌ

متقبل معلوم: ودر بعض نسخ بجاه ایں تصریف قوی یقوعی یافتہ می شود فرق این قدرست کہ طوی یطروی ناقص یاً ورضی یرضی ناقص واوی بقاعدہ رضی یرضی واوش یا شد. صحیح: مراد صحیح درست بخواهی مہوز است فقط بے قران حرف علت.

ثانی را بواو بدل کردن برايے ضمہ ما قبل، اگر اول مکور باشد ثانی بیام بدل شود، چنانکه در امر حاضر آدَبْ يَأْدَبْ گوئی: إِيْدِبْ، واگر مفتوح بود دوم بالف شود، چنانکه گوئی: آمَنَ در اصل آمَنَ بود، همزه ثانی بمناسبت حرکتِ ما قبل الف شد.

مهوز العین صحیح الزَّارُ: بانگ کردن شیر زَارَ يَزْعُرُ چوں: ضَرَبَ يَضْرِبُ مهوز اللام صحیح القراءة: خواندن قَرَأَ يَقْرَأُ چوں: مَنَعَ يَمْنَعُ. مهوز اللام واجوف یاًيَ الْمَجِيْءُ: آمدن جاءَ يَجِيْءُ مَجِيْئًا فَهُوَ جَاءَ وَجِيْهِ يُجَاهُ مَجِيْئًا فَهُوَ مَجِيْئِيَّةً الْأَمْرِ يَجِيْءُ وَالنَّهِيِّ لَا تَجِيْءُ.

مهوز الفاء ونا قص الْأَنْيُ وَالِإِتْيَانُ: آمدن أَتَى يَأْتَيْ چوں: رَمَى يَرْمِيَ، ودر امر گوئی: إِيْتِ همزه یاء شد. مهوز العین ومثال الْوَادُ: زنده در گور کردن وَادَ يَعْدُ چوں: وَعَدَ يَعْدُ.

مهوز العین ولفیف مقرون الْأَوْيُ: وعده کردن وَأَيْ يَئِيْ چوں: وَقَى يَقْنِيَ. مهوز الفاء ولفیف مقرون الْأَوْيُ: جائے گرفتن أَوَى يَأْوِيْ چوں: طَوَى يَطْوِيْنَ.

مهوز الفاء ومضاعف الإِمَامَةُ پیشوائی کردن أَمَمَ يَؤُمُ چوں مَدَ يَمْدُ حکم مضاعف دارد، پس حکم مهوز ہر باب بر قیاس آن باب بود.

جائے: جاءَ در اصل جائے بود بتقدیم یاء بر همزه یاء واقع شد بعد الف فاعل یاء را بمزه بدل کردن جاءَ شد، دو همزه جمع آمدند یکی از انہا مکور ثانی را بیام بدل کردن جائے شد ضمہ بریاء و شوارداشته ساکن کردن اجتماع ساکنین شد در میان یاء و تنویں، یاء را حذف کردن جاءَ شد، واین نزد سیبوبیه است، واما نزد خلیل اصل جاءَ جایی بود، همزه را بجائے یاء بر دند پس جائے شد، ضمہ بریاء و شوارداشته ساکن کرده بالتفاوت ساکنین حذف نمودند.

مَجِيْءُ: مَجِيْءُ در اصل مَجْنُونَ بود، ضمہ بریاء ثقلی داشته نقل کرده بما قبل دارند، اجتماع ساکنین شد در میان یاء دواو، داوا، داوا را بر مذہبے حذف کردن و رمذہبے یاء مَجِيْءُ شد، بر قیاس مَبْنَیَعَ الْأَوْيُ: بضم اول و کسر ثانی.

المضاعف: **المدّ**: کشیدن، ماضی معلوم: مَدَّ مَدَا مَدُّوا تا آخر، مَدَّ در اصل مَدَّ بود، چوں اجتماع دو حرف از یک جنس ثقیل بود، اول راساکن کرده در دوم ادغام کردند، مَدَّ شد و در مَدَّن تا آخر چوں دال دوم ساکن لازم بود، ادغام ممکن نشد ازین جهت بر حال خود ماند، مستقبل معلوم: يَمْدُد يَمْدَأ يَمْدُونَ تا آخر، يَمْدُد در اصل يَمْدُد بود، حرکت دال اول را نقل کرده بما قبل دادند، اول را در دوم ادغام کردند يَمْدُد شد، و در يَمْدَدْنَ ادغام ممکن نبود، چنانکه در مَدَّن، ماضی مجهول: مَدَّ مَدَا مَدُّوا تا آخر، مستقبل مجهول: يَمْدُد يَمْدَأ يَمْدُونَ تا آخر، امر حاضر در مفرد مذکور چهار وجه جائز است، مُدَّ مُدْ مُدْ امْدُدْ، و در باقی الفاظ یک وجه مُدَا مُدُّوا امْدَيْ امْدُدْنَ و در مفرد امر غائب خواه مذکر خواه مونث نیز چهار وجه است، لِيَمْدَد لِيَمْدُد لِيَمْدَدْ لِيَمْدُدْ، و درین قیاس است حال نبی لَا تَمْدَدْ لَا تَمْدُدْ لَا تَمْدَدْ، حال جهد نیز لَمْ يَمْدَدْ لَمْ يَمْدُدْ لَمْ يَمْدُدْ، و مضاعف

المد: صرف صغير:

اول راساکن: برای آنکه از شر اطلاع نداشتم است که ثانی متحرک باشد، و اگر ساکن بود و سکونش عارضی بوده باشد، و اگر سکونش لازم بود ادغام ممتنع شود. (مولوی انور علی)

مد: مدد در اصل امدد بود، دو حرف یک جنس در یکجا بهم آمدند و ماقبل آنها حرف صحیح ساکن حرکت اولی نقل کرده باما قبل دادند، همراه را از جهت استغناه حذف کردند، و چون سکون ثانی عارضی بود ثانی را حرکت فتحه دادند از آنکه اخف حرکات است مدد شد و ترا رسید که ضمده بی برائے مناسبت عین، و مددخوانی، و نیز میرسد که فک او غام کنی و امددخوانی. (مولوی انور علی)

از سه باب اصول آمده است، اول فَعَلَ يَفْعُلُ، چنانکه گذشت، دوم فَعَلَ يَفْعُلُ چوں: بَرَّ يَبْرُ بَرَّا
فَهُوَ بَارٌّ الْأَمْر بَرَّ بَرَّ ابْرَز.

سوم فَعَلَ يَفْعُلُ چوں: فَرَّ يَفْرُ، و در امر و اخوات وے ازیں دو باب سه وجہ جائز است؛ زیرا که ضمہ از برائے موافقت عین مستقبل بود ساقط شد، نون ^لتقلیه: مُدَنَّ مُدَانٌ مُدَنَّ مُدَنَّ مُدَانٌ
امْدُدَانٌ، بانون خفیه مُدَنَّ مُدَنَّ، اسم فاعل مَادَّ مَادَّ مَادُونَ مَادَّ مَادَّ مَادَّاتِ، اسم مفعول مَمْدُودَ مَمْدُودَانِ مَمْدُودُونَ تا آخر.

فصل

بدانکه مصدر میمی و اسم مکان و زمان در فعل ثالثی مجرد از يَفْعُل مَفْعُل آید چوں: مَشْرَب لیعنی آشامیدن، و زمان آشامیدن و مکان آشامیدن، و از يَفْعُل نیز ^{نگنیش} آید چوں: مَقْتَل و در چند کلمه اسم زمان و مکان بر وزن مَفْعُل است چوں: مَطْلُع وَمَشْرِق وَمَغْرِب وَمَسْجِد وَمَبْنَی وَمَفْرِق وَمَسْقَط وَمَنْسِك وَمَجْرِز، و دریں جا همه فتح جائز بود، و از يَفْعُل مصدر میمی مَفْعُل آید، و اسم زمان و مکان مَفْعُل آید چوں: مَجْلِس مَجْلِس، و از نا قص ولغیف مطلقا همه مَفْعُل آید، و از مثال مطلقا همه مَفْعُل چوں مَوْعِد، و هرچه نه چنیں بود او شاف باشد.

فتح جائز بود: و منْجَر و مَفْوِق و مَسْكِن نیز ازان است که فتح و کسره هر دو جائز است و مصنف ^{لهذه} کرآن نگرده. مثلا: لیعنی خواه از يَفْعُل بکسر العین باشد یانه، و خواه لغیف مقرن باشد یا مفروق. (مولوی انور علی) و از مثال: شعر:

ظرف يَفْعُل مَفْعُل است الا زنا قص اي کمال غیر يَفْعُل مَفْعُل آید دائمًا الا مثال
شاف باشد: چوں مَظْنَة بکسر ظای مُحْجَر از نَصَر و امامَحْبَرَه فتح باء و ضم آن صیغه ظرف بمعنی دوات. و مَقْبَرَه بحر کات ثلاش باء، وَمَشْرِق مُشْتَهیه از قبیل اسم ظرف نیستند اگرچه معنی ظرفیت در ای ایافت می شود، کذا حقق شارح الاصول.

بدائکه مِفعُل و مِفعَلَة و مِفْعَلْ بَرَائے آلہ بود چوں: مِخْيَط و مِفْرَقَة و مِقْرَاضَ، و فَعْلَة بَرَائے مرت بود چوں: ضَرْبَة، و فَعْلَة بَرَائے ہیَات بود چوں: جِلْسَة، و فَعْلَة بَرَائے مقدار بود چوں: أَكْلَة، و فَعَالَة بَرَائے آن چیز آید کہ از فعل ساقط شود چوں کُنَاسَة و قُلَامَة و قَرَاضَة. بدائکه از مزید شلائی ورباعی مجرد ومزید نیہ مصدر یعنی واسم مکان واسم زمان بروزن اسم مفعول آن باب بود چوں: مُكْرَم و مُدَحْرَج و مُتَدَحْرَج.

فصل

بدائکه فَعَلَ يَفْعَلُ مُشَرُّوطَتَ بَانِکَه عَيْنَ فَعَل او يَالَام فَعَل او حَرَف از حروف حلق باشد، و آن شش حرف است: همَزَه و هاء و حاء و عَيْنَ و غَيْنَ،

مرت بود: بَنَائے مرت و نوع از فعل شلائی مجرد که تاء در آخر مصدر ش باشد. بر فعلة بالفتح، و فعلة بالكسر باشد، و اگر تاء در آخر ش بود آپوں: نِسْدَة و رَحْمَة پیں بروزن مصدر مستعمل آن باب آید، و از غیر شلائی اگر در مصدر ش تاء باشد، پیں بر مصدر مستعملش می آید، چوں دَحْرَجَة و إِسْتِقَامَة، و اگر تاء در آخر ش باشد در مصدر مستعملش تاء زائد کرده شود، چوں اِنْطِلَاقَة و تَدَحْرَجَة. (مولوی انور علی)

فصل: بدائکه این شروع است در بیان خواص ابواب شلائی مجرد چوں این ابواب کثیر الخواص اند احتوائے آن درین مختصر دشوار بود، لہذا بالکلیہ آنہار اترک کردن، مگر خاصه باب فَعَلَ يَفْعَلُ بفتح عین ماضی و مضارع که اکثر بر اذیان مبتدیان در لزوم این خاصه که از یک جانب دیگر اشتباهی شود لہذا می گوید: که این باب مُشَرُّوطَتَ بَانِکَه بَجَائِی عَيْنَ فعلش یالام فعلش حرفی از حروف حلق باشد تا ثقل آن حرف حلقی ملائی خفته که از فتح عین عارض شده بناید پیش معلوم شد که هرگاه ماضی و مضارع را بجهت فتح عین لہنا خفته عارض خواهد شد ناگزیر است در انہا بودن حرفی از حروف حلق، نہ اینکه جاییکه حرف حلق خواهد بود فتح عینین هم ضرور خواهد بود، فلهذا ائمی یائی را شاذ گفتهند، خلوه عن حروف الحلق مع فتح العینین و دَخَلَ يَدْخُلُ را از آنکه ضرور نیست که هر جا که حرف حلق بود لا محاله در آن جا فتح بوده باشد چنانکه وضو شرط نماز است که نماز بے وضو یافته نبی شود، نہ اینکه هر جا که وضو یافته شود نماز هم باضرور یافته شود؛ زیرا که جائز است که وضو برائے طواف و تلاوت قرآن شریف و امثال آن کرده باشد. (مولوی انور علی)

و در مثال ازین باب چوں: وضع یَضَعُ، و او در مستقبل معلوم بیفتاد؛ زیرا که در اصل یَوْضَعُ بوده است چنانکه در یَعِدُ بعده کسره ضاد را بفتح بدل کردن بجهت موافقت حرف حلق بخلاف وَجْلَ یَوْجَلُ که وا باقی ماند بر حال خود.

باب إفعال صحیح ماضی: أَكْرَمَ أَكْرَمًا أَكْرَمُوا تا آخر، مستقبل: يُكْرِمُ يُكْرِمَانِ يُكْرِمُونَ تا آخر، اصل يُكْرِمُ یَاكْرِمُ بوده است چوں در أَكْرِمُ که در اصل أَكْرِمُ بود، دو همزه جمع شدند یکه را از جهت گرایی اند اختند، و در باقی الفاظ نیز افتاد جهت موافقت أَكْرِمُ، امر حاضر را از مستقبل مخاطب گیرند، و گویند أَكْرِمُ أَكْرَمًا أَكْرَمُوا تا آخر، و این همزه قطعی است چوں بما قبل خود متصل شود ساقط نگردد چوں: فَأَكْرِمْ وَثُمَّ أَكْرِمْ وَنُونٌ ثقیلہ وَخَفِیْه برا ان قیاس که دانسته شد، اسم فاعل: مُكْرِمٌ مُكْرِمَانِ مُكْرِمُونَ تا آخر، اسم مفعول:

و در مثال: جواب سوال است اگر کسے گوید ہر گاه فتح یَفْتَحُ عین باشد و اوز مضارع او چرا حذف نمودند؟ جواب میدهیم: که یاضع را در استعمال بحذف و او یافتہ اند و حذف و او نمی شود مگر از کسر عین، پس برائے محافظت قاعده صرفی فرض کرده اند که اصل او یوضع بود بکسر عین بعد از حذف و او کسره را بفتح بدل کردن برائے رعایت حرف حلق ثقیل، چنانچه تقدیر عدل در عمر برائے وقایت قانون خو کرده اند، ولازم نیست که ایس مراعات در ہر جامعی دارند، و مثال بعد نیز مفتوح العین نمایند از انکه مقام ہر یک جداگانه است جائے بحسب مقام اعتبار چیزے می کنند، وجائے بمقتضای محل آن چیز را از اعتبار ساقط می گردانند:

ہر سخن وقتی وہر کنکه مقامے دارد (مولوی انور علی)

یَاكْرِمُ: بدیل آنکه مضارع حاصل می شود زیادت یکه از حروف اینی بر ماضی وے و چوں ماضی أَكْرَمَ باثبت همزه قطعی بود لاجرم در مضارع ثابت خواهد بود بخلاف همزات و صل چوں: يَفْتَحُ وَيَسْتَفْتِحُ مکه خود بخود از مضارع ساقط می شود. (مولوی انور علی)

أَكْرِمُ: اگر گوئی: که قاعده مطرده است که ہر جادو همزه جمع آیند و یکه از آنها مضموم باشد ثانی را بوا بدل می کنند، پس چرا ازین قاعده اعراض کرده بسوئے حذف که نادر الواقع است رفته و همزه ثانی را بوا بدل نه نمودند؟ جواب: عرب رامہما امکن در کلام خود خفت مطلوب می باشد، چنانچه از جمع تکییر خنای، و ترخیم ہوید است، و ہر چند که خفت زلک شود لا محاله اولی خواهد بود، فلذ احذف را بر قلب ترجیح دارند. (مولوی انور علی)

مُكْرَمٌ مُكْرَمَانِ مُكْرَمَوْنَ تَآخِرٌ، غَالِبٌ در بَابِ إِفْعَالٍ تَعْدِيَهُ فَعْلٌ ثَلَاثٌ مُجْرِدٌ لَازِمٌ باشَدْ چُوْنِ: أَذْهَبْتُ زَيْدًا فَذَهَبَ زَيْدٌ وَأَجْلَسْتُ زَيْدًا فَجَلَسَ زَيْدٌ، وَشَاءِيدَ كَهْ بَعْنَى دُخُولٍ در وقت باشَدْ چُوْنِ: أَصْبَحَ زَيْدٌ وَأَمْسَى، وَگَاهَ باشَدْ كَهْ بَعْنَى رَسِيدَنْ بَهْنَگَام بُودْ چُوْنِ: أَحْصَدَ الزَّرْعُ، وَبَعْنَى كَثْرَتْ آيِدْ چُوْنِ: أَثْمَرَ النَّخْلُ، وَبَعْنَى يَا فَتْنَ چِيزَ بَرْ صَفَتَهُ باشَدْ چُوْنِ: أَحْمَدَتُ زَيْدًا أَيْ وَجْدَتُهُ مَحْمُودًا، وَبَعْنَى سَلْبَ نِيزَ بِيَايدَ چُوْنِ: أَشْكَيَتُهُ مَثَلَ وَاوِي، إِلْيَاعَادُ: بَيْمَ كَرْدَنْ در اَصْلَ إِوْعَادَ بُودْ وَاوِسَكَنْ رَابِرَائِيَّ كَسْرَهُ ما قَبْلَ بَيَاءَ بَدَلَ كَرْدَنْدَ إِلْيَاعَادَ شَدَ، مَاضِي مَعْلُومٌ: أَوْعَدَ أَوْعَدَا أَوْعَدُوْنَ تَآخِرٌ، مَسْتَقْبَلٌ مَعْلُومٌ: يُوْعَدُ يُوْعَدَانِ يُوْعَدُوْنَ تَآخِرٌ، اَمْرَ حَاضِرٌ: أَوْعَدْ أَوْعَدَا أَوْعَدُوْنَ إِلَحُ، اَسْمَ فَاعِلٌ: مُؤْعَدْ إِلَحُ، اَسْمَ مَفْعُولٌ: مُؤْعَدْ إِلَحُ. مَثَلٌ يَايَيِّ إِلْيَسَارُ: تَوَانَگَرَ شَدَنْ، مَاضِي مَعْلُومٌ: أَيْسَرَ أَيْسَرَأَنْ أَيْسَرُوْنَ تَآخِرٌ، مَسْتَقْبَلٌ مَعْلُومٌ: يُوْسِرُ يُوْسِرَانِ يُوْسِرُوْنَ تَآخِرٌ، مَاضِي مَجْهُولٌ: أَوْسِرَ أَوْسِرَأَنْ أَوْسِرُوْنَ إِلَحُ مَسْتَقْبَلٌ مَجْهُولٌ يُوْسِرُ يُوْسِرَانِ يُوْسِرُوْنَ إِلَحُ.

امْرَ حَاضِرٌ:

أَيْسِرَنَ	أَيْسِرَأَنْ	أَيْسِرِيَّ	أَيْسِرُوْنَ	أَيْسَرَأَنْ	أَيْسِرَ

امْرَ حَاضِرٌ بَانُونَ ثَقِيلَهُ:

أَيْسِرَنَانَ	أَيْسِرَأَنَانَ	أَيْسِرِيَّانَ	أَيْسِرُوْنَانَ	أَيْسَرَأَنَانَ	أَيْسِرَانَ

غَالِبٌ در بَابِ إِفْعَالٍ: لَيْتَنِي اسْتَعْمَالِ اِنِ بَابِ بَرَائِيَّ تَعْدِيَهُ اَكْثَرِي اِسْتَعْمَالٌ بَنْسَبَتِ خَوَاصِ دِيْگَرِ، وَبِيَانِشِ مِيْ آيِدِيْ يَا بهِ نَسْبَتِ لَزُومِ كَهْ نِيزَازِ خَوَاصِ اِنِ بَابِ سَتْ چُوْنِ: كَيْبَيْتَهُ فَأَكْبَيَّ اِيْ بَرَرَ وَأَفَنَدَمُ اَوْ رَأَيَسُ بَرَرَ وَأَفَنَادُ.

أَثْمَرَ النَّخْلُ: در بَعْضِهِ نَخْ أَثْمَرَ الرَّجَلُ وَهُوَ يَحْتَمِلُ بَالْتَّاءَ الْفُوْقَانِيَّةَ، اِيْ خَرْمَا بَسَارَ شَدَنْدَ پَيْشَ مَرَدُ، وَبَالْمُشَفَّهَ لَيْتَنِي صَاحِبَ فَرَزَنْدَانَ شَدَ مَرَدُ. (مَوْلَوِيُّ اُنْوَرُ عَلِيٌّ) يُوْسِرُ: يُوْسِرُ در اَصْلَ يُوْسِرُ بُودَ، يَاءَ سَكَنْ ما قَبْلَشَ مَضْمُومَ يَاءَ رَابِوْ اَوْ بَدَلَ كَرْدَنْدَوْ هَچَنَسِينَ در أَوْسِرَ مَاضِي مَجْهُولٌ، مُؤْسِرَ صِيغَهُ اَسْمَ فَاعِلٌ وَاسْمَ مَفْعُولٌ. أَيْسَرَانَ: اَغْرِيَوْهُ: كَهْ در أَيْسَرَانَ وَمَثَلَ آنَ الْفَ بَسْبُبِ اِجْمَاعِ سَكَنِينَ چَرَانِيَّتَادَ؟ گُوْيِمَ: جَائِيَّكَه سَكَنْ اَوْلَ حَرْفَ مَدَه يَالِينَ بُودَ، دَوْمَ مَدَ غَمَ باشَدَ آنِرَا اِجْمَاعَ سَكَنِينَ عَلَى حَدَهِي گُوْيِنَدَ، وَاِنِ نَزَدَ عَرَبَ جَائزَتَ، چَنَانِچَه وَرَدَأَبَه وَخُوَيَّصَه، فَافَهِمَ.

بأنون خفيفه:

أَيْسِرْنْ	أَيْسِرْنْ	أَيْسِرْنْ

امر غائب: لِيُوْسِرْ لِيُوْسِرَا لِيُوْسِرُوا تا آخر، نهي غائب: لَا يُوْسِرْ لَا يُوْسِرَا لَا يُوْسِرُوا تا آخر،
اسم فاعل: مُوْسِرْ مُوْسِرَانِ مُوْسِرُونَ تا آخر، اسم مفعول: مُوْسَرْ مُوْسَرَانِ مُوْسَرُونَ تا آخر،
اجوف واوى الإقامة: بپای داشتن.

ماضي معلوم: أَقَامَ أَقَاماً أَقَاماً تا آخر، أَقَامَ دراصل أَقَوَمَ بود، واو متحرک ما قبل او حرف صحیح
ساکن فتح واورا نقل کرده بما قبل دادند، واور مو ضع حرکت بود، وما قبل وي مفتوح، واورا بالف
بدل کردن، أَقَامَ شد، ودر أَقْمَنْ تا آخر الف بالتقائے ساکنین بیفتاد.

مستقبل معلوم: يُقِيمُ يُقِيمَانِ يُقِيمُونَ تُقِيمُ تُقِيمَانِ يُقِيمَنَ تا آخر، يُقِيمُ دراصل يُقُومُ بود کسره بر
واو ثقلیل بود بما قبل دادند، ورایے کسره واو بیاء بدل شد، ودر يُقِمَنْ و تُقِمَنْ یاء بالتقائے ساکنین
بیفتاد، ماضی مجهول: أَقِيمَ أَقِيمَانِ أَقِيمُوا تا آخر.

مستقبل مجهول: يُقَامُ يُقَامَانِ يُقَامُونَ تُقَامُ تُقَامَانِ يُقَمَنَ تا آخر، امر حاضر: أَقِيمَ أَقِيمَانِ
أَقِيمُوا، نون ثقلیله: أَقِيمَنَ أَقِيمَانِ أَقِيمَنَ أَقِيمَانَ أَقِيمَانَ، نون خفيفه: أَقِيمَنَ أَقِيمَنَ
أَقِيمَنْ، اسم فاعل: مُقِيمَ، اسم مفعول: مُقَامَ، اصل مُقِيمَ مُقْوَم بود بر قیاس يُقِيمُ، اصل مُقَامَ
مُقْوَم بود بر قیاس يُقَامُ، واورا بالف قلب کردن، ودر يُقِمَنْ و تُقِمَنَ الف بیفتاد، نهي: لَا تُقَمَ،
جحد: لَمْ يُقَمَ، یاء بالتقائے ساکنین بیفتاد، نفي: لَا يُقِيمُ، استفهام: هَلْ تُقِيمُ، إِقَامَةً دراصل إِقْوَاماً
بود روزن إِفْعَالاً، فتحه واورا بما قبل دادند، واو الف شد، ویفتاد عوض او تاء در آخر در آوردن ...

أَقِيمَ: أَقِيمَ دراصل أَقَوَمَ بود واو مکور ما قبل او حرف صحیح ساکن، حرکت واو نقل کرده بما قبل دادند، واورا از جهت کسره ما قبل بیاء
بدل کردن اجتماع ساکنین شد میان یاء و میم، یاء راحذف کردن، أَقِيمَ شد. (مولوی انور علی)

إقامةً شد، اجوف يأتي الإطاره: پر میدن و پر انیدن، إطار يطير إطاره فهو مطير، اسم مفعول: مطار، امر: إطار، نهی: لا تطير، ناقص و اوى الإرضاء: خوشنود گردانیدن، أرضي يرضي: إرضاء المرضي المرضي، امر: أرض نهی: لا ترض نون لقيله: أرضين تا آخر، إرضاء در اصل إرضاؤ بود، واو واقع شد در آخر بعد الف زائد، بدل شد به همزه، و همچين سست حال واو و ياء که بعد الف زائد باشد چوں کيساء و رداء که در اصل کيساؤ و ردائي بود، لفيف مفروق، الایحاء: سوده شدن سم ستور، أوجي يوجي ايجاء فهو موج، امر: أوج، نهی: لا توج، لفيف مقرون الإهواه: دوست گردانیدن، أهوي يهوي إهواه فهو مهوي و أهوي يهوي إهواه فهو مهوي، امر: أهوا، نهی: لا تهوا، مضاعف الإحباب: دوست داشت، أحب يحب إحباباً المحب المحب، امر: أحب أحب أحب، نهی: لا تحب لا تحب لا تحب، مهموز

إقامةً شد: [در وقت اضافت حذف کند چوں فوق إقام الصلاة (الأنبياء: ٧٣)] و از مصادر و افعال اين باب که واو و ياء دران بر اصل ماند، اينست، الإخواج: نياز مند کردن و کشتن، الإهواج: سکبار یافتنه کے را و البه یافتنه، الإرواج: بگردیدن آب و گنده شدن گوشت، الإحواد: نیک کردن، الإرداد: زمی در سیر کردن، الإسوان: مهتر زادن و سیاه زادن، الإحواد: بجائے مهمله نیک براندن، الإعوار: بر همه شدن و یک چشم زدن، الإغواز: درولیش شدن و کردن، الإحواش: صید را گیختن بر صیاد تا بگیرد، الإخواس: بر گ نیاوردن حرما، الإغواص: کارر خصم و شوار فرا گرفتن و همچين: إرواض و إشواك و إلواك و إحوال و إخواال و إطوال و إعوال و إقوال و إعواب از و اوى، واما ز ياني الإطباب: چيزے حلال و پاک آوردن، الإهياج: بر گیختن، الإسکیاس: زیر ک زادن، الإعیام الإعیام الإختیال والإدیال الإخیاز الإزیان الإعیان الإلیان، و معنی آنها در لغت معلوم می شود. (مولوی انور علی)

أرضي: در اصل أرضي بود واو بود در موضع ثالث، اکون در رابع افتاد او را یاء کردن و ياء را بافتتاح ما قبل الف کردن.

أرض: در اصل أرضي بود، واو واقع شد در امر که مجزوم بود بوقف پس آن واو بوقتی افتاد، أرض شد.

کيساؤ: ومثال ناقص ياني مصنف شله ذكر نکرده از انشت، الإغناء: تو انگر کردن، الإفناه: نیست کردن، آفني یعنی: إفناه إلخ.

الفاء الإيمان: گرویدن آمن یومنِ إيماناً، و همزه جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن واجب شد
قلب دوم بیاء، و در آمن بالف و در آون من بواو، چنانکه در ماتقدم معلوم شد، و در یومن و مؤمن
قلب همزه بواو جائز است نه واجب.

واجب: آنکه مصنف ذکر نکرده مهوز الفاء واجف چوں: الإياده: نیر و مند گروانیدن مهوز الفاء، وناقص چوں: الإياده: آزدون کسے را مهوز العین چوں: الإسناز: پس خورده تگذاشت مهوز العین و مثال چوں: الإيماز: بخشم آوزدن، الإيماز: نومید کردن مهوز العین، وناقص چوں: الإراءه والإراءه: نمودن، مهوز اللام: الإبتهاء: خبر دادن، مهوز اللام و مثال چوں: الإيماء: اشاره کردن، مهوز اللام واجف چوں: الإساعه: گمان بد بردن بکی، الإصاعه: روشن شدن و کردن، مهوز الفاء ولغیف مقرون چوں: الإياء: به آبادے بردن کسے راه، والله اعلم. (مولوی انور علی)

تبصره ضروري الحفظ بصيرت افزاي حفظ لتندگان

مهوز العين وناقص يائى الإرءاء والإرائة: نمودن اصل الإرءاء الإرءائي بود، ياء بسبب وقوع بعد الف زائد همزه شد، واصل الإرائة الإرائى بود، ياء بقاعدته مذكور همزه شد، وحركة همزه متحرك كه بعد ساكن بسكون غير لازم واقع ست نقل كرده بما قبل دادند، وهمزه را بخلاف قياس برائے تخفيف وجوباً ييغىندند، وعوض آن تاء در آخر افزودند الإرائة شد.

ماضى معروف: أَرَى أَرِيَا أَرَوَا أَرَتْ أَرَتَا أَرِيَنَ إِلَّا اصل أَرَى أَرَأَيَ بود، حركة همزه متحرك واقعه بعد ساكن بسكون غير لازم بما قبل دادند، وهمزه را برائے تخفيف برخلاف قياس وجوباً ييغىندند، ويايے لام كله بسبب تحرك وافتتاح ما قبل الف گشت، ودر جمع مذکرو غائبه الف باجتماع ساكنين حقيقة، ودر تثنية غائبه بفراءهم آمدن، دو ساكن تقريري بيفتاد، ودر تثنية مذکر بسبب لزوم التباس شنى بو احاد، ودر باقى صيغنا بعدم علت قلب ياء الف نگر ديد.

مضارع معروف: يُرِيْيِنِيْ يُرِيْيَانِيْ يُرِيْوُنِيْ تُرِيْيَانِيْ يُرِيْيِنِيْ إِلَّا اصل يُرِيْيِنِيْ يُرِيْيَإِيْ بروزن يُكْرِمُ بود، حركة همزه متحرك كه بعد ساكن بسكون غير لازم واقع ست بما قبل دادند، وهمزه را برائے تخفيف بحذف واجب برخلاف قياس انداختند، وضمه كه حركة ثقيل ست ازياء كه حرف علت ضعيف ست بجهت نقل حذف ساختند، وهمچنیں در تریي اُرِيْيِنِيْ نُرِيْيِنِيْ، ودر جمع مذکرو مخاطبه ياء بعد نقل حركتش بما قبل بفراءهم آمدن، دو ساكن بيفتاد، ودر باقى صيغنا سوائے حذف همزه بقانون مذكور بوجه عدم علت تغيری شد.

ماضى مجھول: أُرِيَيَا أُرِيْوَا أُرِيَيْتْ أُرِيَتَا أُرِيَنَ تا آخر، أُرِيَ در اصل أُرِيَ بود همزه بقانون مذكور بيفتاد، وهمچنیں در تمامي صيغنا، مگر در جمع مذکرو غائب ياء بعد نقل حركتش بما قبل بعد سلب حركة آن نيز ساقط کردن.

مضارع مجهول: **ئۇرىان ئۇرۇن تۇرى تۇرىان ئۇرىن إلخ**، **ئۇرى** در اصل **ئۇرائى** بود **ھمزه** بقانون مذکور بیفتاد و یاء بسبب تحرک و افتتاح ما قبل الف گردید، و **ئەمچنیس** در تری **أُرئى** نُری، واژه جمع مذکرو مخاطبہ الف با جماعت ساکنین نیز ساقط گردید، و در چار تثنیہ بسبب لزوم التباس لفظی بمفرد وقت دخول لَنْ برال، و در ماقی صیغنا بعدم علت اعلال یا الف گردید.

نفی بلم معروف و مجهول: **لَمْ ئۇرِلَمْ ئۇرىا لَمْ ئۇرۇوا إلخ** بکسر را معروف و لفتح آن مجهول، یاء مکسور از معروف والف از مجهول بسبب **لَمْ** افتاد، و تخفیف **ھمزه** و اعلال صیغنا بقوانین سابق.

امر حاضر معروف: **أَرِيَا أَرُوا أَرِيْ** **أَرِيَانَ**، **أَرِ** در اصل **أَرِإِيْ** بر وزن **أَكْرِمْ** بود، **ھمزه** بقانون مذکور بیفتاد، و **ئەمچنیس** در سائر صیغنا و یاء درین صیغه بسبب وقف ساقط گردید، واژه جمع مذکرو مخاطبہ بعد نقل حرکتش بما قبل بعد سلب حرکت آن با جماعت ساکنین محفوظ گشت، و در تثنیہ و مخاطبات بعدم علت اعلال یا سالم ماند.

امر حاضر مجهول: **لِتُرِيَا لِتُرُوا لِتُرِيْ**، **لِتُرِ** در اصل **لِتُرِئَيْ** بود **ھمزه** بقانون مذکور بیفتاد، والف مبدلہ از یاء بسبب وقف واژه جمع و مخاطبہ با جماعت ساکنین، و در تثنیہ و جمع موئنت بوجه مذکور چند بار سالم ماند.

امر حاضر معروف بانون **لُقِيله**: **أَرِيَانَ أَرِيَانَ أَرُونَ أَرِنَ** **أَرِيَنَانَ**، در **أَرِيَنَ** بزوای علت حذف یاء محفوظه را باز آورند، **أَرُونَ** بضم راء جمع مذکر را از **أَرُوا** بکسر راء مخاطبہ را از **أَرِيْ** بنا نمودند، چوں نون **لُقِيله** در آمد و ساکن بھم آمدند و اور ابسبب استغناه از ضممه و یاء را بجهت بے نیازے از کسره، و بسبب فراهم آمدند و ساکن محفوظ ساختند، و در تثنیہ و جمع مخاطبات یا سالم ماند.

امر حاضر مجہول بانون **ثقلیه** : لِتُرَيَّانَ لِتُرُونَ لِتُرَيَّانَ لِتُرُونَ لِتُرَيَّانَ، در لِتُرَيَّانَ الف مخدوفه خواست که بزوال علت باز آید، چوں ساکن بود و ما قبل نون **ثقلیه** متحرک میباشد، لہذا یاء را که اصل الف بود باز آور دند، و لِتُرُونَ بضم و او جمع مذکور را لِتُرَيَّانَ بکسر یاء صیغه مخاطبه را لِتُرَيَّانَ نمودند، چوں نون **ثقلیه** آمد و ساکن فراهم شدند برائے رفع آن در اول و او را ضمہ دادند، و در ثانی کسره، قانون : هرگاه و او ساکن علامت جمع مذکور یا ساکن علامت مخاطبه بانون تاکید جمع شود اگر مده یعنی حرکت ما قبل هر دو موافق است بجهت دلالت ضمہ و کسره آن و او یاء را با جماعت ساکنین حذف کنند چنانکه در يَغْزُوا الْجَيْشَ وَ قُولِي الْحَقَّ، که واو و یاء را با جماعت ساکنین از تلفظ ساقط کرده اند، و اگر مده نباشد یعنی حرکت ما قبل موافق نبود آن غیر مده را برائے رفع اجتماع ساکنین حرکت مناسب او میدهند چنانکه در اخْسُنُوا اللَّهُ وَ أَرْضَيِ الرَّسُولَ، و او را ضمہ و یاء را کسره داده اند.

امر حاضر معروف بانون **خفیفه** : أَرَيْنَ أَرُونْ أَرِنْ أیضاً أَرِیَا أَرُونْ أَرِیْ، در واحد مذکور نون خفیفه ما قبل مفتوح بالف، و در جمع مذکور بواو، و مخاطبه بیاء بدل گردید یاء بعد حذف نون مذکور واو یائے مخدوفه باز آمد.

تبییه : و دیگر اقسام امر و نبی بتمامه بانون و بے نون را بر همیں مذکورات قیاس باید کرد، و استخراج تصاریف باید نمود.

اسم فاعل : مُرِّ مُرِیَانِ مُرِوْنَ مُرِیَةِ مُرِیَتَانِ مُرِیَاتُ، مُرِّ بکسر راد را اصل مُرِیَّی بروزن مُکْرِم بود همراه بقانون مذکور افتاد، و چوں ضمہ بسبب **ثقل** از یاء ساقط شد یاء با جماعت ساکنین ساقط گردی، و در مُرِوْنَ جمع مذکور که در اصل مُرِیُونَ بروزن مُکْرِمُونَ بود چوں همراه بقانون مذکور ساقط گردید یا بعد نقل ضمہ اش بما قبل بعد سلب حرکت آن بالتفاوت ساکنین مخدوف شد.

اسم مفعول: مُرَيَّانِ مُرْؤُنَ مُرَأَةٌ مُرَيَّانِ مُرَيَّاتٌ، همزه در تمامی این صیغهای بقایون مذکور بیفتاد، و یاء در واحد مذکر و جمع الف شد، والف با جماعت ساکنین ساقط گردید، و در واحد مونث یاء الف شد والف سالم ماند در تثنیه مذکر و جمع مونث بسبب التباس اینها با واحد خودها، و در تثنیه مونث بسبب حمل آن بر تریان تثنیه مونث مضارع یاء الف نشد.

مهموز فاء و لفیف مقرون: الإِيْوَاءُ: پناه و جای دادن که در اصل الإِعْوَاءُ بود، و همزه جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن واجب است قلب ثانی بیاء، و یاء واقعه بعد الف زائد همزه شد.

ماضی معلوم: آوی آویآ آوآ آوت آوت آوین تا آخر، آوی در اصل أَعْوَيَ بود، و همزه جمع شدند اول مفتوح و ثانی ساکن، ثانی بالف و جو با منقلب شد، همچنین در باقی کلمات، و یاء بتحرک و افتتاح ما قبل الف گردید، و از جمع مذکر واحد و تثنیه مونث الف با جماعت ساکنین بیفتاد، و در تثنیه مذکر بسبب لزوم التباس شنی با واحد، و در باقی صیغهای به نه یا فتن علت قلب یا الف نگردد.

مضارع معلوم: يُوْوِيْ يُوْوِيَانِ يُوْوُونَ تُوْوِيْ تُوْوِيَانِ يُوْوِيْنَ إِلَخ، يُوْوِيْ در اصل يُوْوِيْ همزه فاء کلمه بود همزه منفرد ساکنه واقعه بعد مضموم جواز او شد، همچنین در سائر اخواتش و ضممه یاء را بجهت ثقل ساقط کردند، و از جمع مذکر ضممه، و از مخاطبہ کسره از یاء بعد سلب حرکت ما قبل بما قبل دادند، و یاء را با جماعت ساکنین بیگاندند، و درین صیغهای او در واو ادعای نشد؛ زیرا که واو اول بدل همزه آمده است.

ماضی مجھول: أُوْوِيْ أُوْوِيَا أُوْوُوَا أُوْوِيَتْ أُوْوِيَتَا أُوْوِيْنَ تا آخر، أُوْوِيْ در اصل أَعْوَيَ بود همزه ثانیه ساکنه واقعه بعد همزه مضمومه و جو با او شد، همچنین در باقی صیغهای، و بسبب اینکه واو اول بدل همزه آمده است او غایم گردید، و یاء از جمع مذکر بعد نقل ضممه او بما قبل پس سلب حرکت آن بفراء هم آمدن دو ساکن بیفتاد.

مضارع مجهول: یُوْوَى یُوْوَىَان یُوْوَونَ تُوْوَى تُوْوَىَان یُوْوَينَ تَا آخر، یُوْوَى در اصل یُوْوَى بر وزن یُكْرَم بود همزه منفرد ساکنه واقعه بعد مضموم جوازًا با او منقلب گشت، و همچنین در تمامی صیغها، و یاء بسبب تحرک و افتتاح ماقبل الف گردید، و همچنین در واحد موئنت و مخاطب و دو صیغه متکلم و این الف از صیغه جمع مذکرو مخاطبه با جماعت ساکنین بیفتاد، و در باقی صیغها یاء سالم ماند، و بسبب اینکه واو اول بدل همزه آمده است در واو مد غم غردید.

نفی بلم: لَمْ یُوْو از معروف بکسر واواز مجهول بفتح واو، الف بسبب "لم" افتاد و همچنین از لم تُوْ و لَمْ اُوْ و لَمْ نُوْ، واز جمع مذکرو مخاطبه یاء بعد نقل حرکت آن بما قبل، پس سلب حرکت ازان در معروف، والف در مجهول با جماعت ساکنین بیفتاد.

امر حاضر معروف: اوِ اوِيَا اوِوَا اوِيِّي اوِيِّنَ، همزه بقاعده آوی و جو باً الف شد، و یاء در واحد مذکر بسبب امر واز جمع مذکرو مخاطبه بعد نقل حرکتش بما قبل، پس سلب حرکت آن با جماعت ساکنین بیفتاد، و در باقی سالم ماند.

امر حاضر مجهول: لِتُوْ لِتُوْيَا لِتُوْوَا لِتُوْوِينَ، لِتُوْ در اصل لِتُوْيَى بر وزن لِتُكْرَم بود، همزه بقاعده معلوم جوازًا واو شد در تمامی صیغها، و یاء بعد قلب بالف والف بسبب امر درین صیغه، واز جمع مذکرو مخاطبه با جماعت ساکنین بیفتاد.

امر حاضر معروف بانون ثقلیه: آوِيَنَ آوِيَانَ آوِنَ آوِيَنَانَ، یائے محذوفه بزوال علت حذف در واحد مذکر باز آمد، و آوِنَ ضم واو جمع مذکر از آوِوَا بنا نمودند، و بکسر آن مخاطبه را از آوی چوں نون تاکید در آخر آمد، دو ساکن جمع شدند، واو یاء را که علامت بود بجهت استغناه ازان بسبب ضمه و کسره ماقبل بسبب التفاوی ساکنین بیگندند، چنانکه معلوم شد.

امر حاضر مجہول بانون **لُقْلیلہ**: لِتُوَوَّیَانَ لِتُوَوَّیَانَ لِتُوَوَّیَانَ لِتُوَوَّیَانَ، در واحد مذکور بزوال علت حذف الف خواست که باز آید، چوں ما قبل نون **لُقْلیلہ** متحرک بود و قابل حرکت نبود، لہذا یاء را که الف بدل آن آمده بود، باز آوردند، و در جمع مذکرو مخاطبہ چوں بامدن نون **لُقْلیلہ** دو ساکن مجتمع گردیدند برائے رفع آن واوراضمہ یاء را کسرہ دادند، و بسبب نبودن کدامی دلالت کننده بران واو یاء را حذف نساختند.

امر حاضر بانون **خفیفہ**: أَوِيْنْ أَوِيْنْ أَوِيْنْ بر قیاس نون **لُقْلیلہ** در تخفیف همزہ و اعلال ایضا.

امر معروف بانون **خفیفہ**: أَوِيَا أَوِيْوَا أَوِيْنْ، بقلب نون **خفیفہ** ما قبل مفتوح در واحد مذکر بالف و در جمع مذکرو مخاطبہ بو او یاء، یا چوں نون **خفیفہ** مذکوف شد در جمع مذکرو مخاطبہ واو یاء مذکوفہ بزوال علت حذف باز آمد بوجه مذکور سابق، و همیں قیاس است باقی صیغه امر و نبی.

قانون: چوں در صیغه جمع مذکرو مخاطبہ بسبب در آمدن نون تاکید اجتماع ساکنین میان واو یاء علامت نون تاکید لازم آید اگر علامت مذکوره مده است، یعنی حرف علت ساکن و حرکت ما قبل موافق آں مده را بسبب استغنا از ضمہ و کسرہ ما قبل برائے اختصار حذف کنند، و غیر مده را حرکت مناسب حرکت دهند.

اسم فاعل: مُوْ مُوْيَانِ مُوْوُونَ مُوْوِيَةٌ مُوْيَيَانِ مُوْيَيَاتٌ، مُوْ در اصل مُوْیی بود همزہ بقاعده **یُوْیی** در تمامی صیغه اجوازآ بواو بدل شد، و مانع ادغام از سابق معلوم که واو اول بدل همزه است، یاء بعد سقوط ضمہ اش بسبب **لُقْلیلہ**، و در جمع مذکر بنقل ضمہ آن بما قبل بعد از الہ حرکت آن باجتماع ساکنین بیفتاد.

اسم مفعول: مُوْوَى مُوْوَيَانِ مُوْوَوْنَ مُوْوَاهَ مُوْوَيَّانِ مُوْوَيَاتُ، مُوْوَى در اصل مُوْوَى بروزن مُكْرَمْ بود همراه بقانون مذکور در تمامی صیغهای بواو بدل شد جوازگ، یا در واحد و جمع مذکرو منش بسبب تحرک و افتتاح ماقبل الف گردید، والف بالتفاوت ساکنین ساقط شد، در تثنیه مذکرو جمع مونش بجهت التباس بواحد یا الف نشد چه اگر یا الف گردیدی الف با جماعت ساکنین بیفتاده التباس مفرد و تثنیه مذکرو وقت اضافت بضمیر لفظاً و خطأ، و بغیر آن واحد و جمع مونش فقط لفظاً لازم آمدے در تثنیه مونش بسبب حمل آن بر تثنیه مونش مضارع مجہول یا الف نشد فقط.

تمام شد تبصره واجب الحفظ بصیرت افزایی حفظ کنندگان

باب تفعيل: اين باب برائے تکثیر باشد چوں: طفت و طوفت وفتح الباب وفتح الأبواب، ومات الممال وموت الأموال، واز برائے مبالغہ باشد، چوں: صرخ: هويدا شد و صرخ: نيك هويدا شد، واز برائے تعدیہ بود، چوں: فرح زيد و فرحة، واز برائے نسبت نيز باشد، چوں: فسقته أي نسبته إلى الفسق و كفرته أي نسبته إلى الكفر، مصدر اين باب بروزن تفعيل آيد غالبا، وفعلاً چوں: كذاباً، وتفعلة چوں: تبصرة، وفعلاً چوں: سلاماً و كلاماً نيز آيد، صحح ومثال واجوف ومضاufs اين باب بر يك قياس آيد چوں: كرم و وحد و قول و حبب. وناقص ياي چوں: نئي يشني تثنية المثنى المثنى نن لاثن، مصدر ناقص ياي اين باب دانما بر وزن تفعلة آيد، وکاه باشد که بروزن تفعيل آيد از جهت ضرورت شعر، چوں شعر:

فهي تزني دلها تزريا كما تزني شهله صبيا

برائے تکثیر باشد: درين امثال اشاره است پانكہ باب تفعيل برائے دلات برکثرت و بساريے آمده، گاهی در فعل چوں: طوفت بمعنی بساري طوف کردم من، و گاهی در فاعل نحو: موت الابال یعنی فوت شدم بساري شتران، و گاهی در مفعول نحو: فتحت الأبواب یعنی کشادم من در ہائے بساري. (مولوی انور علی)

نسبته إلى الكفر: بدائله صاحب "كتف اللغات" از "مغرب" نقل می کند: تکفیر بمعنی کافر خواندن در لغت عرب نیامده، بلکہ کفارہ دادن و جزء آن مستعمل می شود، و آنچہ برائے نسبت بسوئے کے درين ماده آمده اکفرست، یقال: اکفرت یعنی کافر خواندم اور ای نسبتش بسوئے کفر نمودم و فی "الاتاج" الإکفار: کافر خواندن، والتکفیر لفظ الفقهاء والمخذين انتی، والله اعلم بالصواب. (مولوی انور علی)

فهي تزني: بدائله ای شعر از بحر رجز مسدس مطوى مقطوع است، تقطیع: فهي تز مفتعلن زي دلها مفتعلن تزريا مفعولن، كما تز مفاعلن زي شهله مستفعلن صبياً فعولن. لغاته: تزني: جنابايدن. شهله: زن ميانه سال عاقله و اين از صفات مختص بزنان است مردان باو موصوف نشوند، فلا يقال: رجُل شهله، و نيز زنيکه عرش بچل و پنج يا پنجاه سال رسیده باشد، شاعر و صفح می کند ناقه خود را بایکه اين ناقه می جناباند، ولو خود را که کنایت است از پستانش جنابايدن نے سخت، همچنانکه می جناباند زن ميانه سال کودک را، یعنی چنانکه جنابايدن زن ميانه سال کودک را خالی از لطف نمی باشد، همچنانکه تحریک اين ناقه =

مہموز ہر باب چوں صحیح آن باب ست چنانکہ دانستہ شد، ولفیف مفروق و مقرون حکم ناقص دارد، چوں: وَصَّىٰ يُوَصِّيٰ تَوْصِيَّةً، وَطَوَّىٰ يُطَوِّيٰ تَطْوِيَّةً۔

باب مفاجعہ: اصل این باب آنست که میان دو کس باشد، یعنی ہر یک بدیگرے آن کند کہ آن بدیگرے باوے کند، لیکن یکے در لفظ فاعل باشد، و دیگرے مفعول، و بحسب معنی عکس این نیز لازم آید چوں: ضَارَبَ زَيْدٌ عَمْرَوًا، وَشَارَدَ كَهْ بَيْنَ اَشْنَىْنَ نَبَشَدَ چوں: سَافَرْتُ وَعَاقَبْتُ اللَّصَّ،

= پستان خود را، یاد از لطف و ذوق می دهد، دوں معنی را شارح نفرزک اختیار کرده است شاید کہ شارح مذکور بر مراد شاعر اطلاع یافته باشد، و محقق آنست کہ یعنی در شواہد "الفیہ" می گوید: کہ شاعر وصف می کند زن جوان را که آب از چاهی کشد کہ این زن با وصف جوانی و نو عمری ی جنband ور میکشد و لوحورا، چنانکہ حرکت می دہد زن پیر طفل را کی چنانکہ حرکت می دہد زن پیر طفل را بکمال لطف و رماعات آرام می باشد، یعنی این زن با وصف نو عمری دلور آہستہ آہستہ بکمال وقہ و اجتماع حواس می کشد۔ (مولوی انور علی)

مہموز ہر باب: مہموز الفاء چوں التَّأْجِيلُ: معین کردن، مہموز العین مہتر گردانیدن، مہموز اللام: التَّخْطِلَةُ خطا کردن، التَّخْجِيَّةُ: پہاں داشتن، مہموز العین و مضاعف چوں: التَّأْسِيسُ: بنیاد اگنندن، مہموز الفاء واجف و افی چوں: التَّأْوِيلُ، وازیائی چوں: التَّأْيِيدُ، مہموز فاء و ناقص چوں: التَّأْيَهُ، مہموز العین و ناقص: التَّرْئِيَةُ آئینہ قرار دے کے داشتن مثال و مہموز العین چوں: التَّبَيِّنُ: نو مید کردن، مثال مہموز اللام: التَّوْضِيَّةُ: کے را پاک کردن، مہموز اللام واجف و افی: التَّبْوِيَّةُ وَالشَّبَوِيُّ: کے را جائے دادن وازیائی: التَّقْيِيَّةُ: باسایہ گشتن درخت خرما۔

اصل این باب: یعنی خاصیت این باب مشارکت ست ای شریک بودن فاعل و مفعول در فاعلیت و مفعولیت، یعنی ہر یک بدیگری آن کند کہ او باوے کند، مگر آنکہ یکے بصورت فاعل ست و دیگرے بصورت مفعول چوں: نَاصَلَ زَيْدَ عَمْرًا یعنی تیر اندازی کردن باہم زید و عمر، و ایجاد است که فعل لازم را متعدد بمحفوظ گرداند و متعدد یک مفعول را که قابلیت مشارکت فعل ندارد متعدد بمحفوظ دیگر کہ صالح شرکت ست، چوں: كَرْمَ زَيْدٍ وَكَارَمَ زَيْدَ عَمْرًا، وَجَذَبَتْ ثُوبًا وَجَادَبَتْ زَيْدًا ثُوبًا، و موافقت مجرد چوں: سَافَرْتُ وَسَفَرْتُ، وَفَعَالُ چوں: بَاعَدَتُهُ وَبَعَدَتُهُ وَشَارَفْتُ عَلَى الْبَلَدِ وَأَشْرَفْتُ عَلَيْهِ، وَتَفَعَّلُ چوں: ضَاعَفْتُهُ وَضَعَفَتُهُ، وَتَفَاعَلُ چوں: شَانَمَ وَتَشَانَمَ، وَاسْتَقْعَالُ: كَاثَرَهُ الشَّيْءُ وَاسْتَكْثَرَهُ إِيَاهُ، وَرَاءَهُ ابْتَدَاهُ یعنی آمدن فعل از افعال بے آنکہ مجرد ش بدین معنی آمده باشد چوں قاسی از مقاسات: یعنی رخچیزی کشیدن بخلاف فساز قسو، مجرد ش که بمعنی سخت و درشت گردیدن آمده، فا قسم۔ (مولانا محمد عبدالعلی آسی مدراسی)

و مصدر این باب بر وزن مفاعلة و فعالاً و فیعالاً می آید، چوں: قاتلٌ یُقاتِلُ مُقاَلَةً و قاتلاً و قیتالاً، و صحیح و مثال واجف این باب یکسان است چوں: ضاربٌ وَوَاعِدٌ وَقَاؤَلَ، ناقص یا ناقص آید، چوں: وَافَیٌ یُوَافِیٌ مُوَافَاهٌ، مهوز ہر باب چوں صحیح آن باب باشد، مضاعف: المُحَابَةُ وَالْحِبَابُ: بایکدیگر دوستی داشتن حَابٌ یُحَابُ مُحَابَةً، ماضی مجہول: حُوبٌ، مستقبل مجہول: یُحَابُ، اصل مستقبل معلوم یُحَابُ، واصل مجہول یُحَابُ، بعد از آنکه ادغام کردن ہر دو یکسان شدند، الا در دو جمع مونث معلوم: یُحَابِّنَ تُحَابِّنَ مجہول: یُحَابِّنَ تُحَابِّنَ، و ہمچنین اسم فاعل و اسم مفعول نیز بایک صورت آید و لفظ چوں: مُحَابٌ، لیکن اصل اسم فاعل مُحَابٌ بود و اصل اسم مفعول مُحَابَتٌ، امر: حَابٌ حَابٌ حَابٌ، نبی لَا تُحَابٌ لَا تُحَابٌ لَا تُحَابٌ.

باب افعال ایں باب مطابع فعل باشد چوں: جَمَعَتُهُ فَاجْتَمَعَ وَنَشَرَتُهُ فَانْتَشَرَ، و شاید کہ میں اثنین باشد بمعنی تفَاعُلٌ چوں: اخْتَصَمَ زَيْدٌ وَعَمْرُو بِمَعْنَى فَعَلَ باشد، چوں: جَذَبٌ وَاجْتَذَبَ، مثال واوی الایتہاب: ہبہ قبول کردن،

و قاؤل: مُقاَوَلَةً: باکسی قول کردن و گفت و شنید کردن. (ص) مهوز ہر باب: آمَرَ یُؤَمِّرُ سَاءَلَ یُسَاءِلُ وَخَاطَیٌ یُخَاطِیٌ وَائِمَّ یُؤَایِمُ، و رَأَیٌ یَرَایِیٌ وَوَاطَیٌ یُوَاطِیٌ وَنَاوَیٌ یُنَاوِیٌ بالواو. مطابع: مُطَابَعَةً وَرَلْغَتَ بِمَعْنَى اقْتِيادٍ وَاتِّتَالَتَ سَتَ، و در اصطلاح عبارت ست از پس آمدن یک فعل بعد فعل دیگرے کہ متعددی باشد تا دلالت کند بر حصول اثر فاعل آن فعل متعددی در مفعول چوں پس اجتمع دلالت می کند بر اینکه اثر فاعل فعل متعددی کہ قبل اوست در مفعول حاصل شد، و مطابع تفعیل چوں: لَوَمَةٌ فَالْتَّامَ یعنی ملامت کرد اور اپس ملامت زده گردید، و مطابع افعال چوں: أَوْقَدَ النَّارَ فَانْقَدَثَ یعنی افروخت آتش را، پس افروخته گرد آتش، و رائے اتخاذ آید چوں: اخْتَجَرَ یعنی جھرو ساخت، و تغیر ای بر گزیدن فاعل فعلے را برائے ذات خود چوں: إِكْتَالٌ، یعنی برائے خود پیمود، و ابتداء چوں: إِسْتَلَمٌ یعنی بوسید کہ مجرداً اس ل م بمعنی بی گزند شدن آمده. (مولوی محمد عبد العلی آسی)

إِتَّهَبْ يَتَّهِبْ إِنَّهَا بَالْمُتَّهِبْ إِتَّهِبْ لَا تَتَّهِبْ، اصل إِتَّهَبْ إِوْتَهَبْ بود و اور اتاء کردن، و تاء رادر تاء او غام نمودند اتَّهَبْ شد، و گاه باشد که گویند: إِيْتَهَبْ يَأْتَهِبْ إِيْتَهَا بَا چوں: إِيْتَعَدْ يَأْتَعِدْ إِيْتَعَاذاً، مثال یائی: إِتَّسَرْ يَتَّسِرْ إِتَّسَارَا که در اصل إِتَّسَرْ يَتَّسِرْ إِتَّسَارَا بود، یاء راتاء کردن و تاء رادر تاء او غام کردن، و گاه باشد که گویند إِتَّسَرْ يَتَّسِرْ يَتَّسِرْ إِتَّسَارَا. اجوف و اوی الاجتیاب: قطع بیابان کردن اجتیاب یجتیاب اجتیاباً، اسم فاعل و اسم مفعول: الْمُجْتَابُ، لیکن اصل اسم فاعل مُجْتَوبُ و اصل اسم مفعول مُجْتَوبُ بود، امر حاضر: اجْتَبْ اجْتَابَا اجْتَابُوا، اصل امر اجْتَبْ اجْتَبُوا اجْتَبُوا بود لفظ ماضی وامر باهم مشتبه شدند در تثنیه وجمع مذکر، لیکن در اصل تفاوت سنت، ماضی مجہول: اجتیب در اصل اجْتَبْ بود کسره او را بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل و او باشد، اجوف یائی: الْإِخْتِيَارُ: بر گزیدن، ماضی: اخْتَارَ مستقبل: يَخْتَارُ اخْتَارَ در اصل اخْتِيَارَ بود یاء الف شد، ماضی مجہول: اخْتِيَارَ در اصل اخْتِيَارَ بود کسره بر یاء ثقلی بود بما قبل دادند

اینَّهَبْ: بدانکه این لغت بعضی حجازیین که لین را موافق حرکت ما قبل بحرف علت بدل می کنند پس می گویند: إِيْنَهَبْ بقلب را و بیاء از جهت کسره ما قبل، و يَأْتَهَبْ بقلب و او وبالف از جهت فتح ما قبل، و همچنین مُؤْتَهَبْ مُؤْتَسِرْ و ایتَّسَرْ باقایه حرف علت و عدم او غام آن. اجْتَبْ: در اصل اجْتَبْ بود، و او متحرک ما قبلش مفتوح، و او را بالف بدل کردن، اجتماع ساکنین شد میان الف و باء الف را حذف کردن.

اَخْتِيَارُ: بدانکه اصل تحریک در همزات وصل کسره است؛ زیرا که حرفت و حرف دامنه بیانی بر سکون می باشد، و ساکن را عند التحریک کسره می دهند لآن زد و جود داعی قوی مضموم و مفتوح هم می آید، وداعی بسویه ضممه اش در افعال ضممه جزء و ثالث مضموم باشد لاما جماله همزه مضموم خواهد شد، تا وقت کسره اش ایهام خروج از کسره بسویه ضممه که وزن متر و کست لازم نیاید چوں: اَخْرَجَ و اسْتَقْبِمَ و اجْتَبَ و اخْتُورَ پس کسره اش از انجا که اصلی است و تابع کسره و فتحه حرف ثالث نیست حرف ثالث خواه مکسور باشد چوں: اِضْرَبْ و خواه مفتوح چوں: اِسْمَ و اخْتَارَ و اسْتَقَامَ همزه مکسور خواهد بود، و در حال خود باقی خواهد ماند، هذا تفصیل مانی الشرح الرضی.

وازین ضابط کلیه ہوید اشد که جانیکه در افعال حرف ثالث مضموم خواهد بود همزه هم لاما جماله مضموم خواهد بود لاغیر، والا مکسور چنانکه اصلی است و ضممه همزه در مثل اُدْعِيَ باوجود کسره ثالث برای افتراق ناقص و اوی از ناقص یائی است پس ریبیه باقی نماند ور کسره همزه مثل: اَنْفِيَدَ و اَخْتِيَارَ باوجود کسره ثالث خواه خالص باشد و خواه باشام چوں: اَخْتِيَارَ و اَنْفِيَدَ و ضممه همزه باوجود ضممه ثالث چوں: اَخْتُورَ =

بعد از سلب حرکت ماقبل، اخْتَيَرَ شد، ناقص یائی الاجْتِبَاءُ: برگزیدن: اجْتَبَیٰ یَجْتَبِیٰ اجْتِبَاءُ

وَأَنْقُدَ وَاضْعَشَ شَدَ غَلْطَ بِوْدَنْ ضَمَهْ هَمْزَهْ بِاْجَوْدَ كَسْرَهْ ثَالِثَ، چَنَّاْجَهْ بِرَزْبَانْ عَامَهْ مَشْهُورَتَ، وَمَنْ بَعْدَ اَغْرِيَّ چَهْ طَعْ سَلِيمَ مَنَاظِرِيَ خَبِيرَهْ تَرْدَوَهْ دَرِينَ قَاعِدَهْ بَاقِيَ نَمَانَهْ، اِمَّا بَارَائِيَ اَفَامَ مَجَادِلَ سَنَدِيَ اِزْكَتَ اَنَّهَ مَعْتَرِينَ قَدَمَهْ وَمَتَّاْخِرِينَ بِرَائِيَ غَلُوصَ كَسْرَهْ هَمْزَهْ نَزْدَ كَسْرَهْ ثَالِثَ وَضَمَهْ آنَ تَزْدَضِمَهْ ثَالِثَ خَالِصَ بَاشَدَ خَواهَ باشَامَ نَقْلَ مَيْ كَنْمَ

قال ابن الناظم: وإن كان الماضي معتل العين على افتعل كاختيار وانقاد فعل بثالثه ما فعله بأوله نحو باع، وقال: ولنفظ همزة الوصل على حسب اللفظ بما قبل حرف العلة. وفي "الوضع المساٍل" بلفظ همزة الوصل من نحو اختيار وانقاد إذا صار مجهولين على حسب التاء والكاف من الكسرة والضمة والإشمام، وفي "البهجة المرضية" بلفظ همزة الوصل كحرکة التاء والكاف من نحو انقاد اختيار عند كونهما مجهولين، وقال ابن عقيل: في اختيار وانقاد ثلاثة أوجه: الضم كاختيار وانقاد، والكسر كاختيار وانقاد، والإشمام، وتجري الهمزة بمثيل حرکة التاء والكاف.

ودر شرح عبد الله تزوٰيٰ سٰت در حرف ثالث مثل اختيار وانقاد كسره ضم واشام ودریں بُوَابَ هَمْزَهْ اِيْنَا تَابَعَ حَرْفَ ثَالِثَ مَيْ بَاشَدَ، وَفِي "شَرْحَ الْأَصْوَلِ الْأَكْبَرِيَّةِ" تَضَمِّنْ همزة الوصل فيما وقع بعد الساكن منه ضمة أصلية نحو آخر، ويضم ضمها كسرة قبل كسرة تشم ضمة نحو اختيار. وقال أبو حيان: إذا أشمت الضمة في التاء والكاف من نحو اختيار وانقاد أشمت همزة والضم، وإذا أخلصت الكسرة كسرت همزة، وأَغْرِيَ خُوفَ بِسْطَ نَفْيِي بُودَ رَوَايَاتَ كَثِيرَهْ اِزْكَتَ قَوْمَ دَرِيْسَ بَابَ نَقْلَ مَيْ كَرْدَمَ، وَأَغْرِيَ حَالَاهُمَ دَرِولَ اِخْتِلَاجِيَ پَيْدَا شُودَ، وَكَوْيِيدَ: كَهْ دَرِيْسَ عَبَارَتَ كَهْ بَلْقَلَمَ آُورَدِيَ تَغْلِيْطَ ضَمَهْ هَمْزَهْ بِاْجَوْدَ كَسْرَهْ ثَالِثَ كَهْ مَدَيْ آنَ هَسْتَيْ بَجَاستَ؟ كَوْيِيمَ: تَعْيَيْنَ حَرْكَتَ هَمْزَهْ بَحْرَكَتَ مَخْصُوصَ دَلِيلَ صَرْتَحَ سَتَ بَرَتَغْلِيْطَ غَيْرَ آنَ حَرْكَتَ مَثَلَاً اَغْرِيَ كَوْيِيدَ: كَهْ عَيْنَ كَلْمَهْ اَغْرِيَ مَكْوُرَ بَاشَدَ هَمْزَهْ وَصَلَ هَمْ مَكْوُرَ بَاشَدَ چُوَلَ اِضْرِبَنَ، وَأَيْسَ صَرْتَحَ سَتَ دَرَانَكَهْ اَضْرِبَ بِضَمَهْ هَمْزَهْ غَلْطَتَ، آأَرِي عَلَمَاءَ رَاحَاجَتَ بَتَضْمِنْ تَغْلِيْطَ وَتَخْلِيْطَ دَرَانَ هَنَّگَامَ مَيْ اِنْدَهَ كَهْ دَرَزَبَانَ شَانَ حَرْكَتَ خَلَافَ تَضْمِنَ اِيْشَانَ بِرَزْبَانَ عَوَامَ بُودَهْ بَاشَدَ، چَنَّاْجَهْ دَرَزَبَانَ مَاشَأَعَ شَدَهْ دَرَ لَعْبَسَهْ اَذَهَانَ بِاْجَوْدَ تَسْبِيَهَ هَمْ مَرَكَزَگَشَهَ، لَهَذَا نَصَ كَوْيِيمَ كَهْ ضَمَهْ هَمْزَهْ اَخْتَيَرَ بِاْجَوْدَ كَسْرَهْ ثَالِثَ مَعْلَمَ حَمْضَتَ كَوْدَرَ لَغَتَ رَدِيَهْ هَمْ يَافَةَ شَوْدَرَجَرَ اَكَهْ اَقْبَارَ رَلَغَاتَ فَصِيمَهْ وَمَذَاهِبَ خَتَارَيَ بَاشَدَهَ رَلَغَاتَ غَرِيبَ، فَاثِبَتَ وَلَا تَبِعَ الْمَوَىَ (مولوی انور علی)

الاجْتِبَاءُ: ناقص وَاوِي الْأَرْتِضَاءُ: پَسْنِيدَنَ، لَفِيفَ مَقْرُونَ الْإِسْتِوَاءُ: رَاستَ شَدَنَ، مَهْمُوزَ قَاءَ الْإِبْتِلَاجُ: شُورِيدَهْ شَدَنَ كَارَ، مَهْمُوزَ قَاءَ مَضَاعِفَ الْإِتِّسَاجُ: اَفْرُونَتَهْ شَدَنَ آَتِشَ، مَهْمُوزَ قَاءَ وَاجْتَوَفَ الْإِتِّيَّاءُ: سَاقْخَنَ وَنَكِيْوَ كَرَدَنَ چَيْزَرِيَ، مَهْمُوزَ قَاءَ وَنَاقَصَ الْإِتِّيَّاءُ: تَقْصِيرَ كَرَدَنَ، مَهْمُوزَ عَيْنَ الْإِتِّيَّاءُ: اَنْدَوَلَگَيْنَ شَدَنَ، مَثَالَ وَمَهْمُوزَ عَيْنَ الْإِتِّيَّاءُ: شَرْمَ دَاشَنَ، نَاقَصَ وَمَهْمُوزَ عَيْنَ الْإِتِّيَّاءُ: وَرَمَالَگَيْ شَدَنَ وَمَفْلَسَ شَدَنَ، مَهْمُوزَ الْأَمَمَ الْإِخْتِبَاءُ: پَهَانَ شَدَنَ، مَثَالَ وَمَهْمُوزَ الْأَمَمَ، الْإِتِّكَاءُ: تَكِيَهْ كَرَدَنَ، اَجْوَفَ وَمَهْمُوزَ الْأَمَمَ الْإِسْتِيَّاءُ: اَنْدَوَلَگَيْنَ شَدَنَ.

المُجْتَبَى **المُجْتَبَى** اجْتَبَ لَا تَجْتَبُ، مضاعف الإِمْتَدَادُ: كَشِيدَنِ امْتَدَدٌ يَمْتَدُ امْتَدَادًا فَهُوَ مُمْتَدٌ، اسم فاعل واسم مفعول يكانت ست، لِكِنَ اصل اسْم فاعل مُمْتَدٌ، واصل اسْم مفعول مُمْتَدٌ، امر حاضر: امْتَدَدٌ امْتَدَدٌ، نَهِي: لَا تَمْتَدَدٌ لَا تَمْتَدَدٌ، بَابُ الْفَعَالِ اِنْ بَابٌ مُتَعَدِّدٌ، بَابُ الْفَعَالِ اِنْ بَابٌ مُتَعَدِّدٌ، وَمَطَاوِعُ فَعَلْ بَوْد، چوں گَسْرَتُهُ فَانْكَسَرَ، وَشَایِدَ كَمَطَاوِعُ أَفْعَلَ بَاشَد، چوں اَزْعَجْتُهُ فَانْزَعَجَ، اَجْوَفَ وَاوِي الْانْقِيَادُ: رَامَ شَدَن، اِنْقَادَ يَنْقَادُ اِنْقِيَادًا، امر: اِنْقَادْ نَهِي لَا تَنْقَدُ، ماضِي مجْهُول: اِنْقِيَادَ اِصْلَشْ اِنْقُودَ بَوْد، كَسْرَهُ بَرَاوَ ثَقِيلَ بَوْد بِمَا قَبْلِ دَادَنَدَ بَعْدَ اِزْسَلَبَ حَرْكَتَ مَا قَبْلِ وَاوِ سَكَنَ مَا قَبْلِ مَكْسُورَ بِيَاءَ بَدَلَ شَدَ، اِنْقِيَادَ شَدَ، مُسْتَقْبَلُ مجْهُول: يَنْقَادُ تَآخِرَ، نَاقْصَ وَاوِي الْانْمِحَاءُ: سُودَه شَدَن اِنْمَحَى يَنْمَحِي اِنْمِحَاءُ الْمُنْمَحِي اِنْمَحَى اِنْمَحَ لَا تَمْنَحُ، وَرِيسَ قِيَاسَ بَوْد لَفِيفَ مَقْرُونَ الْانْزِوَاءُ: گُوشَه گُرفَتَن، اِنْزَوَى يَنْزَوِي اِنْزِوَاءَ فَهُوَ مُنْزَوٌ وَذَاكَ مُنْزَوَى امر حاضر: اِنْزَوِي، نَهِي: لَا تَنْزَوِي، مضاعف الْانْصِبَابُ: رِيَخَتَه شَدَن اِنْصَبَ يَنْصَبُ اِنْصِبَابًا فَهُوَ مُنْصَبٌ امر اِنْصَبَ يَنْصَبُ نَهِي لَا تَنْصَبَ لَا تَنْصَبِبُ.

باب استفعال: اِنْ بَاب بِرَائَةَ طَلَبَ فَعَلْ بَاشَد چوں: اِسْتَكْتَبَ وَاسْتَخْرَجَ، وَشَایِدَ كَمَطَاوِعُ اِنْقَادَ بَاشَد

كَسْرَتُهُ: خَواه اِصْلَشْ مُتَعَدِّدٌ بَاشَد، چوں: كَسْرَه وَانْكَسَرَ چوں: عَدَمَ وَانْدَمَ وَمُعْنَيَنِ ضَرُورَتَ كَه اِنْ بَاب اِزْفَعَالِ جَوَارِحَ بَاشَد، مُثْلِ دَسْتَ وَپَاوَزْ بَانَ وَامْتَالَ آنَ.

اِنْصَبَ: مَهْوَزَ قَاءَ چوں الْاِنْتَطَارُ: بَعْ شَدَن، مَهْوَزَ قَاءَ وَاجْرَفَ الْاِنْتِيَاءُ: بَعْ شَدَن، مَهْوَزَ الْعَيْنِ الْاِنْدِئَاجُ: درِيدَه شَدَن مَثْكَ، مَهْوَزَ الْعَيْنِ وَنَاقْصَ الْانْفَعَاءُ الْانْشِقَاقُ، مَهْوَزَ الْلَّامِ الْانْطَفَاءُ: فَرَوْمَدَن آآتِش. اِسْتَكْتَبَ: الْاِسْتِكْتَابُ بُونَشَنْ چِيزِي خَواستَنِ الْاِسْتِخْرَاجُ: بِيرَونَ كَرْدَنَ خَواستَن.

چوں: استکبرتہ واستصعبتہ، مثال واوی الاستیحاب: سزاوار چیزے شدن استوجب پستوجب استیحاباً فھوً مُسْتَوْجِب امر استوجب نھی لا تستوجب بر قیاس صحیح استیحاباً در اصل الاستوچاباً بود، واو بجهت کسره ما قبل یا شد، اجوف واوی الاستقامۃ راست شدن استقامۃ یستقیم استقامۃ بر قیاس اقامۃ یقینیم اقامۃ ناقص یاًی الاستخباء: خیمه زدن، استخبی یستخبی استخباءً المُسْتَخِبِی امر استخبی نھی لا تستخبی، لفیف مقرون الاستحیاء: شرم داشتن، استحیی یستحیی استحیاءً فھوً مُسْتَحِبِی وَذَكَّ مُسْتَحِبِی امر استحیی نھی لا تستحیی،

مثال واوی: مہوز قاء چوں: الاستیتاب: او ب گرفتن، اجوف واوی مہوز قاء الاستیتابة: عوض خواستن، ناقص و مہوز قاء الاستینداء: یارے خواستن، لفیف مقرون و مہوز قاء الاستینداء: رحمت کردن، مہوز العین الاستیلائک: بر سالت رفتن، مثال و مہوز العین الاستیسائی: نومید شدن، ناقص و مہوز العین الاستیواع: مرائی شردن، مہوز اللام الاستیباء: خبر جستن مثال، و مہوز اللام الاستیطاء: نرم شدن، اجوف و مہوز اللام الاستیقاۃ: علاج کردن تاًی افتاد.

اجوف واوی: اجوف یاًی چوں: الاستیخارۃ، استخخار یستخیر استخخارۃ، بدائکه از اجوف واوی چند باب بر اصل الاستیصواب الاستیرواح الاستیلواح الاستیحواد الاستیقواس الاستیحواض الاستیحواف، درین آخر تغیل ھم رواست الاستیتوافق الاستیتواک الاستیحوال، واز اجوف یاًی چوں: الاستیتیاس فرخواستن ماده بز. (مولوی انور علی)

یستقیم: بر اصل یستقیم بود، واو مکور ما قبلش حرف صحیح ساکن او نقل کرده باو نقل کرده ساکن ما قبل او مکور آن واو رایماء بدل کردن. استقامۃ: بر اصل یستقیم بود واو واقع شد تحرک بعد حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده با قبل وادن اجتماع ساکنین شد در میان واو والف، یکه را حذف کردن تاًی عوض محدود در آخر او در آوردن، استقامۃ شد.

الاستخباء: ومثال ناقص واوی الاستخلاۃ: شیرین شردن، استحلی یستحلی استخلاۃ.

استحیی: بدائکه اہل مجاز شرط کرده اندر قادره نقل حرکت واو یا که بعد ساکن در عین کلمه افتدا که آن کلمه ناقص باشد چوں یطوطی و یقُوی که درین صورت نزد ایشان نقل حرکت بسوئے ساکن ممتنع است، لہذا در احیا و استحیا حرکت یاء را نقل کرده بحکمہ ندہند یزیرا که اگر دستینا تغیل، نقل حرکت و قلب یام بالف و حذف آن بسبب اجتماع ساکنین روا وارند لازم آید اجتماع دو تغیل در دو حرف اصلی و این باعث تشویش و خرابی بناهے کلمه است اما در لغت تمیم رواست نقل حرکت بسوئے ساکن، و قلب آن بالف و حذف الف از جهت تخفیف بر خلاف قیاس، و این خلاف طریق تغیل است، واز چند وجه محدود است تفصیلش در کتب کبار مسطور است. استحیی: استحیی را ز تستحیی بنا کرده، بعد حذف علامت مضارع همزه و صل در او لش آوردن، و آخرش را وقف کردن علامت و تھی سقوط یا ز آخر شد استحیی شد.

وشايد که گويند: اسْتَحِيَ يَسْتَحِيْ اسْتِحَاءَ فَهُوَ مُسْتَحِيْ اسْتَحِيْ لَا تَسْتَحِيْ، ودر حَيَّيَ جائز است که اد غام کنند، و گويند: حَيَّ يُحَيِّ، لفيف مفروق اسْتَوْفَى يَسْتَوْفِيْ اسْتِيْفَاءَ مُسْتَوْفِيْ اسْتَوْفِ لَا تَسْتَوْفِ، مضاعف الِاسْتِبَابُ تمام شدن کار:

إِسْتَبَّ يَسْتَبِّ إِسْتِبَابًا الْمُسْتَبِّ الْمُسْتَبِّ أَمْرٌ إِسْتَبَّ إِسْتَبِّ إِسْتَبِّ نَهِيٌّ
لَا تَسْتَبِّ لَا تَسْتَبِّ لَا تَسْتَبِّ

و دریں قیاس ست امر غائب و نهی غائب و مجدد.

باب ت فعل: وایں باب اکثر مطاوع فعل باشد، چوں: قَطَعُهُ فَنَقْطَعَ، و بمعنی تکلف و تشبہ آید چوں: تَحَلَّمَ وَتَزَهَّدَ، و بمعنی مهلت آید چوں: تَجَرَّعَ زَيْدٌ چوں در مستقبل باب ت فعل و تفاعل دو تاء مجع شوند جائز باشد که یکه را بیندازند چوں: تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَتَزَاوَرُ

حَيَّيِ: درین اشاره است بانکه ترك اد غام و باقی داشتن این کلمه بر اصل خود اکثر واضح است از اد غام، پس ترار سد که در حَيَّيِ ماضی معلوم باشد یا مجہول اد غام کنی، و گوئی: حَيَّ بفتح حاء در معلوم، و حَيَّ بضم حاء در مجہول بر لفظ فصح، و بحسر حاء نیز آمده، و همچنین در أحَيَّيْ وَأَسْتَحْيَيْ وَحُوَيْ که ماضی مجہول از باب افعال و استفعال و مفاعلات اند جائز است که در انها اد غام کنی، و گوئی: أحَيَّيْ وَأَسْتَحْيَيْ وَحُوَيْ، اما در ماضی معلوم این ابواب چوں تغییل مقدم است، بر اد غام اد غام را ممتنع دارند، زیرا که چوں یاء لام کلمه بسبب افتتاح ماقبل بالف مبدل شد، مبنیانسین باقی نماند که در انها اد غام نموده می شد. (منه)

و بمعنی تکلف: ای ظاہر کردن چیزی که در ذات فاعل موجود نباشد اما مرغوب او بود و قصد تکثیل داشته باشد چوں: تَحَلَّمَ زَيْدٌ که فاعلش می خواهد که خود را حلیم نماید با ظهیر افعال اهل حلم، و قصد می سازد که حلیم شد، و همین سنت فرق در باب ت فعل و تفاعل که در ان فاعل قصد آن چیز متفکف ندارد بلکه قصد اظهار نایبود آن می کند چنانچه: تَحَاهَلَ زَيْدٌ لِّيَنْزِيْ زید جهل خود را نمود، و قصد ندارد که جاهل شود. و تشبہ آید: مثال تشبہ تکوّف زَيْدُ کو فیان مانند کرد خود را نسبت کرد بسوئے ایشان.

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ: برای تخفیف و جائز باشد تائے اول که در تاء دوم اد غام کنند بشرطیکه بعد متحرک و یاء مده واقع شود چوں: تَنَزَّلُ وَتَبَاعَدُ گوئی: فَتَنَزَّلَ وَفَتَبَاعَدَ وَقَالُوا: تَنَزَّلُ، وَقَالُوا: تَبَاعَدُ باد غام و ازین سنت قراءت لاتنایجوا.

عن كهفهم، ناقص يائی التمنی: آرزو خواستن، تمنی یتمنی تمنیا، اصل مصدر تمنیا بود ضمہ را بجهت یاء بکسره بدل کردن اسم فاعل: مُتَمَنٌ، اسم مفعول: مُتَمَنٌ، امر حاضر: تَمَنَّ، نهی: لَا تَمَنَّ بحذف یک تاء، مضاعف: تَحَبَّبَ يَتَحَبَّبُ تَحَبُّبًا الْمُتَحَبَّبُ الْمُتَحَبَّبُ تَحَبَّبَ لَا تَحَبَّبَ بر قیاس صحیح.

باب تفاعل: اصل این باب آنست که میان متعدد باشد چنانکه باب مفاعة، لیکن مجموع اینجا فاعل باشد بحسب صورت چوں: تضارب زید و عمر، دور مفاعة یک بحسب صورت فاعل و دیگر مفعول چنانکه گفته شد، و شاید که بمعنی اظهار چیزی باشد که آن چیز نباشد چوں: تجاهل و تمارض، و بمعنی افعل آید چوں تساقط بمعنی اسقط قال الله تعالى:

كهفهم: تمام الآیة: (وَتَرَى الشَّمْسَ) و بنی توے ییندہ آفتاب را (إِذَا طَلَعَتْ) چوں طلوع کند (عن كهفهم) از غار ایشان (ذَاتُ الْيَمِينِ) بسوئے راست آیندہ چه غار در مقابله قطب شمال افتاد (إِذَا غَرَبَتْ) و چوں غروب کند (تَقْرُضُهُمْ) ببرداز ایشان دیگر (وَذَاتُ الشَّمَالِ) بسوئے چپ گلنده (وَهُمْ) و ایشان (فِي فَجُوَّهُ مِنْهُ) در فراغی اند از غار یعنی در وسط آن بخشیتیکه روح و ہوا بر ایشان میرسد، و از لقفن غار این اند، حق سجائنه تعالی از احوال اصحاب کهف خبر میدهد که غار ایشان در طرف جنوبی کوہ بنا لوں بود لاجرم آفتاب بوقت طلوع و غروب ہر دو جانب غار میتافت، و عفونت آزا تخلیل میگرد و ہوار باعتدال بازی آورد، و درون غار نی تافت؛ تا الوان و اجسام ایشان متغیر شیاب ایشان را کهنه گرداند. (مولوی انور علی)

مضاعف: اجوف و اوی الترزوخ: شبانگاه رفتن، اجوف یائی التریذ: افزوده شدن، لفیف مقرون و اوی الترزوی: سیراب شدن، لفیف مقرون یائی الترزوی: صاحب زینت شدن، مہموز الفاء التاذب: ادب گرفتن، مضاعف، و مہموز الفاء التاذب: بسیار کالاشدن، اجوف و اوی و مہموز الفاء التاذب: تاویل کردن، اجوف یائی و مہموز الفاء التاذب: نیر و مند شدن، ناقص و مہموز فاء التائی: بدپری گرفتن و گردن کشی کردن، لفیف مقرون و اوی و مہموز فاء التائی: جمع شدن، لفیف مقرون یائی التائی: قصد چیزی کردن، مہموز العین التکائی: رنجانیدن، مثال و مہموز عین التواد: زنده در گور کردن، مہموز العین ناقص التمایی: فراخ شدن پوست، مہموز لام التبرؤ: بیزار شدن، مثال و مہموز لام التواد: دست دروے شستن، اجوف و مہموز لام التبرؤ: جانے گرفتن، اجوف یائی و مہموز لام التهہی: ساخته شدن.

﴿تَسَاقَطَ عَلَيْكِ رُطْبًا جَنِيَّا﴾ أي أَسْقَطَ، نَاقْصٌ وَأَوْيٌ، التَّصَابِيُّ عَشْقٌ بازِيٌّ كَرْدَنٌ، تَصَابِيٌّ يَتَصَابِيَّا ضَمَّهُ دُرْ مُصْدَرٌ بِكَسْرِهِ بَدْلٌ شَدٌّ، چَنَّاكَهُ در بَابٍ تَفْعِلُ اسْمَ فَاعِلٍ: مُتَصَابٌ، اسْمٌ مُفْعُولٌ: مُتَصَابٌ، امْرٌ: تَصَابَ نَهْيٌ: لَا تَصَابَ بِحَذْفِ يَكْ تَاءٍ، مُضَاعِفُ التَّحَابُّ: بَايْكَ دِيْگَرْ دُوْسِتِيٌّ دَاشْتَنِ تَحَابَ يَتَحَابُ تَحَابًا فَهُوَ مُتَحَابٌ، امْرٌ حَاضِرٌ: تَحَابَ تَحَابَ تَحَابَ، نَهْيٌ: لَا تَحَابَ لَا تَحَابَ لَا تَحَابَ.

فصل

بدانکه فاء در باب تفعّل و تفّاعل هرگاه یکی از ایس یا زده حروف باشد: تاء و ثاء و دال و ذال و زاء و سین و شین و صاد و ضاد و طاء و ظاء، روا باشد که تاء راسا کن کنند و از جنس فاء گردانند و ادغام کنند،

تَسَاقَطَ: بدانکه قراء درین آیت در لفظ تَسَاقَطَ اختلاف بچند وجه واقع است امام حمزه تَسَاقَطَ از تفّاعل بلا تشید سین می خوانند، و مثال بر همین قراءت است و امام نافع وابن کثیر وابو عمرو وابن عامر وابن ابي بكر تشید سین می خوانند بادغام تاء در سین و باقیان بکسر قاف از مفاعله می خوانند، و امام ابو حفص که درین دیار قراء تش مشهور است از ایشان است تَسَاقَطَ تُسَقِّطُ از باب افعال نیز آمده.

أَسْقَطَ: ﴿وَهُزِي إِلَيْكِ بِجُذْعِ السَّجْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكِ رُطْبًا جَنِيَّا﴾ (مرم: ٢٥) و میل ده بسوئ خود ای مریم تنه خشک شده راه، تا فرد رسید خرمائی تازه، ظاهر از کلام مصنف چنان معلوم می شود که در آیت تَسَاقَطَ بصیغه ماضی است مگر هنچه دان بر این قراءت اطلاع نیافته. آری بر قراءت حمزه که باب تفّاعل بمعنی باب افعال است تفسیر به تُسَقِّطُ بصیغه تاء می باید و اگر در تفسیر مضارع بمانی اشارت این است که مضارع در بجا بعثت ماضی است در تفسیر استقطت بصیغه تانیت میباشد چرا که تَسَاقَطَ مونث است و شاید که بر ای کلام مصنف و بجهی است که ذهن ناقص باان نمیرسد. (منه)

تَصَابِيٌّ: اجوف و اوی نحو التَّلَاقُومُ: بایک دیگر ملامت کردن، اجوف یا لَتَّرَائِيدُ: افزودن شدن، لفیف مقرون و اوی لَتَّدَاوِيُّ: خویشتن را بچیزی دارو کردن، ویا لَيْ چوں: تَعَالَيَّا عَلَيْهِ الْأَمْرُ بِمَعْنَى أَعْيَاهُ، مهوز قاء چوں: الْأَنْمُرُ يَك دیگر را فرمودن، مهوز قاء لفیف مقرون چوں اَنَّائِي: قصد کردن، ناقص مهوز قاء اَنَّائِخَي: بر اوری گرفتن بایگدیگر، مهوز العین اَسَّائُوبُ: فاژه کشیدن ناقوس، و مهوز العین اَنَّرَائِي: یک دیگر را دیدن، مهوز لام اَتَّخَاطُو خطا کردن، مثال و مهوز اللام اَتَّوَاطُو اَتَّوَاقُ.

و هر جا که اول ساکن باشد همزه و صل در آید، پس در تَطَهَّرْ يَتَطَهَّرْ تَطَهَّرْا گوئی: اطَّهَّرْ يَطَّهَّرْ اطَّهَّرْ، و در تَدَارَكْ يَتَدَارَكْ تَدَارُكَ، ادَّارَكَ يَدَّارَكُ ادَّارُكَ، در قرآن مجید آمده است: الْمُزَمِّلُ الْمُدَّرِّ، فَادَّارَأْتُمْ و دریں قیاس بود اتَّرَبْ يَتَرَبْ اتَّرَبَا، و اتَّابَعْ يَتَابَعْ اتَّابَعَا، و اتَّبَتْ يَتَبَتْ اتَّبَتَا، و اتَّاقَلْ يَتَاقَلْ اتَّاقَلَا، و ادَّتَرْ يَدَّتَرْ ادَّتَرَا، و ادَّارَكَ يَدَّارَكُ ادَّارُكَ، و اذَّكَرْ يَذَّكَرُ اذَّكَرَا، و اذَّابَحْ يَذَّابَحْ اذَّابَحَا، و ازَّمَلْ يَزَّمَلُ ازَّمَلَا و ازَّاوَرْ يَزَّاوَرُ ازَّاوَرَا، و اسَّرَعْ يَسَّرَعُ اسَّرَعَا، و اسَّارَعْ يَسَّارَعَا، و اشَّجَعْ يَشَّجَعُ اشَّجَعَا، و اشَّاعَرْ يَشَّاعَرُ اشَّاعَرَا، و اصَّعَدْ يَصَّعَدُ اصَّعَدَا، و اصَّاعَدْ يَصَّاعَدُ اصَّاعَدَا، و اضَّرَعْ يَضَّرَعُ اضَّرَعَا، و اضَّاغَنْ يَضَّاغَنُ اضَّاغَنَا، و اطَّهَّرْ يَطَّهَّرْ اطَّهَّرَا، و اطَّابَقْ يَطَّابَقُ اطَّابَقَا، و اظَّرَفْ يَظَّرَفُ اظَّرَفَا، و اظَّاهَرْ يَظَّاهَرُ اظَّاهَرَا.

فصل

بدانکه چوں عین فعل در باب افعال یکه ازین حروف مذکوره باشد روا بود که تائے افعال را عین گردانند و ساکن کرده در عین ادغام کنند پس دوساکن جمع شوند فاء و تاء بعضی حرکت تاء را بر فاء افکنند، و در اختصار میختص احتمالاً فهُوَ مَخْتَصٌ وَذَاكَ مَخْتَصٌ گویند:

و هر جا: بعد ادغام تاء در فاء نظر کنند اگر ما قبل تاء حرف دیگر متحرک مانده است احتیاج بهزه و صل نباشد، چنانچه در مضارع و اسم فعل و اسم مفعول، والا همزه می آرند برای ابتداء بکون، چنانچه در ماضی و مصدر و مصنف بـهـ برای هر حرف دو و مثال آورده، یکه از باب تَفْعَلْ و دیگرے از باب تَفَاعُلْ که جمع امثاله بیست و دو باشد، اطَّهَّرْ بـتـشـدـیدـ الـطـاءـ وـالـهـاءـ در اصل تَطَهَّرْ بود، تاء واقع شد بجای فاء تَقْعُلْ، تائے تَقْعُلْ را طاء کردن بعده دو حرف از یک جنس بهم آمدند اول را ساکن کرده در دوم ادغام کردن برای ابتداء بکون همزه و صل آوردن بر همین قیاس است يَطَّهَّرْ، مگر آنکه چوں در و حاجت همزه و صل نبود رنیاوردند.

فَادَّارَأْتُمْ: قوله تعالی: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ﴾ (البقرة: ۷۲) هرگاه می کشتهید نفسی را دفع می کردید قتل آنرا از نفس خود و نسبت بدیگر میدادید.

خَصْمٌ يُخَصِّمُ خِصَامًا فَهُوَ مُخَصِّمٌ وَمُخَصِّمٌ خَصْمٌ لَا تُخَصِّمُ، وَبَعْضِي فَاءِ رَابِّجَهْتِ التَّقَائِيَّةِ سَكَنِينِ حَرْكَتِ بَكْسَرِهِ دَهْنَدِ، وَكَوِينِدِ: خَصْمٌ يُخَصِّمُ خِصَامًا فَهُوَ مُخَصِّمٌ وَمُخَصِّمٌ وَخَصْمٌ لَا تُخَصِّمُ، هَمْزَهُ وَصَلِ بِيَفْتَادِ ازْبَرَائِيَّةِ حَرْكَتِ فَاءِ.

باب الغلال: أَحْمَرَ يَحْمِرُ أَحْمَرَ أَرَأَفُهُ مُحْمَرٌ أَحْمَرَ أَحْمَرَ لَا تَحْمِرَ لَا تَحْمِرَ لَا تَحْمِرَ.

خصم: بدائله خصم در اصل اختصار بود تا افعال بصاد جمع شد تاء را صاد کر دند بعده دو حرف یک جنس بهم آمدند، و هر دو متحرک و ما قبل آنها حرف صحیح ساکن حرکت حرف اول نقل کرده بما قبل دادند و اول را در شانی ادغام نمودند اختصار شد، همزه که بجهت تعدد ابتداء بگون آورده بودند حذف کردن خصم فتح خاء شد، و گاهی خاء را کسره دهند تاء التباس با مضاری باب تعیین نیفتند و خصم بجسر خاء خوانند، و این کسره برآنست که هرگاه تاء را صاد کرده در صاد ادغام کردن لاجرم حرکت صاد اول افگندند، پس خاء را حرکت کسره دادند از آنکه ساکن هرگاه متحرک شود بجسره متحرک گردد چوں در مضاری فتح و کسره خاء هر دو جائز بود در مضارع فاء را نیز مفتوح و مکور کردن بهمین دووجه مذکور پس گویند: خصم یخصم و گاهی باتاباع فاء یا راهم مکور نمایند همچنین در امر فتح و کسره فاء هر دو جائز است پس گویند خصم خصم، و همچنین در اسم فاعل و اسم مفعول بفتح و کسره خاء می گویند چوں: مخصوص مخصوص و مخصوص و مخصوص، لیکن در اسم فاعل و اسم مفعول گاهی فاء را نیز ضممه دهند بسبب اتباع نیم، و در مصدر هم سوائے فتح و کسره ابقاء همزه و صل نیز مروی شده، و این شاذ است همچنانکه اجتماع ساکنین در مضارع که از عرب منقول شده، المصدر: خصام خصام احصار و طریقه ادغام هر یک ازین حروف دوازده کانه برین قیاس باید گرد. صرف صغیر:

الطرف منه مُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ
وَحَصَّامًا وَحَصَّامًا فَذَاكَ مُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ وَحَصَّامٌ
وَحَصَّامًا وَحَصَّامًا فَذَاكَ مُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ وَمُحَصَّمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ حَصَّامٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَحَصَّمٌ لَا تَحَصَّمٌ

و در بعض رسائل صرف اثبات همزه در ماضی هم دیده شد، و صورت ماضی و مصدر بچهار گانه منتقل می شود خصّم خصم اخْصَمْ اِخْصَمْ خَصَّمْ خَصَّاماً خَصَّاماً و اِخْصَاماً و بعضی صرفیان در ماضی او غام نکنند و در بیانی او غام نمایند؛ لحصول الاتیاب ماضی التفعیل فی الماضی لا غیر.

أَحْمَرَ: أَجْفَ وَأَوْيَ الْأَغْرِيْجَاجُ: كَجَشَنَ، يَأْيَ الْأَنِيْضَاضُ: سَفِيدَ شَدَنَ، نَاقْشَ الْأَقْتَوَاءُ خَدْمَتَ كَرْدَنَ، لَفِيفَ مَقْرُونَ الْأَجْوَوَاءُ: سَاهَ شَدَنَ.

باب افعیال: اَحْمَارٌ يَحْمَارُ اَحْمِيَارًا فَهُوَ مُحْمَارٌ اَحْمَارَ اَحْمَارِ اَحْمَارٌ لَا تَحْمَارَ
لَا تَحْمَارٌ لَا تَحْمَارُ. باب فعله: دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً وَدَحْرَاجًا فَهُوَ مُدَحْرِجٌ وَذَاكَ
مُدَحْرِجٌ دَحْرَجَ لَا تُدَحْرِجُ. باب تفعل: این باب مزید فیه رباعی است و در ماضی وے یکی
حرف زانده است چوں: تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرِجُ تَدَحْرُجًا فَهُوَ مُتَدَحْرِجٌ وَذَاكَ مَتَدَحْرَجٌ
تَدَحْرَجَ لَا تَتَدَحْرِجُ. باب افتلال: اَحْرَنْجَمَ يَحْرَنْجَمُ اَحْرِنْجَامًا فَهُوَ مُحْرَنْجَمٌ وَذَاكَ
مُحْرَنْجَمٌ اَحْرَنْجَمَ لَا تَحْرَنْجَمُ. باب افعال: الْاَقْشِعَرَارُ: موئے برتن خاستن، اقشعَرَ
يَقْشَعِرُ اَقْشِعَرَارًا فَهُوَ مُقْشَعِرٌ اَقْشَعَرَ اَقْشَعِرُ لَا تَقْشَعَرَ لَا تَقْشَعِرَ لَا تَقْشَعِرُ، این دو
باب مزید فیه رباعی است که در و همزه و صل در آید، دو حرف در ماضی وے زانده است.

فصل

بدانکه افتلال در شلائی مزید فیه آمده است الْاَقْعِنْسَاسُ: واپس شدن و سخت شدن، اقعنیسَ
يَقْعِنْسِسُ اَقْعِنْسَاسَاً، حرف اصل قعنیسَ است.

تَدَحْرَجَ: هفت ملک بتدحرج اول چوں: تَحَلَّبَ، دوم: تَقْلَسَ، سوم: تَمَكَّنَ، چهارم: تَحَوَّرَ، پنجم: تَسَرُّوَ، ششم: تَشَيَّطَ، هفتم: تَقْلَسَی، المضاعف منه التذبذب: جنبیدن، مثال التَّوْهُهُ: فریاد کردن زن از جهت حزن، ناقص التقلسي: کلاه پوشیدن، مهوز العین النَّظَامُنُ: سرافنگه شدن، مهوز لام چوں: تَرْمِيَاتُ السَّحَامَةُ إذا مُحْصَنَت لللمطي، مضاعف و مهوز التَّكَائُثُ: بدیل شدن. افتلال: دو ملک برائے اَحْرَنْجَمَ اول اقعنیسَ دوم اسْلَنَقَی و تزد مصنف دو باب دیگر اخلوَّه و اخشوشُوبَ ملحق به اَحْرَنْجَمَ، بدانکه این ہر دو باب رباعی مزید برائے لزوم و مبالغہ بود و برائے مطاوعت مجرد نیز آید
تعجره فائعنجر ای صَبَّهُ فَانْصَبَّ، و فیه مبالغة و قشعَرُه فَاقْشَعَرَ.

افلال: اگر کسے گوید: کہ ہر کاہ این باب از مزید فیه شلائی بود پس سزاوار آن بود که در ذیل شلائی الاصل اندیا ملک بر رباعی پس ذکر آنہا در فصل علیحدہ می باشد اگرچہ مرضی مصنف شق اخیر است چنانچہ از قول اور اول کتاب که فصل شلائی مزید ده باب مشهور است باان تاصل.

افعال نیز آمده است **الْأَجْلُوَادُ**: شتاب رفتن، **اجْلَوَذْ يَاجْلُوْذْ اَجْلِوَادْ**. واعفعال نیز آمده است، **إِعْشَوْشَبْ يَعْشُوْشِبْ اَعْشِيْشِيْشَابَاً**. واعفعال نیز آمده است چوں: **إِسْلِنْقَى يَسْلِنْقِيْ** **إِسْلِنْقَاءَ**.

فصل

بدانکه مجموع همزهای وصل که در اول فعل ماضی ثلاثی مزید فیه و رباعی مزید فیه است در درج کلام بیفتند، همچنین همزهای دیگر که در اول مصدره، وامرهاي این با بها باشد الا همزه باب افعال که همزه وے **قطعی** است ساقط نشود، نه در درج کلام، نه در مصدر، و نه در ماضی، و نه در امر.

فصل

بدانکه چوں **ذَهَبَ رَالْتَعْدِيَهْ كَنْدْ** **گویند**: **ذَهَبَ بِهِ ذَهَبَ بِهِمَا ذَهَبَ بِهِمْ ذَهَبَ بِهَا ذَهَبَ بِهِمَا**

افعال: خاصیت این باب ارتجال و لزوم است چوں: **اجْلَوَذْ فِي السَّيْرِ** ای **أَسْرَعَ** که مجردش درین معنی نیامده، و چوں: **إِعْلَوْطَ** **يعْنِي** گردن شتر به نشست بر پشت او که علط مجردش **بِعْنِي** تیر زدن و بدی یاد کردن کسی را آمده است.

اعفعال: خاصیت این باب مبالغه و غلبه لزوم است چوں: **إِعْشَوْشَبْتِ الْأَرْضَ** ای صارت ذات عَشَبَةَ كَثِيرَةَ، و کاهی متعدی نیز می آید چوں: **إِحْلَوَيْتُهُ** **يعْنِي** شیرین پنداشتم اور، و مطابع فعل نحو: **ثَبَّتُهُ فَأَثْبَوْتُهُ** ای **عَطَفَتُهُ** موافقت فعل چوں: **إِحْلَوَأَيْ** صارت ذا **حَلْوِي** و موافقت تفعیل چوں: **إِحْشَوْشَنَ** پوشیدن لباس خشن را.

مجموع همزهای: اختلاف کرده اند در انکه این همزه حرفت یا حرکت؟ بعض بسوئے خانی رفته اند؛ زیرا که اگر حرف بودے اور اور خط صورتے مقرر بودی، و حال آنکه اور اور خط صورتے مقرر نیست، واکثر بر آن رفتہ اند که حرفت از آن که ساکن می شود، پس اگر حرکت بودے لازم آمده اجتماع نقیضین. (مولوی انور علی) تعدادی کنند: بدانکه طریق تعدادی فعل لازم بسیار است، کاهی مجرد و عند التعدادی بافعال و کاهی بباب تفعیل می برند و این قیاسی نیست بلکه مقصود بر ساع از امل زبان است، و آنچه سهل و قیاسی در طریقه تعدادی است همیں تعدادی فعل لازم بحرف جرست که مصنف **بِهِ** آنرا درین رساله مقدم کرده، و از جمله فوائد تعدادی یک تعلیم مبتدیان است برای طریقه بنای فعل مجہول از فعل لازم، پس فعل لازم را اگر متعدد بحرف جر کرده مجہول کنند فعل را در همه حال مفرد و ارند، و ضمائر مجرور را موافق مفعول مالم یکم فاعله مذکور و مونث و مفرد و متثنیه و جمع و حاضر و غائب و متکلم آرند، و خاص کرده ثلاثی مجرد را برای امثال از اس که اصل است و ابوباب باقی را بمقابلہ گذاشتند.

ذَهَبَ بِهِنَّ ذَهَبَ بِكَ ذَهَبَ بِكُمَا ذَهَبَ بِكُمْ ذَهَبَ بِكِ ذَهَبَ بِكُمَا ذَهَبَ بِكُنَّ ذَهَبَ بِي
ذَهَبَ بِنَا. اسْمَ مَفْعُولٍ گویند: مَذْهُوبٌ بِهِ مَذْهُوبٌ بِهِمَا مَذْهُوبٌ بِهِمْ مَذْهُوبٌ بِهَا مَذْهُوبٌ
بِهِمَا مَذْهُوبٌ بِهِنَّ. بِدَائِنَكَهُ الْفُ مَفَاعِلُهُ وَسِيْنَ اسْتَقْعَالُ گَاهَ بَاشَدَ كَهُ فَعَلُ لَازِمَ رَامَتَعَدِي گَرْدَانَدِ
چُولُ: سَارَ زَيْدٌ وَسَائِرَتُهُ، وَخَرَجَ زَيْدٌ وَاسْتَخْرَجَتُهُ.

قطعه تاریخ وفات مولانا میر سید شریف جرجانی

سید السادات زین الحق والدین آنکه بود میر اہل علم و فن سید شریف نکته داں
چار شنبه هفتم از ماه ربیع آخر او کرد گلگشت ربیع اول باغ جناب
چونکه بود او سرور قران در قرن خویش سرور قرن آمده تاریخنش اے آسی ازاں

تکمله در خاصیت افعال و فعلیاً و تصاریف نافعه مبتدیان

ایں ہر دو باب را مبالغہ ولزوم و لون غالب نحو: احْمَرَ و احْمَارَ سرخ شد، و عیب قلیل چوں:
 احْوَلَ و احْوَالَ عَيْنٌ برابر بینی شد سیاسیہ چشم او، و کاہی ہر دو مقتضب آئیند، یعنی برائے لہنا شلائی
 مجرد مناسب معانی لہنا نبود مثل اقتضار الرجُلُ و اقتضار خشکمگین شد، و کاہی افعَلَ برائے مطاوعت
 مجرداً آید مثل رَعْوَتُهُ فَارْعَوَى بازداشتمن اور اپس بازماند، و خلیل گوید: افعَلَ مقصور افعال است
 صحیح از باب افعال الاحْمَرُ، و تصریف آن گذشت.

اجوف واوی الاعوچاچ: کثر شدن، اعوچ یعوچ اعوچاچا فهُو مُعوچ اعوچ اعوچ اعوچ
اعوچج لَا تَعْوِج لَا تَعْوِج. اجوف یائی الایضاض: سفید شدن ایضیض تیضیض
ایضاضا فهُو مُبیض ایضیض ایضیض لَا تَبْیِض لَا تَبْیِض لَا تَبْیِض لَا تَبْیِض
صحیح، ناقص واوی الاقتواء: چا کر داشتن خواستن و خدمت خواستن اصلش اقتواؤ بروزن
اچمیرا" بود، واو بعد الف زائد افتاد همزه گردید، و متعدد بود لش شاذ است؛ زیرا که افعلاً را
لزوم لازم باشد چنانکه گذشت.

سوال: اقتِواء از افتِعال چرا نشد؟ جواب: زیرا که تاء اصلی است که مجرد شقْتو سُت نه زائد که از لوازم افتِعال است. فائدہ: در تصاریف مثل صحیح بر صرف صغیر اکتفاء و رزیده شد، و در غیر آن برای نفع طالبان صرف بکیر نوشته آمد.

ماضی معروف: اقتوی اقتویا اقتووا اقتوت اقتوتا اقتوین تا آخر، اصل اقتوی اقتو بود، واو در سوم جا بود واکنون بر زاند از سوم در آمد، وما قبل او مفتوح آن واو یاء شد و یاء بسبب تحرک و افتتاح ما قبل الف گردید، واو که لام اول است بسبب لزوم توافق اعلایین معلل نشد که کلمه بدان

مخل می گردد، و در تثنیه مذکر یاء شد و الف گرددید؛ زیرا که اگر الف گشتی با جماعت ساکنین بیفتاده التباس شنی بفرد لازم آمدے و آن مانع تغییل است، و در جمع مذکر واحد مؤنث الف با جماعت ساکنین تحقیقی افتاد، و در تثنیه مؤنث بعلت فراهم آمدن دو ساکن تقدیر او در جمع مؤنث واو یاء شد بس همچنین تا آخر.

مصارع معلوم: یَقْتَوِيْ یَقْتَوِيَانِ یَقْتَوِونَ تا آخر، اصل یَقْتَوِيْ یَقْتَوِوْ بود، واو در طرف افتاد و ما قبل مکسور یاء شد، و ضمہ یاء بسبب ثقل ساقط گردید، و تثنیه و جمع او بسبب افتادن در حکم طرف یاء شد، و یاء در جمع بعد نقل ضمہ آن با قبل بعد سلب حرکت بیفتاد، تَقْتَوِيْنَ مخاطب و مخاطبات بعد تغییل متفق شد، و در اصل مختلف؛ زیرا که اصل مخاطبه تَقْتَوِوْنَ بر وزن تَحْمَرِيْنَ، واصل مخاطبات تَقْتَوِونَ بر وزن تَحْمَرِزَنَ.

ماضی مجهول: اُقْتُوِيَ اُقْتُوِيَا اُقْتُوِوَا اُقْتُوِيَتْ اُقْتُوِيَتا اُقْتُوِيْنَ تا آخر، واو در بعضی بسبب افتادن در طرف و در بعضی در حکم طرف، و کسره ما قبل یاء شد، و یاء بنقل ضمہ آن با قبل بعد سلب حرکت در جمع مذکر غائب بیفتاد، و در باقی صیغه‌های ماضی مجهول.

مصارع مجهول: یَقْتَوِيْ یَقْتَوِيَانِ یَقْتَوِونَ تا آخر، واو در واحد مذکر غائب و حاضر و غائب و در صیغه متكلم بسبب افتادن در زائد بر سوم جا و بودن ما قبل مفتوح یاء شد، و یاء الف گردید و در صیغه تثنیه غائب و غائب اگر یاء الف شدی التباس تثنیه بواحد لازم آمدے چنانکه مکرر مذکور گردید، و در دو صیغه جمع مذکر مخاطبه الف با جماعت ساکنین ساقط گردید و در بینجا هم مخاطب و مخاطبات در صورت موافق و در اصل مخالف؛ زیرا که اصل مخاطبه تَقْتَوِوْنَ بر وزن تَحْمَرِيْنَ واواخیر بسبب آمدن در زائد بر سوم جا و فتح ما قبل یاء شد، و یاء بسبب تحرک افتتاح ما قبل الف گردید و الف با جماعت

ساکنین بیفتاد، واصل مخاطبات تُقتوُونَ بروزن تُحمرَنَ واواخیر بقانون مسطور یاء شد، و یاء بعدم علت اعلال سالم ماند. نفی بلم: لَمْ يُقْتَوْ بکسر اخیر معروف یائے مبدلہ از واو بفتح آن مجہول الف مبدلہ از یاء که واو آمده بسبب "لم" ساقط شد. امر حاضر معروف: اقتَوْ اقتَوْیَا اقتَوْوَا اقتَوْیِيْ اقتَوْيِيْنَ در واحد مذکور یائے مبدلہ از واو بوقف افتاد، و در جمع مذکور و مخاطبہ با جماعت ساکنین و در تثنیه و جمع موئنث واو یاء شد و بس. امر حاضر مجہول: لِتُقْتَوْ لِتُقْتَوْیَا لِتُقْتَوْوَا لِتُقْتَوْیِيْ لِتُقْتَوْيِيْنَ در واحد مذکور الف مبدلہ از یاء که بدل واو آمده بود بلام امر افتاد، و در جمع مذکور و مخاطبہ با جماعت ساکنین، و در باقیها واو یاشد و بعدم علت اعلال سالم ماند. امر حاضر معروف بانون لُقْلیله: اقتَوْیَانَ اقتَوْیِيْ اقتَوْنَ اقتَوْیِنَانَ اقتَوْیِيْنَ واحد مذکور یائے محذوفه بزوال علت حذف باز آمد، و در اقتَوْنَ جمع مذکور بضم واو، و مخاطبہ بکسر آن هرگاه یائے مبدلہ واو با جماعت ساکنین محذوف شد، و او علامت جمع مذکور یاء علامت مخاطبہ بالتفاوت ساکنین و باستغنا بسبب دلالت ضممه ماقبل و کسره آن بیفتاد. امر حاضر مجہول بانون لُقْلیله: لِتُقْتَوْیَانَ لِتُقْتَوْیِيْانَ لِتُقْتَوْوَنَ لِتُقْتَوْیِنَانَ در لِتُقْتَوْیِيْ واحد مذکور بفتح یاء زوال علت حذف عود الف محذوف می خواست لیکن چون قابل حرکت نبود و ماقبل نون تاکید متحرک می باشد تا دوساکن فراهم نیایند، لہذا عوض آن یائے مبدلہ واورا باز آوردن، و در لِتُقْتَوْوَنَ بفتح واو اول و ضم واو جمع مذکور، و لِتُقْتَوْیِيْ بکسر یائے مخاطبہ چون الف مبدلہ از یاء که مبدلہ از واو است ساقط شد دوساکن بهم آمدند برای رفع آن در جمع مذکور واورا ضممه و در مخاطبہ یاء را کسره دادند؛ زیرا که هر دو مده نبودند، چنانچه: اَخْشُوا اللَّهَ وَ اَخْشِيَ الرَّسُولَ برای رفع التفاوت ساکنین واورا ضممه داده اند و یاء را کسره.

امر حاضر معروف بانوں خفیه: **إقتوين إقتون إقتون** در افعال بر قیاس **ثقلیه**. ایضاً امر حاضر معروف بانوں خفیه: **إقتویا إقتووا إقتوی**، در واحد مذکور بقلب نون خفیه ما قبل مفتوح بالف مثل قول امرء القیس:

قفنا نبک من ذکری حبیب و منزد

که در اصل قفن بود، در جمع مذکور و مخاطبه بقلب نون خفیه ما قبل مضموم و مکور بواو و یاء نزد یونس، ویا حذف نون خفیه و اعاده واو و یاء مخدوفه در وقف و غیر وقف، و باقی اقسام امر و نهی بانوں تاکید و بدون آن بر همین قیاس است. اسم فاعل: **مُقْتَوٰ مُقْتَوِيَانِ مُقْتَوُونَ مُقْتَوِيَةٌ مُقْتَوِيَاتٌ**، **مُقْتَوٰ در اصل مُقْتَوٰ** بود، چوں واو بقاعدہ یقتوی یاء شد، وضمه ازان بسبب شقل ساقط گردید، یاء با جماعت ساکنین میان واو و تنوین بیفتاد، در **مُقْتَوِيَانِ واو بقاعدہ یقتویَانِ یاء شد و در مُقْتَوُونَ چوں واو بسبب افتادن در حکم طرف و کسره ما قبل یاء شد، وضمه یاء بجهت شقل بعد سلب حرکت ما قبل منتقل گردید یاء با جماعت ساکنین بیفتاد، و **مُقْتَوِيَةٌ** بخیل بر قیاس **مُقْتَوِيَانِ**. اسم مفعول: **مُقْتَوٰي مُقْتَوِيَانِ مُقْتَوُونَ مُقْتَوَاهٌ مُقْتَوِيَاتٌ**، **مُقْتَوٰي در اصل مُقْتَوٰ** بود، واو بقاعدہ یقتوی مجھول چوں یاء شد یاء شد یاء بسبب تحرک و افتتاح ما قبل الف گردید، و با جماعت ساکنین میان الف و تنوین الف بیفتاد، همچنین در **مُقْتَوُونَ** بفتح واو اول، در صیغه غائبہ یاء الف شد و بس، در تثنیه مذکور بسبب لزوم التباس شاء بوحد در حالت اضافت مثل **مُقْتَوَاهٌ**، در تثنیه مؤنث بسبب حمل آن بر **تُقْتَوِيَانِ** تثنیه مضارع مجھول در جمع مؤنث بسبب التباس مفرد در تلفظ واو یاء شد یاء الف نگشت. لفیف مقرون: **الْأَخْوَاءُ**: سیاه شدن، اصلش **الْأَخْوَاءُ** بود، واو بسبب افتادن بعد الف زائدہ همزه شد، چنانکه در **الْإِقْتَوَاهُ**: زیراً که لفیف هر باب مثل ناقص آن باب باشد، و بسبب نبودن تکرار در و حرف اصلی مضاعف نام نشد.**

ماضی معروف: احْوَوْيَا احْوَوْوَا احْوَوَتْ احْوَوَتَا احْوَوَيْنَ تَآخِر، احْوَوْی در اصل احْوَوَوَ بود و او مفتوحه بقاعدۀ اقتوی و او اخیر یاء شد، و یاء الف گشت، و در تثنیه و او یاء شد و بس، چنانکه در احْوَوَيْنَ تَآخِر، و در جمع مذکر و دو صیغه بعد او بعد قلب و او بیاء و یاء بالف الف نیز افتاد، چنانکه در اقتووَا، دو صیغه بعد او، و از آنچاکه چوں اعلال و ادغام بهم آیند بجهت تخفیف اعلال را ترجیح میدهند در احْوَوَادغام نگردد.

فالدۀ: احْوَوَ بتشدید و او بمعنی سبز شد نیز آمده، یقال: احْوَوَتِ الْأَرْضُ إِذَا اخْضَرَتْ. مضارع معلوم: يَحْوِيْ يَحْوِيَانِ يَحْوُوْنَ إِلَّخ و او بسبب افتادن در طرف و بودن ما قبل مکور یاء شد، و یاء بعد نقل ضمۀ آن بما قبل بعد سلب حرکت ازان با جماعت ساکنین در جمع مذکر و مخاطبه بیفتاد، چنانکه در یقتوی یقتویان یقتوون ووجه عدم اعلال و او مضموم باقی در جمع مذکور سابق یاد باید کرد و ریجنا هم مخاطبه و مخاطبات در صورت موافق و در اصل مخالف؛ زیرا چه اصل مخاطبه تَحْوَوِيْنَ و اصل مخاطبات تَحْوَوْنَ و اعلال هر دو سابق معلوم می شود. مضارع مجہول: يُحَوَّى يُحَوَّيَانِ يُحَوُّوْنَ تَحْوَوَى تَحْوَوَيَانِ يُحَوَّيَيْنَ تَآخِر، در واحد مذکر غائب و حاضر و غائب و دو صیغه متکلم و او اخیر بسبب در آمد نش در موضع زائد بر سوم و فتح ما قبل یاء شد، و یاء الف و سوای این پنج صیغه و چار تثنیه الف با جماعت ساکنین بیفتاد، چنانکه در یقتوی مجہول معلوم شد، و مخاطبه و مخاطبات یکسان صورۀ نه اصلًا؛ چه اصل اول تَحْوَوِيْنَ، و اصل ثانی تَحْوَوْنَ و او اخیر هر دو یاء شد، لیکن در اول الف شد و افتاد، و در ثانی سالم.

نفی بلم: لَمْ يَحْوِ بکسر و او اخیر معروف و فتح آن مجہول یاء از اول والف از ثانی بـ "ل" افتاد و همچنین از امثال آن. امر حاضر معروف: احْوَيْ احْوَوَيَا احْوَوْوَا احْوَوِيْ احْوَوِيْنَ، در اعلال

مثل: اقتوٰ اقتوٰ یا اقتوٰ اخ. امر حاضر مجهول: لِتُحَوِّو لِتُحَوِّو یا لِتُحَوِّو وَ لِتُحَوِّو یْ لِتُحَوِّو یَنَّ، الف مبدل از یاء که مبدل از واو بود از واحد مذکور بسبب جزم واژه جمع مذکور و مخاطبه با جماعت ساکنین افتاد، و در تثنیه و جمع مؤنث بسبب یافته نشدن علت اعلال یاء الف نگردید. امر معروف بانون ثقیله: احْوَوْيَانْ احْوَوْنَ احْوَوْنَ احْوَوْيَانْ بر قیاس اقتوٰ یَانْ اقتوٰ یَانْ اخ. امر مجهول بانون ثقیله: لِتُحَوِّو یَانْ لِتُحَوِّو یَانْ لِتُحَوِّو یَنَّ لِتُحَوِّو یَنَّ ابر قیاس لِتُقْتَوٰ یَانْ، و باقی اقسام امر بانون خفیفه و ثقیله و نهی بگمیع اقسام باهرباد و بانون تاکید و بدون آن بر امثاله مذکور قیاس کرده امثاله استنباط باید کرد. اسم فاعل: مُحَوَّر مُحَوَّر یَانْ مُحَوَّر وَنَ بَسَه واو بر قیاس مُقْتَوٰ یَانْ مُقْتَوٰ یَانْ، یائی مبدل از واو در واحد جمع مذکور با جماعت ساکنین بیفتاد، و در صیغه باقیه بعدم مُقْتَوٰی اخ در واحد جمع مذکور الف مبدل از یاء که بدل واو آمده بود با جماعت ساکنین محذوف شد، و در غایبیه ساقط نگردید، و در تثنیه یاء بسبب لزوم التباس تثنیه بمفرد، و در بواقي بوجه مذکور در مُقْتَوٰی الف نگشت، و صیغهای مجهول و اسم مفعول بر تقدیر تعدادیه بحرف جرست. باب افعیال خاصیت و صرف صحیح این باب گذشت. اجوف واوی الْسَّوَادَادُ: سیاه شدن، اسْوَادَ يَسْوَادُ اسْوَيْدَادَا فَهُوَ مُسْوَادٌ اسْوَادَ اسْوَادَ اسْوَادَ لَا تَسْوَادَ لَا تَسْوَادَ لَا تَسْوَادَ اجوف یائی الْأَزْيَانَ: آراسته شدن، ازْيَانَ يَزِيَانَ ازْيَيْنَانَا فَهُوَ مُزِيَانَ ازْيَانَ ازْيَانَ ازْيَانَ لَا تَزِيَانَ لَا تَزِيَانَ لَا تَزِيَانَ، هر دو مثل صحیح. لغیف مقرون الْأَحْوِيَوَاءُ: سیاه شدن در اصل الْأَحْوِيَوَاءُ بود، واو اخیر بقاعده الْأَحْوِوَاءُ بمنزه بدل گردید. ماضی معروف: احْوَوَی احْوَوَیا احْوَوَوْا احْوَوَتْ

إِحْوَاوَتَأَ إِحْوَاوَيْنَ تَآخِرَ، اَصْلَ إِحْوَاوَيِّ إِحْوَاوَوْ بُودَ، وَأَوْ أَخِيرَ بِسَبَبِ آمِدَنْ وَأَوْ زَلَدْ بِرْ سُومْ جَا
وَفَتْحَةِ مَا قَبْلَ يَاءَ شَدَ، وَيَاءَ بِسَبَبِ تَحْرِكِ وَانْفَتَاحِ مَا قَبْلَ الْفَ گَرْ دِيدَ، وَدَرْ تَثْنِيَهِ وَأَوْ بَقَاعَدَهِ مَذْكُورَيَاءَ
شَدَ، وَيَاءَ الْفَ گَرْ دِيدَ وَرَنَهِ بِسَبَبِ حَذْفِ الْفَ بِفَرَاهِمْ آمِدَنْ دَوْ سَكَنْ التَّبَاسِ بِمَفْرَدِ لَازِمِي آَيَدَ
وَآَنْ مَانَعَ تَعْلِيلَ سَتَّ، إِحْوَاوَوْ دَرْ اَصْلَ إِحْوَاوَوْ بُودَ، وَأَوْ لَامْ كَلْمَهِ بِقَانُونَ مَسْطُورِيَاءَ شَدَ، وَيَاءَ
الْفَ وَالْفَ بِاجْتِمَاعِ سَكَنَيْنِ بِسَيْفَتَادَ، ہمچنینِ دَرْ إِحْوَاوَتْ وَدَرْ اَصْلَ إِحْوَاوَتَأَ تَاءَ كَهْ دَرْ اَصْلَ
إِحْوَاوَوْ تَأَ بُودَ بَعْدَ بَرْ گَرْ دِيدَنْ وَأَوْ يَاءَ وَيَاءَ الْفَ بِاجْتِمَاعِ سَكَنَيْنِ تَقْدِيرِيِّ اَفَتَادَ، وَدَرْ إِحْوَاوَيْنَ تَآخِرَ
وَأَوْ يَاءَ شَدَ، وَبَعْدِ عَلْتِ اَعْلَالِ الْفَ گَشْتَ، چَنَانَكَهِ مَعْلُومَ شَدَ، وَإِحْوَاوَوْ وَإِحْوَاوَتْ بِتَشْدِيدِيَاءَ وَأَوْ
مَشْلَ: إِحْوَوْ بِمَعْنَى سَبْرِ شَدِ نِيزَ آمِدَهِ، يُقَالُ: إِحْوَاوَتْ الْأَرْضُ إِذَا اَخْضَرَتْ. مَضَارِعُ مَعْلُومٍ:
يَحْوَاوِيَّ يَحْوَاوِيَّانِ يَحْوَاوُونَ تَحْوَاوِيَّ تَحْوَاوِيَّانِ يَحْوَاوِيَّنَ تَآخِرَ، يَحْوَاوِيَّ دَرْ اَصْلَ
يَحْوَاوَوْ بُودَ، وَدَرْ طَرْفِ اَفَتَادَ، وَمَا قَبْلَشِ مَكْوَرَسَتِ يَاءَ شَدِ بِسَبَبِ ثَقْلِ ضَمَهِ اَزْ يَاءَ اَفَتَادَ، ہمچنینِ
دَرْ تَحْوَاوِيَّ اَحْوَاوِيَّ نَحْوَاوِيَّ وَدَرْ بَاقِيَ سَالِمَ مَانَدَ، وَدَرِينَ ہمِ مَخَاطِبَهِ وَمَخَاطِبَاتَ صُورَةً مَوْافِقَ وَاصْلَ مَخَالِفَ،
پَسْ اَصْلَ مَخَاطِبَهِ تَحْوَاوِيَّنَ وَاَصْلَ مَخَاطِبَاتَ تَحْوَاوُونَ بَعْدِ اَعْلَالِ ہَرْ دَوْ تَحْوَاوِيَّنَ شَدَنَدَ. اَمْرُ حَاضِرٍ
مَعْرُوفٍ: إِحْوَاوِيَّ إِحْوَاوِيَّا إِحْوَاوَوْ إِحْوَاوِيَّ إِحْوَاوِيَّنَ، اَصْلَ إِحْوَاوِيَّ إِحْوَاوَوْ بُودَ، وَأَوْ أَخِيرَ
بِسَبَبِ اَفَتَادَنْ دَرْ طَرْفِ وَكَسْرِ مَا قَبْلَ يَاءَ شَدِ يَاءَ بِسَبَبِ وَقْفِ اَفَتَادَ، وَدَرْ تَثْنِيَهِ وَجَمِيعِ مَوْنَثِ بِسَبَبِ
اَفَتَادَنْ دَرْ حَكْمِ طَرْفِ وَكَسْرِ مَا قَبْلَ وَأَوْ يَاءَ گَشْتَ، وَدَرْ جَمِيعِ يَاءَ مَبْدَلَهِ اَزْ وَأَوْ بَعْدَ نَقْلِ حَرْكَتِشِ
بِمَا قَبْلَ، وَدَرْ مَخَاطِبَهِ بَعْدَ سَقْوَطِ حَرْكَتِشِ بِاجْتِمَاعِ سَكَنَيْنِ. اَمْرُ حَاضِرٍ مَعْرُوفٍ بِاَنَّوْنَ ثَقِيلَهِ:
إِحْوَاوِيَّنَ إِحْوَاوِيَّانَّ إِحْوَاوِيَّنَّ إِحْوَاوِيَّنَّ، دَرْ وَاحِدَمَذَكُورَيَاءَ مَحْذُوفَهِ بِزَوَالِ عَلْتِ

حذف باز آمد، و در تثنیه و جمع مؤنث یا سالم ماند، و در جمع مذکر و اعلامت جمع و در مخاطبہ یائے علامت نیز بسبب استغناء از ضمہ و کسره ما قبل با جماعت ساکنین محفوظ شد. اسم فاعل: **مُحْوَأٍ** و او **مُحْوَأٍ يَانِ مُحْوَأٌونَ مُحْوَأٍيَةٌ مُحْوَأٍيَاتٌ**، **مُحْوَأٍ** در اصل **مُحْوَأٍو** بود، و در اخیر بافتادن در طرف و کسر ما قبل یاء شد، و بعد سقوط ضمہ بسبب یاء با جماعت ساکنین بیفتاد، و در جمع مذکر و او بجهت بودن در حکم طرف و کسره ما قبل یاء شد، و بعد نقل حرکتش بما قبل بعد سلب حرکت آن یاء با جماعت ساکنین ساقط گردید، و در باقی صیغهای بعدم علت حذف سالم ماند، و اگر متعددی بحرف جر کنند صیغهای مجهول و اسم مفعول نیز آیند. ماضی مجهول: **أَحْوُوْيِيْ أَحْوُوْيِيْ** احْوُوْيِيْ یا احْوُوْيِيْ احْوُوْيِيْتاً احْوُوْيِيْنَ تا آخر، **أَحْوُوْيِيْ را** از **أَحْوَأَوَّ** بنا نمودند هر گاه اول و ثالث راضمہ دادند، و ما قبل اخیر را کسره، الف بضمہ ما قبل واو شد، **أَحْوُوْيِيْ** بچمار واو بر وزن **أَحْمُوْرِيْ** واو اخیر بقانون مذکور در مضارع معروف یاء شد، **أَحْوُوْيِيْ** گردید، و این یاء از جمع مذکر بعد نقل حرکتش بما قبل بیفتاد، و در باقی صیغهای بعدم علت حذف سالم ماند، و در **أَحْوُوْيِيْ** و نظائر او ادغام نه شد؛ زیرا که متناسب اول بدل الف آمده. مضارع مجهول: **يُحْوَأَيِيْ يُحْوَأَيِيْ** یُحْوَأَيِيْ یُحْوَأَيِيْنَ تُحْوَأَيِيْ تُحْوَأَيِيْ یُحْوَأَيِيْنَ، اصل **يُحْوَأَيِيْ** **يُحْوَأَوُّ** بود، بقاعدۀ **اَحْوَأَيِيْ** ماضی معروف واو یاء شد، و یاء الف واژه بر دو جمع مذکر و مخاطبہ با جماعت ساکنین بیفتاد، و در باقیها سالم ماند، و مخاطبہ و مخاطبات در صورت موافق و در اصل مخالف زیرا که مخاطبہ در اصل **تَحْوَأَوِيْنَ** بر وزن **تَحْمَارِيْنَ** و مخاطبات **تُحْوَأَوِيْنَ** بر وزن **تَحْمَارِيْنَ**. امر مجهول: **لِتُحْوَأَوِيْ لِتُحْوَأَيِيْ** لِتُحْوَأَوِيْ لِتُحْوَأَيِيْ در واحد مذکر الف مبدلہ از یاء که مبدلہ از واو است بعلت جزم، و در جمع مذکر و مخاطبہ بجهت اجتماع ساکنین بیفتاد، و در تثنیه و جمع مؤنث یاء سالم ماند، و بعدم علت

اعلال الف نگشت. امر مجھوں بانوں ^لثقلیله: لِتُّحْوَوَيْنَ لِتُّحْوَوَيَانَ لِتُّحْوَوَوَنَ لِتُّحْوَوَيْنَ لِتُّحْوَوَيَانَ الف در واحد بزوال علت حذف خواست که باز آید چوں ماقبل نون مذکور سوائے چهار تثنیه و جمع مونث متحرک می باشد، والف قابل حرکت نبود یا نیکه بد لش الف آمده بود عود نمود، دور جمع مذکور را نیز رفع اجتماع ساکنین و او علامت راضمہ دادند، دور مخاطبہ یا نیز علامت را کسره. امر حاضر بانوں خفیفه: اِحْوَوَيْنِ اِحْوَوْنِ اِحْوَوِيْنِ بر قیاس ^لثقلیله چنانکه مذکور شد. ایضاً امر حاضر معروف بانوں خفیفه: اِحْوَوِيَا اِحْوَوُوْا اِحْوَوِيْنِ بقلب نون بالف در واحد مذکور، و بواو و یاء در جمع مذکور و مخاطبہ بحذف نون، و اعاده واو و یاء چنانکه سابق مذکور شد، و باقی اقسام و نهی بر همین قیاس سنت امثله آن استخراج باید کرد. اسم مفعول: مُحْوَوَی مُحْوَوَیانِ مُحْوَوَوْنَ مُحْوَوَوَه مُحْوَوَوَیاتُ، واواخیر در تمامی کلمات بسب افتادن در زائد بر سوم جائے فتح ما قبل یاء شد، و یاء در واحد و جمع مذکور و غایبہ بسب تحرک و افتتاح ما قبل الف گردید، دور او لین یاء با جماعت ساکنین بیفتاد، دور باقی صیغهایاء سالم ماند فقط. واللہ اعلم.

صرف میر منظوم

از حضرت شاه ولی اللہ محدث دہلوی صلی اللہ علیہ وسالم
بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العلمين، والصلوة والسلام على سيد المرسلين محمد وآلہ وأصحابہ
أجمعین، أما بعد: گوید فقیر ولی اللہ عقی عنہ: چوں فرزند ارجمند عبد العزیز - حفظہ اللہ
سبحانہ ووفقہ بما یحب ویرضی - بحقظ قواعدِ صرف مشغول شد مناسب نمود که قواعد
مشہورہ این فن را در رشته لظم سفتہ شود تا با سهل وجه ضبط آن میسر آید طرف نسخہ مولانا نور
الدین عبد الرحمن جامی - قدس اللہ سرہ السامی - توجہ افتاد، ودیده شد که قلیلے ازاں قواعد
منظوم فرموده بعضے آں را غیر منسق گذاشتہ ظاہر آن استاد نامدار بعد تسوید نسخہ مند کورہ بمنظیر ثانی
اصلاح نفر موده توجہ خاطر بہ تتمیم و تنتیح آں نگماشتہ لاجرم بعضے ابیات ایشان راتینما و تیر کا بعینہ
آورده شد، و در بعضے آخر تصریف بحسب امکان کرده آمد، بعضے آخر برہماں اسلوب وزن زیادہ
کرده شد تا مجموعہ بھم رسد، والله المسؤول أن ینفع بها الولد الأعز وغيره، فمن أراد
حفظها فهو هذا.

کلماتِ عرب سہ قسم بود نام شاں حرف و فعل و اسم بود
پھچو باللہ اقتسم اے فرزند بخداوند مے خورم سو گند
اقسم فعل اللہ اسم شگرف بائے داخل بر اللہ آمد حرف
آنچہ میزان بود درین اقسام قاء و عین آمده است آنکہ لام
ہر چہ اندر مقابل اینہا است باتو گویم راست

وانکه پنج یک برابر نیست زائدش داں که چیز دیگر نیست
 گر بود پنج حرف یا که چهار لام را کن بقدر او تکرار
 وانکه باشد زیاده از موزوں می کن آن را بعینه افزود
 هر کجا گردد اسم فعل پدید از مجرد بروں بدال و مزید
 چیست دانی مجرد آن کلمه که حروفش بود اصول همه
 در حروفی در آن بر اصل فزود در حساب مزید خواهد بود
 حرفهای اصول وقت شمار گاه در فعل سه سنت گاه چهار
 یک در اسم پیش معنی پنج میرسد حرفهای اصل به پنج
 پنج حرفی بود ازاں تعبیر بخمامی کند صیر و کیر
 چون سه حرفی بود ثلثی دان چار حرفی بود رباعی خوان
 اسم را هفت حرف باشد و بس فعل شش باصل و زیاده برس
 لفظ اسم اے بضم و عقل و علم چون ثلثی بود مجرد هم
 ده بود هپھو فلس و حبر دگر کتف هم فرش ازاں بشمر
 عضد سنت و اهل چو قفل و عیب حر و لگه عنق بطلب
 پنج صیغه بود رباعی را می کنم شرح تا شوی دانا
 جعفر در هم دگر برش پس قطر است وز بر ج از بر کن
 شد خمامی چهار صیغه درست
 مجرش پس قد عمل و فرضیحت یاد گیرش که صعب آمد صعب
 در خمامی مزید شد بے شک عضر فوط قبترے مدرک

پس خز عیل و خندر لیں دگر قرطبوس اے عنیز جان بشر
 چون ٹلائی ست فعلما در باب که بود در مجرد آن شش ماب
 فعل یفعل است پس یفعل باز یفعل بسط آل نه دل
 در شرف و صفت خلقی دان در منع شرط حرف حلقی دان
 یحکب نیست شاذ گاہ مجال جزز مفروق وجز زمان مثال
 در مزید ست جمله ده باب است آنجه مشهور پیش اصحاب است
 باب افعال بعد ازاں تفعیل وزیے آل مقابله بے قیل
 ماضی ایں سه باب را ہمه کس حرف زائد یک شناسد و بس
 آنجه باشد در دو حرف افزوں افعال و افعال دان اکتوں
 پس تفعیل تفاعل است دگر افعال از یے ہمه بشر
 حرف زائد سه دان در استفعال که ازاں ہم یک ست افعیال
 چوں رباعی مجرد ست آنجا نامده غیر فعلہ اصلا
 در مزیدش با تفعیل دان که یک حرف زائد ست دراں
 ور تاصل کنی در افعال ہست زائد دو ہچوں افعال
 حرف علت سه حرف دائے بود که بہر صیغہ شاں که جائے بود
 ماشد آل صیغہ را لقب معتل بر تو سازم مفصل آن محمل
 حرف علت چو جائے فاء باشد لقب آن مثال فاء باشد
 ور بود جائے عین اجوف دان ور بود جائے لام ناقص خوان
 پیش صرفی لفیف دارو نام

گر بود عین ولام مفروق است هست مفروق گر دگرگون است
 هر بنائے که همزه دار بود نام مهوز ز اختیار بود
 هست مهوز قاء چو باشد فاش همزه مذکور در مقابل فاش
 ور بود عین همزه ماخوذ لام هست مهوز عین لامش نام
 در ثلثی مضاعف آزا دان که بود عین ولام او یک سان
 در رباعی مضاعف آزا دار که نماید ترا بوقت شمار
 قاء ولام تحسب او به یقین متجانس چو عین ولام پسین
 در اصول صحیح از تخفیف نیست علت چو همزه و تضعیف
 هرچه باشد و رائے این اقسام سالم هست و صحیح اورا نام
 مصدر است اسم گر بود روش آخر فارسیش دن یا تن
 صرفیاً مصدرے که یافته اند زان بنایا بے شگافته اند
 هچو ماضی و هچو مستقبل جمد و نفی امر و نهی اے مقبل
 بعد ازاں اسم فاعل و مفعول که بود هچو قاتل و مقتول
 عدد صیغنا درین افعال چار ده گو اگر کنند سوال
 شش بغاۓ بود چو بشماری شش مخاطب بود چو گماری
 سه زیرشش اناش داں سه ذکور به بنایا مختلف مذکور
 آں دو باقی بود حکایت نفس که هم از خود کنند روایت نفس
 چو ز ماضی بنا کنی مجھول که ثلثی بود از وصول
 فائے آں فعل را تو خشمہ بده عین او را بزیر کسره بنه

گ رباعی مجرد است وزید یا ثلثی که زائدش چپند
 قبل آخر بکسر موسوم است متحرک ز پیش مضموم است
 در زغابر بنا کنی مجہول بشنو این نکته را بسع قبول
 حرف غابر ز صیغه کن مضموم قبل آخر بفتح کن موسوم
 گ بغابر بر قرار شد جازم هست تکین مفردش لازم
 نون بیگین ز صیغنا الا آنکه باشد ضمیر جمع نا
 در نواصی گرفت آنجا
 امر حاضر فعل مستقبل
 تا بیگین ز فعل استقبال
 ساکن او هست حرف بعد از تاء است
 ابتداء جز بهزه ناید را است
 حرف پیش از اخیر را بگر
 همزه باید بوق آن مضموم
 آخرش هست بر طریق نزوم
 گر ثلثی است فاعل و مفعول
 در مزید است وزن مستقبل
 قبل آخر ز فاعلش مکور
 حرکات ثلث گاه بیان
 که بیکبار زاں بیندازند
 گه بما قبل منقلب سازند
 وفق آن حرف قبل دهند
 چوں که بر حرف علت است گراں
 چوں که براں که بر حرف علت است گراں
 چوں که براں که بر حرف علت است گراں

هچو ید عو یقول باز یقال باز یرمی میمیع هم بهثال
 واو و یا نیکه از سکون جاری است در په فتح بر زبان جاری است
 چوں بود بر مذاق طبع ثقیل بالف هست واجب التبدل
 واو و چوں ز په شود وارد بعد فتحت بوضع حرکت
 بالف واجب آیدش ابدال از یقال و پیاع جوئے مثال
 واو و یاء چوں ز په شود وارد الف را که باشد از زائد
 په دفع ثقاتش همه جا می شود همزه چوں کسماه روا
 چوں دو ساکن فرا رسید بهم اولین حرف لین دوم مد غم
 جائز است آنچنانکه خاف بخاف صواب
 حذف یکاکن است یا تحریک نیست اصلا درین سخن تشکیک
 چوں فتد حرف واو در رایع که باشد عقیب ضم واقع
 می کنندش بیاء همیشه بدل هچو ید عی وید عیان به مثل
 واو یاء چوں فراء رسید بهم اولین باسکون بود منضم
 واو را یاء کنند بعد تمام در یکی دیگر کنند ادغام
 عد یعد با وعدت در ضرب است رم یدم با ورمت در حسب است
 یوسم با وسمت و شرف است یوعل با وعلت مختلف است
 ضع یضع با وضعت در منع است یاد گیرش که نظر ممتنع هست
 وسط فتح و کسره واو مثال چوں یعد حذف شد ز استقبال
 فتح یا کسر گر شود زائل صیغه گردد باصل خود مائل

حرف حلقی ز بیکه سگین است در یضع حذف و او بسکین است
 یائے ساکن که ضمہ را عقب است همچو بوس بواو منقلب است
 واو ساکن بیاء شود مبدل که فتد بعد کسره چوں هجل
 هر کجا واو در مضارع کاست مصدرش چوں عده بیا مدار است
 پنج جا از صحیح فرق شمر عد عده هجل ولید یوسر
 فتح اول ز ماضی معلوم باف قلب عین شد مرسم
 یاء شود کسر فاء و یاء موصول عین آنها ز ماضی مجہول
 بعد ازین پنج راه دیگر گیر هر دو در صورت اشتباه پذیر
 چوں دو ساکن بهم شود آنجا حرف علت شود ز صیغه فنا
 در نصر ضم فائے ماثور است در گر کسر فائے دستور است
 عین اجوف ب فعل استقبال بکون متصف بود همه حال
 حرکت عین او بفائے دهند عین را وفق فائے مده کنند
 صیغه هر جا بجزم شد موصوف عین اجوف ازاں شود محذوف
 در نصر قلت قل یقول بخواں در ضرب بعت لع بیع بدال
 در سمع صنع صیغه مختلف است خف یخاف و خفت موتلف است
 عین مجہول غابر است بدل عین بیکه از یقال جوئی مثل
 هست مفعول یائی و واوی یا بیع و مقول تساوی
 لیک در هر دو دا بدال فاعل هست مانند باع و قال
 عین ناقص اگر بود مفتوح حکم آنرا بگوییت مسروج

حرف آخر ازان الف بشود دائر مشقیل بر کرانه رود
 کسر عین از بود و آں واوی گشته مانند یائی ملتا وی
 ایں بود حکم ماضی و غابر هم به مجھول وغیر آں دائر
 مفردش گر بجوم موصوف است حرف علت ز صیغه مخدوف است
 ادع ید عو دعوت در نصر است ارم یرمی رمیت در ضرب است
 ارض ترضی رضیت در سمع است ارع ترعی رعیت در منع است
 ارخ ترخورخوت در شرف است لیک تدعی دعیت هر طرف است
 هست مدعو اگر نصر باشد هست مری اگر دگر باشد
 لیک فاعل بود دریں افعال هچو داع وداعی در همه حال
 صرف مفروق خوان زباب لفیف گوییت نکته غریب ولطیف
 او لش بامثال موزوں است آخرش ناقص است معنون است
 ق لیقی با وقیت در ضرب است لیلی باولیت در حسب است
 انج توجی وجیت در سمع است داند آنکه بعلم متყع است
 و آں دگر قسم بوقت شمار انا قصی پیش گیرد در هم کار
 اطو تطوی طویت چوں رضی است ازو یروی رویت چوں رمی است

بیان قواعد مضاعف

چوں بیکس ا د حرف جمع شود واں د گر لازم السکون نبود
 درج کردن نخست را دائم در دوم جائز است یا لازم
 چوں گذشتی بماضیین ز پیچ فک ادغام پیش گیر بسنج
 لیک در غابرش ممکن اصلا فک ادغام غیر جمع نسا
 با مددت اند در نصر است با فررت افر در ضرب است
 با مسست امس هم بشمار اے که در شمع می کنی تکرار
 آخرش را چو جزم شد روشن فعل ادغام ترک اوست حسن
 در نصر هر سه حال مدمغم راست درو گر هست غیر ضممه رواست
 از دو همزه چوں همزه دوین ساکن آید بهوش باش و بین
 حرکت بین همزه اول کن دوم را بجنس او مبدل
 امسن او همین د گر ایند ب ایس سه مذکور امثال طلب
 خذ ز آخذ است و صل بدان ز سوال صیغه امر خواه بدین منوال
 فعل مهوز گر بود معقل صیغه را کن بوقت آن مختل
 اصل یفعل یا فعل است شناس خذف همزه در ای شد است قیاس

امر حاضر ازاں بگر زِ اصل همزه اش را میگن اندر وصل
 مصدر اجوفی ز استفعال استقامت اقامت از افعال
 عین مصدر فقاد از اعلال عوضش تاء در آمد از دنبال
 مصدر ناقص از بود تفعیل هست بر وزن ترجیه بے قیل
 هست وقت که منطبق آمد فاء منقلب تائے افعال بطاء
 واو ایعاد مبدل است بیاء چو مقیم ویقیم وهم ایضا
 همزه گردد بدل ز واو ز یاء هچو ارضاء هچو استرضاء
 در مضاعف شناس امر عجاب اشتباه وصیغه مثل محاب
 باز مختار همچنان انکار کش ز اجوف بود نزاد و تبار
 در مضارع اگر دو تاء آید چوں یکه را بیگنے شاید
 غیر همزه که هست در افعال همه در درج می کنش اخلال
 ناقصات همه حال چوں مجردش شناس در اعلال
 یستقیم ویعین هم یختار باز ینقاد گیر آخر چار
 هر یکه را بگردش اطوار بر قوانین اجوف است مدار
 غیر این چار را ممکن اعلال چوں صحیحش شمار در همه حال

الف آنجا که ضمہ را عقب است همچو صورب بو او منقلب است
 بر شارم ازان صفت امثال کش شبه کنند با افعال
 هم شریف است و هم شجاع و حسن چوں ذلول و جبان و صعب و خشن
 مشترک ہست در اناث و رجال لفظ علام هم فروق و طوال
 مصدر یعنی و زمان و مکان از مجرد نباشد یک سان
 ز ضرب بر قیاس مجلس خوان از دگر بر وزان مشرب دان
 همچو موضع بخوا تو لفظ مثال همی ز ناقش همه حال
 در مزید است حال او در یاب مثل مفعول باشد از هر باب
 ضربه تا بمضرب و مضراب اسماں آله شده ست یا اصحاب
 افعال و صفات خوان ز لون و عیب مثل ضلاء موئش بے زیب
 یک افعال بمعنی تفضیل هست فعلی موئش بے قیل
 مثل منان بنا بکن ز صفات چوں جریح بنا کن از آفات
 ضربه یکبار واکلمه یک نوبت جلسه نشستن بود بیک ہیئت
 لقمه قدرے که در دهان بگند صرعد آن که پہلوان فنگند

یادداشت

مكتبة إبل بشير

المطبوعة

ملونة كرتون مقوى	ملونة مجلدة
شرح عقود رسم المفتي السراجي	الصحيح لمسلم
الفوز الكبير	الموطأ للإمام محمد
تلخيص المفتاح	الموطأ للإمام مالك
دروس البلاغة	الهداية
الكافية	مشكاة المصاييف
تعليم المتعلم	تفسير الجلالين
مبادئ الأصول	مختصر المعاني
مبادئ الفلسفة	نور الأنوار
هداية الحكم	كتن الدقائق
شرح نعمة الفكر	البيان في علوم القرآن
هداية النحو (مع الخلاصة والشاربين)	المسند للإمام الأعظم
متن الكافي مع مختصر الشافعي	الهديّة السعیدیّة
رياض الصالحين (غير ملونة مجلدة)	القطي
ستطبع قريباً بعون الله تعالى	
ملونة مجلدة / كرتون مقوى	
الجامع للترمذى	تيسير مصطلح الحديث
الصحيح للبخارى	شرح التهذيب
شرح الجامى	تعریب علم الصیفیة
	البلاغة الواضحة
	دیوان الحماسة
	دیوان المتنبی
	النحو الواضح (ابنده، ثانیه)

Book in English

Tafsir-e-Uthmani (Vol. 1, 2, 3)

Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)

Key Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)

Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)

Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

Riyad Us Saliheen (Spanish)(H. Binding)

Fazail-e-Aamal (German)(H. Binding)

Muntakhab Ahdees (German) (H. Binding)

To be published Shortly Insha Allah

Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

مکتبہ الہبیشی

طبع شدہ

		رُنگین مجلد
تیریز امنطق	فارسی زبان کا آسان قاعدہ	تفسیر عثمانی (جلد)
تاریخ اسلام	علم الصرف (اولین، آخرین)	خطبات الاحکام لجماعات العام
بہشتی گوہر	تسهیل المبتدی	حسن حسین
فائدہ مکیہ	جوامع الکفر مع چہل ادعیہ مسنونہ	الحزب الاعظم (میئے کی ترتیب پر مکمل)
علم اخو	عربی کا مکمل (اول، دوم، سوم، چہارم)	الحزب الاعظم (میئے کی ترتیب پر مکمل)
جمال القرآن	عربی صفوۃ المصادر	لسان القرآن (اول، دوم، سوم)
خوییر	صرف میر	معجم الحجاج
تعمیم العقادہ	تیسیر الابواب	فضائل حج
سیر الصحابیت	نامہ قن	فضائل نبی شریح شاکل ترمذی
کریما	فصول اکبری	تعلیم الاسلام (مکمل)
پندت نامہ	میزان و متشعب	بہشتی زیور (تمن حصہ)
شیخ سورۃ	نماز مدلل	بہشتی زیور (مکمل)
سورۃ مکہ	نورانی قاعدہ (چھوٹا بڑا)	
آسان نماز	عم پارہ درسی	
منزل	عم پارہ	
	تیسیر المبتدی	

کارڈ کور / مجلد

فضائل اعمال	اکرام مسلم	آداب المعاشرت	حیات اسلامیں
منتخب احادیث	مقتاح لسان القرآن (اول، دوم، سوم)	زاد السعید	تعلیم الدین

طبع زیری

مکمل قرآن حافظی ۵ اسٹری	میمین الفلفہ
بیان القرآن (مکمل)	میمین الاصول

رُنگین کارڈ کور

آداب المعاشرت	حیات اسلامیں
زاد السعید	تعلیم الدین
جزاء الاعمال	خیر الاصول فی حدیث الرسول
روضۃ الادب	اجمامہ (چھنالا گانا) (جدید ایڈیشن)
آسان اصول فقہ	الحزب الاعظم (میئے کی ترتیب پر) (جی)
میمین الفلفہ	الحزب الاعظم (میئے کی ترتیب پر) (جی)
میمین الاصول	عربی زبان کا آسان قاعدہ